

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ
ΤΟΥ 1866 - 69

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΑΝ ΚΡΗΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς τῆς χώρας μας ἀπὸ τοὺς ἐπιδρο-
μεῖς τοῦ ναζιστικοῦ καὶ φασιστικοῦ καθεστώτος (1941 - 1944) περιῆλ-
θεν εἰς χεῖρας μου ἓν μικρὸν τμῆμα ἀπὸ τὰ προσωπικὰ ἀρχεῖα τοῦ
Στεφάνου Σκουλούδη, τὰ ὁποῖα τυχαίως ἀνεκάλυψα εἰς τὸ σπίτι μᾶς
γυναικὸς τοῦ λαοῦ, ποὺ τὰ ἐχρησιμοποιοῖ ὡς καύσιμον ὕλην διὰ τὴν
μουγάδαν τῆς¹.

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τούτων, ὑπῆρχε μία λίαν ἐνδιαφέρουσα ἀλ-
ληλογραφία σχετιζομένη μετὰ τὴν δρᾶσιν τῶν τότε ἐν Ἀθήναις, Κων-
σταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ συσταθεισῶν ἐπιτροπῶν ἐνισχύσεως τοῦ
Ἀγῶνος τῶν Κρητῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 1869. Ἀπὸ
τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτήν, πληροφοροῦμεθα διὰ πρώτην φορὰν τὴν
ἀξιόλογον συμβολὴν τῶν τότε ἀλυτρώτων Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐν
Κωνσταντινουπόλει ὁμογενῶν, ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος. Ψυχὴ τῆς ἐν
Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπῆς ἦτο ὁ Σκουλούδης, ἐπικουρούμενος ἀπὸ
τὸν διαπρεπῆ ἡπειρώτην ἱατρὸν καὶ φιλόλογον Ἡροκλέα Βασιάδην,
σύνδεσμον μεταξὺ τῆς Ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Κεν-
τρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου τὰς βαθυστοχάστους καὶ γλα-
φυρὰς μυστικὰς ἐκθέσεις ἐφύλαττε ὁ Σκουλούδης εἰς τ' ἀρχεῖα του,
καὶ τῶν ὁποίων, δυστυχῶς, μέρος μόνον διεσώθη.

Ἀπὸ τὰ ἴδια ἐγγράφα ἐρχεται τώρα εἰς φῶς διὰ πρώτην φορὰν τὸ
γεγονὸς ὅτι Πρόεδρος τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας» ἡ ὁποία συνεστήθη
κατὰ τὸ 1867 εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν συλλογὴν ἐράνων πρὸς ἐπανε-
ξοπλισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ «λανσάρισμα» τοῦ «πατριωτικοῦ» δα-
νείου τῶν 25.000.000 φράγκων, ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Μητροπολίτης Ἀ-

¹) Ὅπως ἐξηκρίβωσα ἀπὸ σχετικὴν μου ἔρευναν, ἡ προσωπικὴ ἀλληλογρα-
φία τοῦ Σκουλούδη, διατηρουμένη ἀπὸ τὸν ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης του εἰς
ἓνα «σεντιῦκι» ἐσυλήθη, ἐν ἀγνοίᾳ τούτου, ἀπὸ οὐλλέκτας γραμματοσήμων, οἱ
ὁποῖοι ἐνδιαφερόμενοι διὰ μόνον τὰς φερούσας γραμματώσημα ἐπιστολάς, ἀπέρ-
ρισαν ὅλας τὰς ἄλλας ὡς ἀχρηστον δι' αὐτοὺς ὑλικόν, κατάλληλον μόνον διὰ...
καύσιμον ὕλην.

θηνῶν Θεόφιλος (ἔγγρ. ἀριθ. 17) καὶ ὅτι ὁ ἀνεφοδιασμός τῶν ἐπαναστατῶν εἰς ὄπλα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σκουλούδη μέσῳ τῶν ἐν Λίβερπουλ Ἑλλήνων μεγαλοεφοπλιστῶν τῆς ἐποχῆς Ἀδελφῶν Παπαγιάννη, ἰδρυτῶν τῆς, ἐξαγγλισθείσης ἀτυχῶς ἔκτοτε, πασιγνώστου Παραγανπί Line (ἔγγρ. ἀριθ. 15, 16, 19, 24). Ὅμοίως μανθάνομεν καὶ λεπτομερείας τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἰ. Σκαλιτσούνη ἀπὸ μέλους τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ὁποῖου περιλαμβάνεται μετὰ τῶν διασωθέντων ἐγγράφων (ἔγγρ. ἀριθ. 25).

Ὁ Στέφανος Σκουλούδης Χίος τὴν καταγωγὴν, ἐθεώρει τὴν Κρήτην ὡς δευτέραν πατρίδα του, λόγῳ τῆς ἐκεῖθεν καταγωγῆς τοῦ πατρὸς του, καὶ ἐνδιαφέρετο ζωηρῶς διὰ τὴν τύχην τῆς πολυπαθοῦς μεγαλονήσου. Κατὰ τὴν ἐκροξίν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, διετέλει Διευθυντῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει σημαντικοῦ ἐμπορομεσιτικοῦ οἴκου τοῦ Στεφάνου Ράλλη, ὅπως δὲ ἀναφέρει ὁ Ἀνδρέας Συγγρός εἰς τ' ἀπομνημονεύματά του (Τόμ. Β', σελ. 165) ὁ Σκουλούδης ἤσχολεῖτο δραστηρίως μὲ τὴν συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος².

²) Ὁ Σκουλούδης ἦτο τότε ἡλικίας 28 ἐτῶν, διεκρίνετο δὲ διὰ τὴν πολυμαθεῖαν καὶ τὴν βαθεῖαν φιλολογικὴν του κατάρτισιν. Εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν εἶχε δημοσιεύσει μίαν ποιητικὴν συλλογὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θυμέλη». Ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῶν Γκίνη - Μέξα μνημονεύουν τὴν συλλογὴν αὐτὴν εἰς τὸν Τόμον Γ' (ἀριθ. 9671) οὐχὶ ὅμως ἐξ αὐτοψίας. Εἰς τὰς προσθήκας τοῦ ἰδίου τόμου, ἐπαναλαμβάνουν τὸν τίτλον τοῦ ἔργου, ἐξ αὐτοψίας τὴν φορὰν αὐτὴν, ἀλλὰ προφανῶς ἐκ παραδρομῆς δίδουν νέον αὐξήσασθαι ἀριθμὸν (10916) καὶ τὸ ἀποδίδουν ἐσφαλμένως εἰς τὸν Σταμάτιον Σκίπην. Εἰς τὸ ἐξώφυλλον τοῦ βιβλίου του, ὁ Σκουλούδης εἶχε σημειώσει μόνον τ' ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματός του Στ. Σκ εἴτε ἀπὸ μετριοφροσύνης, εἴτε διότι, εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς του, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀσυμβίβαστος ἢ ποιητικὴ ἐνασχόλησις, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ διευθυντοῦ ἐνὸς μεγάλου ἐμπορομεσιτικοῦ καταστήματος³.

α) Χαρακτηριστικὴ τῆς υποδοχῆς τῆς ποιητικῆς συλλογῆς τοῦ Σκουλούδη εἰς τοὺς κύκλους τῶν συγγενῶν του Χίων, εἶναι ἡ ἀκόλουθος ἐπιστολὴ τὴν ὁποῖαν τοῦ ἀπηύθυνε ἐκ Χίου ὁ ἐκ μητρὸς θεῖος του Μ. Καλαρώνης.

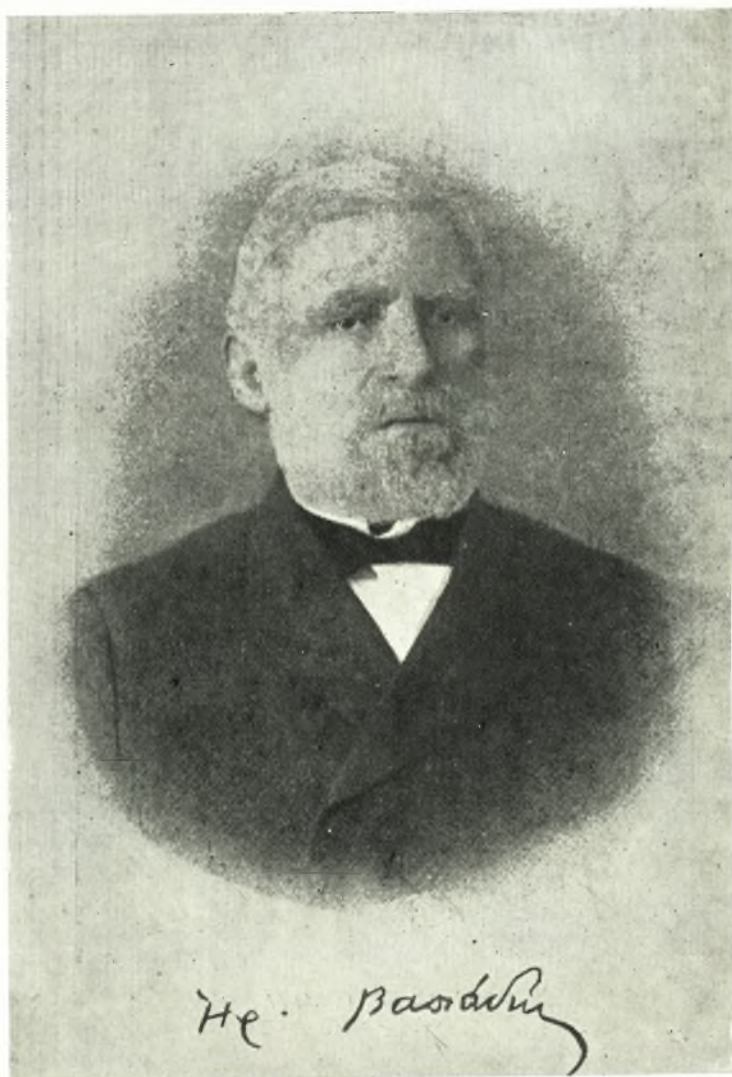
Χίος τὴν 2 8/βρίου 1863

Ἀγαπητὲ Ἀνεψιὲ Στέφανε,

Μὲ τὸν παρελθόντα ἐρχομὸν ἐδῶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου, ἔλαβον τὸ βιβλιόριόν σου «Θυμέλη» συντροφευμένον μὲ διαφόρους ἐφημερίδας διὰ διαφόρους, τὰς ὁποίας ἐγὼ ἂ ἴδιος παρέδωσα εἰς τὸν καθένα. Ἀφοῦ δὲ σὲ εὐχαριστήσω διὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἄνω βιβλίου, σὲ λέγω ὅτι μὲ εὐχαρίστησε κατὰ δύο τρόπους. Πρῶτον, διότι εἶναι πόνημά σου, καὶ δεύτερον διότι κατὰ πρώτην φορὰν παρῴσιάζεσαι εἰς τὸ κοινὸν μὲ ἐν σύγγραμμά σου ὄχι πολλὰ σπουδαῖον, ἀλλ' ὅτι εὐκαταφρόνητον. Ἐγὼ δὲν ἔχω ἀρκετὰς γνώσεις διὰ τὰ τὸ ἐπικρίνω, καὶ νὰ οὐ εἶπω ἂν ἔχεις ἑλλείψεις. Τοῦτο μόνον μοὶ φαίνεται ὀλίγον σπουδαῖον, τὸ τοῦ θέματος τὸ ὁποῖον εὐρίσκω μὲν περίεργον, ὄχι δὲ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΚΟΥΛΙΔΗΣ
(1838 - 1928)

ΗΡΟΚΛΗΣ ΒΑΣΙΛΑΔΗΣ
(1821 - 1890)

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Εν Αθήναις
Ὁν 1 Μαΐου 1867

Προσ' τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως

Ἐγκύλιος ἀπὸ τῆς
Φιλικῆς Ἐταιρίας

πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν
Κωνσταντινουπόλεως

Ἐπιτροπὴ
Κωνσταντινουπόλεως

Ἐπιτροπὴ

Κωνσταντινουπόλεως

Ἐπιτροπὴ

Κωνσταντινουπόλεως

Ἐπιτροπὴ

Κωνσταντινουπόλεως

Ὁ Ἐγκύλιος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως (Ἐγγραφοὺς ἀριθ. 17) ἡ συνιστάσα τὴν ἔγγραφον εἰς τὸ Δάνειον τῶν 25.000.000 φράγκων διὰ τὴν πολεμικὴν προπαρασκευὴν τῆς Ἑλλάδος (Τὸ ἔγγραφο φέρει τὴν σφραγίδα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας καὶ τὴν ὑπογραφήν ὡς Προέδρου τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοφίλου ὡς καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ἐν τέλει δὲ ἐν ὑστερογράφῳ μνησὶν τῆς Ἐταιρίας μας οὔσης μυστικῆς παρακαλοῦμεν νὰ μὴ δοθῶσιν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰ ὀνόματα ἡμῶν).

ΔΙΠΛΩΤΙΚΟΝ ΣΤΗΛΙΣΤΡΟΦΑΣ.

Αριθ. 1951.

Ο Κύριος Α. Φ. Παυσαδαίους δια' επί τη Κεφ/τώσει
επίσης επί κοινοίαν συνηγορίαν Φραγκίσκου Φραντζήσιου εκγ.
συνείσφερον εις την υπέρ των Κρητών Έπιτροπήν Αθηνών
την ποσότητα των δραχμών 4961.60 (πυροσφορίαν χειμώνα εντα-
μασίων έξι μηνώντα μίλις και έξι δεκάτω), ισότιμον χρ. π. 159.80
και 2019 ράβμια 35.70.

Έν Αθήναις την 26 Νοεμβρίου 1868.

Η επί του ταμείου Έπιτροπή

Γεωργίου Π. Σκουζέ
Πεννέου
Α. Μελᾶ

Τὸ Διπλότυπον εισπράξεως ἀριθ. 1951 τὸ συνημμένον εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 30 ἔγγραφο, διὰ εἰσφο-
ρὰς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Τὸ διπλότυπον φέρει τὰς ὑπογρα-
φὰς τῶν Γ. Σκουζέ, Μ. Ρενιέρη καὶ Λέοντος Μελᾶ.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Σκουλούδη διὰ τὴν Κρήτην, διειρηθήθη ἀμείωτον καὶ μετὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐγκατάστασίν του κατὰ τὸ 1876. Εἶναι γνωστή³ ἡ πρωτοβουλία τὴν ὁποίαν ἔσχε πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀτυχοῦς διὰ τὴν Ἑλλάδα πολέμου τοῦ 1897, νὰ προτείνῃ, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Βασιλέως, πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις Πρόσβεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης ὑπὸ τὴν ψιλὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Ἡ πρότασις τοῦ Σκουλούδη ἐξελήφθη ὡς ἡμιεπίσημος βολιδοσκόπησις γενομένη καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Βασιλέως, ὅταν δ' ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξ ἀκριτομυθίας τοῦ τότε ἀνταποκριτοῦ τῶν «Times» τοῦ Λονδίνου, τοῦ περιφήμου Μπάουτσερ, ἐδημιούργησε τοιαύτην ἐξέγερσιν, τῇ ὑποκινήσει τῆς πανισχύρου τότε «Ἐθνικῆς Ἐταιρίας», ὥστε ὁ Σκουλούδης εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀπευθύνῃ ἐπιστολὴν πρὸς διαφόρους σημαίνοντας Κρητὰς, συνιστῶν ὅπως «ὁ Κρητικὸς λαὸς ἀποκρούσῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Πρίγκηπος ὀποθενδήποτε καὶ ἂν προέλθῃ αὕτη». Μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Κυβερνήσεως Δεληγιάννη ὁ Σκουλούδης διωρίσθη ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Δ. Ράλλη τὴν σχηματισθεῖσαν τὴν 18 Ἀπριλίου 1897, ἡ ὁποία διεπραγματεύθη τὴν σύναψιν ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Τουρκίαν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σκουλούδη προταθεῖσα ἀνεπισημως λύσις τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ, ἐφηροδόσθη, ὡς γνωστόν, τῇ ἐπεμβάσει τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1898.

Πληρεστάτην βιβλιογραφίαν τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 - 9 ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς κ. Ν. Β. Τωμαδάκης εἰς τὸν Β' τόμον τῆς «Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» (Ἀθῆναι 1939 σελ. 198 - 238)⁴. Ἡ βιβλιογραφία αὕτη ἀποτελεῖ πολύτιμον

³) Βλ. σχετικῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Σκουλούδη ἐκδοθὲν φυλλάδιον «Ἡ πρὸς τοὺς Κρητὰς ἐπιστολή μου τῆς 14 Μαρτίου 1897» (Ἀθῆναι 1899).

⁴) Εἰς τὸν Α' Τόμον τῆς ἰδίας «Ἐπετηρίδος» (Ἀθῆναι 1938) ὁ Καθηγητὴς κ. Τωμαδάκης, ἐδημοσίευσεν ὁμοίως τὴν βιβλιογραφίαν τῆς Κρητικῆς Ἐ-

καὶ σοβαρόν. Παρατηρῶ δὲ ὅτι τὰ πρῶτα σου στιχογραφήματα εἶναι κατώτερα τῶν ὑστέρων, καὶ ὡς ἐκ τούτου συμπραίνω ὅτι ἂν τώρα ἐπιχουροῦσες εἰς τι ἀντικείμενον, ἤθελεν εἶσθαι ἐπιωχέστερον. Ἄλλ' ἐν τοσοῦτω, δὲν ἔχω παρὰ νὰ σὲ συγχαρῶ καὶ νὰ εὐχηθῶ νὰ παρῆρσαιοθῆς εἰς τὸ ἀκόλουθον ὡς στιχογράφος καὶ νὰ δοξασθῆς ὡς ὁ Ὅμηρος. Δὲν σὲ ἐκτείνωμαι περισσότερον διότι δὲν ἔχω ὕλην οὐσιμῶδη, ἀλλὰ σὲ ἀσπάζομαι μετὰ τῆς μητρὸς σου, θείας σου καὶ Μαριγῶς καὶ μένω,

*Τῷ Κυρίῳ Στεφάνῳ Σκουλούδῃ
Κωνσταντινούπολιν*

*Ὁ Θεὸς σου
Μ. Καλαρῶνης*

βοήθημα τῶν ἐπιθυμούντων νὰ μελετήσωσι λεπτομερέστερον τὴν ἔνδοξον ταύτην περίοδον τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Κρήτης.

Κατωτέρω ἐκδίδω τὰ ἔγγραφα ταῦτα, μὲ ἐπεξηγηματικὰς σημειώσεις διαφωτιζούσας τὸ κείμενον, καὶ πιστεύω ὅτι ἡ μελέτη τούτων καθίσταται ἰδιαιτέρως ἐπίκαιρος νῦν, ὅποτε ἐν ἄλλο προσφιλὲς τμῆμα τῆς ἀλυτρώτου ἑλληνικῆς γῆς, ἀγωνίζεται διὰ ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ.

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ

- 1838 — Ἐγενήθη ἐν Χίῳ.
- 1853 — Ἐγκαθίσταται εἰς Ἀθήνας πρὸς παρακολούθησιν ἐγκυκλίων σπουδῶν. Φοιτᾷ εἰς Ἱατρικὴν Σχολὴν Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- 1856 — Διακόπτει τὰς ἐν Ἀθήνας σπουδὰς του καὶ ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν.
- 1858 — Δημοσιεῖ εἰς τὴν «Πανδώραν» (τεῦχος 195 τῆς 1ης Μαΐου 1858 (σελ. 60 - 68) διήγημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Θήρας Ἀναμνήσεις» μὲ τὴν ὑπογραφήν ΣΣ.
- 1863 — Ἀναλαμβάνει τὴν διεύθυνσιν τῶν καταστημάτων Στεφάνου Ράλλη. Δημοσιεῖ τὴν ποιητικὴν του συλλογὴν «Θυμέλη».
- 1866 — Ἰδρύει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνόφωνον τεκτονικὴν στοὰν ὑπὸ τὸ διακριτικὸν ὄνομα «Ἀρετὴ» ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἡνωμένης Μεγάλης Στοᾶς τῆς Ἀγγλίας.
- 1875 — Ἰδρύει τὴν Τράπεζαν Κωνσταντινουπόλεως.
- 1876 — Ἐγκαθίσταται εἰς Ἀθήνας. Ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ Κουμουνοδούρου εἰς Ἰωάννινα καὶ Κέρκυραν πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἀλβανῶν.
- 1879 — Ἀποστέλλεται εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πληρεξούσιος τῶν Ἰωαννιτῶν.
- 1881 — Ἐκλέγεται βουλευτὴς Σύρου τοῦ Τρικουπικοῦ κόμματος.
- 1882 — Ἰδρύει τὴν Ἐταιρίαν Κωπαΐδος.
- 1883 — Διορίζεται πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μαδρίτην.
- 1886 — Ἀποστέλλεται εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ ὑποδείξει τοῦ Σουλτάνου Χαμίτ Β' πρὸς ἐξομάλυνσιν διαφορῶν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Τουρκίαν.
- 1887 — Ἐκλέγεται βουλευτὴς Σύρου.
- 1895 — Ἐκλέγεται βουλευτὴς Θηβῶν.
- 1897 — Εἰσηγείται εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις Πρέσβεις τῶν Μεγάλων Δυ-

παναστάσεως τοῦ 1895 - 98 (σελ. 530 - 555) συμπληρωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τὸν Β' Τόμον (ἐνθ' ἄν. σελ. 239 - 244).

- νάμεων τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ Κρήτης. Διορίζεται Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Δ. Ράλλη.
- 1899 — Δημοσιεύει τὸ φυλλάδιον «Ἡ πρὸς Κρήτας Ἐπιστολὴ μου τῆς 14 Μαρτίου 1897» ὡς καὶ τὸ φυλλάδιον «Ἀπάντησις εἰς τὰ λεχθέντα ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ».
- 1912 — Διορίζεται πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Διάσκεψιν τοῦ Λονδίνου διὰ τὴν συνθήκην εἰρήνης μετὰ τὴν Τουρκίαν.
- 1915 — Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος.
- 1918 — Εἰσάγεται εἰς εἰδικὸν δικαστήριον κατηγορούμενος ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ.
- 1919 — Δημοσιεύει τὸ φυλλάδιον «Ἀπολογία ἐπὶ τῶν ἀπαγγελθεισῶν κατηγοριῶν».
- 1920 — Δημοσιεύει τὸ φυλλάδιον «L' Affaire de Roupel. Apologie de Mr. Etienne Scouloudi. Δι' ἀποφάσεως τῆς Ἑθνικῆς Συνελεύσεως ἀπαλλάσσεται πάσης κατηγορίας.
- 1928 — Ἀποθνήσκει ἐν Ἀθήναις εἰς ἡλικίαν 90 ἐτῶν.

1.

Ἐπιστολὴ Π. Δ. Ψωμιάδου ἐκ Τραπεζοῦντος πρὸς τὸν Σκουλούδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Δίφυλλον, διαστάσεων 27 × 21,1/2 ἐπὶ κυανοῦ χάρτου γραφῆς, μετὰ ὕδατογράφημα καθέτων παραλλήλων γραμμῶν. Γραφὴ Π. Δ. Ψωμιάδου⁵.

Εὐχαρισταί διὰ τὴν χορήγησιν πληροφοριῶν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν Κρη-

⁵) Ποῖος ὁ Π. Δ. Ψωμιάδης, ὁ ὁποῖος ἀπηύθυνε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πρὸς τὸν Σκουλούδην; Κατὰ πληροφορίας τὰς ὁποίας μοὶ ἐχορήγησεν εὐγενῶς (1949) ὁ Χρυσότομος Μυρίδης ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς «Ἐπιτροπῆς Ποντιακῶν Μελετῶν» καὶ τῶν συνεργατῶν τοῦ «Ἀρχείου Πόντου», πρόκειται περὶ τοῦ λογίου Π α ρ α σ κ ε υ ᾱ Δ. Ψ ω μ ι ᾶ δ ο υ, γεννηθέντος εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, πιθανῶς περὶ τὸ 1830. Ὁ Ψωμιάδης ἐτύγχανεν εὐρείας ἐγκυκλοπαιδικῆς μορφώσεως, κατὰ δὲ τὸ 1850 τῷ ἀνετέθῃ ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου τῆς Τραπεζοῦντος τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρῦσει κατὰ τὸ 1840 ὁ Φ. Καρυοφύλλης. Ὁ Ψωμιάδης μετωνόμασε τότε τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον εἰς «Δημοτικὴν Σχολὴν Τραπεζοῦντος» μεταξὺ δὲ τῶν διδασκάλων τοὺς ὁποίους προσέλαβε, ἦτο καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Χατζῆ Ἀντωνιάδης. Βραδύτερον, κατὰ τὸ 1862 - 1863 συναντῶμεν τὸν Π. Ψωμιάδην ὡς διδάσκαλον τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος, τοῦ ὁποίου διευθυντῆς ἐτύγχανε τότε ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος. Ὁ Π. Ψωμιάδης, διετέλεσεν ἐπίσης καθηγητῆς τῆς φιλολογίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐξῆσε καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καὶ ἀπεβίωσεν ἐκεῖ εἰς προβηκτικὰν ἡλικίαν. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του δὲν εἶναι γνωστόν. Ἦτο

τῶν.—'Υπόσχεσις ἀποστολῆς χρηματικοῦ βοηθήματος.—'Ανάγκη μυστικότητος πρὸς ἀποφυγὴν τῶν «'Αρμενοκαθολικῶν» κατασκόπων.

'Εν Τραπεζοῦντι τῇ 23 9/βρίου 1866

Φίλε κ. Στ. Σκουλούδη,

'Εν πρώτοις σὲ εὐχαριστῶ πολὺ διότι ἐξεπλήρωσας τὴν αἴτησίν

ἄνθρωπος σοβαρὸς καὶ εὐγενέστατος, τοὺς τρόπους, καὶ ἐξετιμᾶτο ἀπὸ ὅλους. Μέγας πατριώτης, εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὅλως ἀθορύβως, χωρὶς ποτὲ νὰ γίνῃ ἀντιληπτός ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ὑπῆρξε συγγραφεὺς καὶ ποιητής, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ ἐδημοσίευσε ποτὲ ἔργον του ^α Ὁ Π. Ψωμιιάδης εἶχεν ἀδελφὴν Ἄννιτσαν, κατοικοῦσαν εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Ὑπαπαντιῆς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ παραμείναςαν ἄγαμον.

Εἰς τὸ Ἄρχεῖον Σκουλούδη, ὑπάρχει καὶ προγενεστέρα ἐπιστολὴ τοῦ Π. Ψωμιιάδου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Ὀκτωβρίου 1866 (π. ἡ.), ἀπευθυνομένη ὁμοίως ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα πρὸς τὸν Σκουλούδην. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτήν, μὲ περιεχόμενον κυρίως φιλολογικὸν β ὁ Ψωμιιάδης, ὁ ὁποῖος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενά του, ἤσχολετο μὲ τὴν συλλογὴν ἐράνων εἰς Τραπεζοῦντα ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, ἐξορκίζει τὸν Σκουλούδην νὰ τῷ διαβιβάζῃ ἀνταποκρίσεις περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ συμβαινόντων. «*Μάθε — τοῦ γράφει — ὅτι καὶ ἡ Τραπεζοῦς εἶναι κατὰ δianoian ἐντὸς τῆς Κρήτης, καὶ πάντες ἀδημονοῦμεν διότι δὲν ἔχομεν καλὸν ἀνταποκριτὴν ὅπως μᾶς δίδῃ ἀκριβεῖς πληροφορίας τῶν διατεχόντων καθ' ἐκάστην. Λοιπὸν, ἀπευθύνομαι εἰς σέ. Μετὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων κατάσχεσιν, περιήλθομεν εἰς ἄγνοιαν. Ἐπικαλοῦμαι τὸν πατριωτισμόν σου. Ταῦτα τὰ πράγματα ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν καρδιῶν. Γνωρίζεις πόσον σκιρτῶσιν ὅταν ἀκούσῃν εὐχάριστα. Γνωρίζεις πόσον ὁ ἐνθουσιασμός εἰς τοιαύτας περιστάσεις συντελεῖ, καὶ μάλιστα ὅταν πρόκηται νὰ ἔμβῃ ἡ χεὶρ εἰς τὸ βαλάντιον. Ἐννοεῖς, λοιπὸν ἄριστα, πόσον ἀνάγκη ἔχομεν περιγραφικῶν ἐκθέσεων. Τίς τοῦ Σκουλούδη ἀρροδιώτερος πρὸς τοῦτο; γ*

α) Ὁ Ἐπ. Κυριακίδης δὲν τὸν ἀναφέρει εἰς τὸ ἔργον του «Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος... Λογίων» (Ἀθῆναι 1897). Οὕτε ὁ Ἄρ. Ἱεροκλῆς εἰς τὴν μελέτην του «Βιογραφίαι Λογίων Ἄνδρῶν Τραπεζοῦντος» τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Εὐξείνος Πόντος» (1881).

β) Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτήν, ὁ Ψωμιιάδης ἀνακοινεῖ εἰς τὸν Σκουλούδην ἀπόσπασμα διαλέξεώς του «περὶ συνεταιρισμοῦ» τὴν ὁποίαν ἔκαμε, ὡς γράφει, εἰς τὴν Λέσχην τῆς Τραπεζοῦντος «ἐνώπιον ἀπάντων σχεδὸν τῶν Τραπεζοῦντιῶν». Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τῆς ὁμιλίας του τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Ψωμιιάδης ἐπαινεῖ τοὺς Χίους οἱ ὅποιοι «ἐξωσθέντες τῆς ἰδίας πατρίδος, καὶ διασπαρῆντες εἰς ξένας χώρας, οὐ μόνον τ' ἀπωλεσθέντα ἀνέκτησαν, ἀλλὰ μάλιστα ἐδόξασαν καὶ ἑαυτοὺς καὶ ἄπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔμποριον». Προφανῶς, σκοπὸς τοῦ Ψωμιιάδου, ἦτο νὰ κολακεύσῃ τὸν Σκουλούδην ὡς Χίον καὶ ἔμπορον καὶ νὰ τὸν πείσῃ νὰ τῷ στέλλῃ ἀνταποκρίσεις περὶ τοῦ κρητικῆς ἀγῶνος.

γ) Εἰς τὸ ἴδιον γράμμα του πρὸς τὸν Σκουλούδην, ὁ Ψωμιιάδης παραθέτει καὶ ἓνα ἔμμετρον Ὑμνον του πρὸς τὸν Ἑλλησποντιον ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ 112 ὁμοιοκαταληκτικούς δεκαεξασυλλάβους εἰς ἀρχαίζουσαν καθαρῆς καὶ προ-

μου⁹. Χθὲς ἔλαβον παρὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ταχυδρομείου⁷ τὰς ἀπὸ 23 καὶ 20 τ. μ.⁸, ἐπιστολάς σου, ὧν τὸ περιεχόμενον συνεκίνησεν οὐ μικρὸν τὰς καρδίας πολλῶν. Ὅσον δὲ διὰ τὸν ὄρον ὃν μοι προβάλλεις, ὅτι θὰ μοι μεταδίδεις τὰ νεώτερα μόνον ἐὰν σοὶ ἀποστειλῶ χρήματα, ἄλλως οὐδὲ λέξιν, ἔχεις δίκαιον καθ' ἓνα λόγον· καθόσον δὲν σοὶ διακοίνωσα ἐν τῇ προηγουμένῃ μου ὅ,τι ἐπράξαμεν καὶ πράττομεν καὶ ἡμεῖς, τοῦτο δὲ φοβούμενος τὴν παραπίωσιν ἢ τυχὸν κατάσχεσιν τῆς γραφῆς μου⁹. Ἡδὴ δὲ φίλε Στέφανε, σοὶ λέγω ὅτι καὶ ἡ χίψρα ἐγκαίρως προσήνεγκε τὸν ὀβολὸν τῆς¹⁰. Πρὸ δύο ἡδὴ μη-

⁶⁾ Προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν αἴτησιν τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὸν Σκουλούδη τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ὅπως τοῦ προμηθεύη πληροφορίας περὶ τοῦ κρητικῆς ἀγῶνος.

⁷⁾ Εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ ὁ Ψωμιάδης ἐξήτει ἀπὸ τὸν Σκουλούδη νὰ τοῦ ἀπευθύνῃ τὰς ἐπιστολάς του διὰ τοῦ γαλλικοῦ ταχυδρομείου, πρὸς μεγαλειεταν προφανῶς ἀσφάλειαν. Ὁ Σκουλούδης, ἄγνωστον διατι ἐπροτίμησε νὰ τοῦ γράψῃ διὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ταχυδρομείου. Τοῦτο φαίνεται ἐθοροῦθησε τὸν Ψωμιάδην ὁποῖος ὑποδεικνύει ἐν τέλει τῆς δημοσιευμένης ἐπιστολῆς του τὸν Σκουλούδη νὰ προτιμᾷ ἐφεξῆς τὴν διαβίβασιν τῶν ἐπιστολῶν του δι' ἐμπίστων προσώπων.

⁸⁾ Προφανῶς ἐκ παραδρομῆς ὁ Ψωμιάδης ἀναφέρει τὰς ἐπιστολάς τοῦ Σκουλούδη ὡς ἐχούσας χρονολογίαν 23 καὶ 26 (τρέχοντος) μηνός). Ἡ ἐπιστολὴ του διὰ τῆς ὁποίας ἀπαντᾷ εἰς τὰς ληφθείσας ἐπιστολάς τοῦ Σκουλούδη ἔχει ἡμερομηνίαν 23 Νοεμβρίου 1866 καὶ συνεπῶς αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Σκουλούδη θὰ ἔφερον ἡμερομηνίαν Ὀκτωβρίου 1866.

⁹⁾ Διὰ τὸν φόβον μὴ παραπέσουν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Σκουλούδη, ὁ Ψωμιάδης τοῦ συνιστᾷ εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν του τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1866 (περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω) ὅπως τὰς υπογράψῃ μὲ τὸ ψευδώνυμον Κριτίας Νεολόγος.

¹⁰⁾ Ἀπὸ τὴν συμβολικὴν διατύπωσιν τῆς υπογραμμισμένης φράσεως (ἡ ὑπογράμμισις τοῦ ἐκδότου) συνάγεται ὅτι καὶ ὁ Ψωμιάδης, ὅπως καὶ ὁ Σκουλούδης, ἦτο μεμυημένος εἰς τὸν ἐλευθεροτεκτονισμόν. (Βλ. σχετικῶς Σ. Ι. Μακρυμιάλοσ «Ψήγματα ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐλευθεροτεκτονισμοῦ ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα» (Ἀθήναι 1954).

σθέτει: «Παρακαλῶ νὰ μοι εἴπῃς διὰ τοὺς στίχους μου ἄνευ κολακείας, ἀλλ' ὡς ἀσθηρότατος κριτῆς ἐὰν ἔχουν ὀβολοῦ ἀξίαν...». Ἴδου δεῖγμα τῶν στίχων τοῦ Ψωμιάδου:

- 91 Ὡ Ἑλλήσοπιτε, ἐν μέσῳ τῶν ἡπείρων τί ὑπνώτιεις;
Φεῦ! λοιπόν, νὰ μένης, στέργεις, τῶν τυράννων σὺ δεσμώτης;
- 107 Οἱ Θεοὶ χρησμοδοτοῦσι· ἐπὶ τῆς θαλάσσης βράχους
ἔθεν αἶρει, ἐπὶ τούτων νέους Μαραθωνομάχους
συγκαλεῖ ἔδῳ, καὶ λέγει: «Ὁ Ἀχέρων ἤδη μίαν
110 σπιθαμὴν ἀπέχει μόνον ἀφ' ἡμῶν ἢ τὴν δουλείαν
θὰ βυθίσωμεν, ἢ πάντες εἰς ἐνὸς θὰ βυθισθῶμεν,
θὰ κατέλθωμεν ἐν Ἄδη καὶ ἐκεῖ θὰ ἐνωθῶμεν».

νῶν, διὰ τοῦ ἐνταῦθα ὑποκαταστήματος Σκνλίση, ἀπεστείλαμεν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Δ. Ὁθ. 150, ἐλπίζομεν δ' ἐντὸς ὀλίγου ν' ἀποστείλωμεν ὑπὲρ τὰς 200 Λίρας. Ἡ βροαδύτης μας προέροχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι εἰσπράττομεν ἐν τῷ κρηπιῶ καὶ ἐν παραβύσιω διότι καὶ ἐνταῦθα δὲν λείπουν οἱ κατὰσκοποι, καὶ ἰδίως ἐκ τῶν ἀρμενοκαθολικῶν ἐξ ὧν εἰς διέδωσεν ὅτι μέχρι σήμερον ἀπεστείλαμεν ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας Λίρας. Οἱ συμπολίται μου εἶναι λίαν προφυλακτικοὶ καὶ δειλοὶ καὶ δίδοντες, δὲν θέλουν νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερά των τί πράττει ἡ δεξιὰ των. Ἐγὼ δὲ κυρίως ἐπὶ τούτῳ ἐπεκαλέσθην τὴν παρὰ σοῦ μετάδοσιν τῶν νεωτέρων, ὅπως λάβω ἀφορμὴν καὶ παροτρύνω διὰ τῶν ἐκθέσεων σου ὅπως μοὶ προσφέρουσιν ἀδρότερον. Τοῦτο δὲ τὸ ὑπεσχέθην καὶ ἐν τῇ προηγηθείσῃ μου, ὅπου σὰς ἔλεγα ὅτι ὅπως ἡ χεὶρ σκαλίση ἀφωβότερον τὸ βαλάντιον, ἀπαιτεῖται δόσις ἐνθουσιασμοῦ καὶ συγκινήσεως. Σημειώσατε δὲ ὅτι καὶ (ἀπὸ) ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἀπεστείλαμεν καὶ (ἀπὸ) ὅσα ἤδη θὰ ἀποστείλωμεν, μόνον μέρος εἰσπράξαμεν μέχρι σήμερον, καὶ κύριος οἶδε πότε θὰ εἰσπράξωμεν (τὸ) ὅλον.

Ἐπαναλαμβάνω φίλε νὰ σὲ εἶπω ὅτι πρὸς εἰσπραξίαν των, πλέον παντὸς ἄλλου θὰ συντελέσουν αἱ πρὸς ἐμὲ ἐπιστολαὶ σου. Ἰδὴ ἡ πρώτη σου ἐπενήργησε λαμπρῶς. Ὡστε, πιστεύω ὅτι δὲν θὰ εἶσαι τόσον σκληρὸς νὰ μᾶς ἀρνηθῆς τὴν συνδρομὴν σου, καὶ οἱ θὰ ἔχω ἐκάστοτε τὰς θετικὰς εἰδήσεις παρὰ σοῦ. Λάβε πρὸς τούτοις ὑπὸ σημείωσιν ὅτι ἅπαξ γνωστοῦ καταστάτος ὅτι μοὶ μεταδίδει τις τὰ νεώτερα, τότε θὰ μὲ περικυκλώσωσιν εἰς ἐκάστην ἀιμοπλοίου ἀφιξίν καὶ τὴν δεινὴν θέσιν μου πρὸς αὐτούς, μὴ ἔχοντος νὰ τοῖς ἀπαντῶ καὶ νὰ ἱκανοποιήσω τὴν περιέργειάν των. Ἐλπίζω λοιπὸν ὅτι δὲν θὰ φεισθῆς ὅπως θνησιάζης καὶ σιγμᾶς τινος διὰ τὴν Τραπεζοῦντα, ὅπου, ὡς παρατηρεῖς, ἠσθάνθημεν ὅπως σὴποτε τοὺς κλονισμοὺς τοῦ ἐθνικοῦ σεισμοῦ ὅστις συνταράσσει σήμερον ἅπαν τὸ πανελλήνιον.

Ἐνταῦθα πρὸ πολλοῦ εἶχε διαδοθῆ ὅτι πολλοὶ τῶν αὐτόθι πλουσίων ὁμογενῶν, διάκεινται δυσμενῶς πρὸς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα καὶ τοῦτο συνετέλεσεν ὥστε καὶ οἱ παρ' ἡμῖν εὐπορώτεροι νὰ διετίθεντο ψυχρότερον· διότι, φυσικά, ὁ ἄνθρωπος παραδειγματίζεται ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους του. Ὅπως σὴποτε τοῦτο καλὸν νὰ μοὶ τὸ διαφεύγῃς, ἐν τῇ ἐπομένῃ σου, ὅπως μὴ μᾶς προβάλλωσι πλέον τοιαύτην πρόφασιν. Ἰὰς δὲ ἐπιστολάς σου, δύνασαι μὲν νὰ μοὶ διενθύνῃς καὶ διὰ τοῦ ταχυδρομείου, ἀλλ' ἂν προτιμήσῃς, πρὸς ἐνκολίαν σου, δύνασαι νὰ τὰς ἐγχειρίζῃς εἰς τὸν κομιστὴν τῆς παρούσης μου Θ. Παπαδόπουλον ἢ καὶ πρὸς τὸν Ἀλέκον ἢ Γ. Σεβαστοπούλους, οὔτινες κρατοῦν τακτικὴν ἀνταπόκρισιν ἐνταῦθα.

Ὅλος σὸς

Π. Δ. Ψωμιάδης

2.

Μυστική ἐκθέσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τσέλιδος διαστάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὑδατογραφημένας ὀριζοντίας ρυθδώσεις. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιάδου¹¹.

Ἀνάγκη προμηθείας ἀμερικανικῶν ὄπλων.— Ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν ἐν Ἡπειρῷ Τουρκαλβανῶν εὐχερεστέρα διὰ τῶν ὄπλων ἢ δι' ἐξαγορᾶς.— Ἐνέργειαι παρὰ τῷ Τρικοῦπῃ καὶ παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.— Οἱ «ρωσσοφρονες» καὶ οἱ ἐν Ρωσσίᾳ ὁμογενεῖς.— Μόνον μὲ ἐπανάστασιν εἰς Ἡπειρον, θὰ θριαμβεύσῃ ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης.— Κυβερνητικὴ ἀστάθεια καὶ μεταβολαὶ ἐν τῇ κυβερνήσει.— Εἰσφορὰ τοῦ Βασιλέως ὑπὲρ τῶν Κρητῶν.— Ἐνέργειαι τῆς Πρωσσίας.

19¹²

Τῆ 30 Νοεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Ἀγαπητοὶ φίλοι καὶ ἀδελφοί,

Ἐν τινι τῶν προηγουμένων ἐπιστολῶν ἔγραψον, τὸν λόγον ποιούμενος περὶ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ὅτι ἀναγκάζεται ν' ἀκολουθῆ

¹¹) Ἡ ἐκθέσις αὕτη, καθὼς καὶ αἱ ἐπόμεναι ὑπ' ἀριθ. 3, 5, 6, 7 καὶ 8 εἶναι γεγραμμένα διὰ χεῖρὸς τοῦ Ἡροκλέους Βασιάδου. Τὸ ὅτι συντάκτης τῶν εἶναι ὁ Βασιάδης ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως ὑπ' ἀριθ. 5. Βλέπε κατωτέρω ὑποσημ. 55. Ἀλλὰ καὶ ὁ γραφικὸς χαρακτήρ τῶν ἰδιογράφων αὐτῶν ἐκθέσεων τοῦ Βασιάδου, εἶναι ὅμοιος μὲ τὸ δειγμα τῆς γραφῆς του τὸ δημοσιευθὲν ἐν σελ. 18 τοῦ Πρώτου Βιογραφικοῦ Παραρτήματος τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν». Βλ. ἐπομένην σημείωσιν.

¹²) Ὁ Ἡροκλῆς Βασιάδης, διαπρεπέστατος Ἡπειρώτης φιλόλογος καὶ ἱατρος (1821 - 1890) διετέλεσε καθηγητὴς τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς μέχρι τοῦ 1862. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἰδρυτῶν καὶ πρωτεργατῶν τοῦ περιφήμου Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως εἰς ἐνεργείας του δὲ ὀφείλεται ἡ ἴδρυσις τοῦ Ζαππείου Παρθεναγωγείου, τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης, τοῦ Ζωγραφείου Διδασκαλείου, καὶ τῶν Ζαριφειῶν Διδασκαλείων τῆς Φιλιππουπόλεως. Ἀνέπτυξεν ἀξιοθαύμαστον δρῶσιν πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ συνέγραψε πλεῖστα ἔργα. Ἐκτενὴς βιογραφία του ὑπὸ Ὄδ. Ἀνδρεάδου, ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Πρώτῳ Βιογραφικῷ παραρτήματι τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν» (1927) σελ. 1 - 18. Καίτοι ἦτο γνωστὴ ἡ ἐθνικὴ δράσις τοῦ Ἡροκλέους Βασιάδη, ἐν τούτοις ἐκ τῶν δημοσιευομένων νῦν ἐγγράφων, γίνεται διὰ πρῶτην φορὰν γνωστὴ ἡ ἐνεργὸς ἀνάμιξις του εἰς τὸν κρητικὸν ἀγῶνα καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις παραμονὴ του κατὰ τὸ 1866 ὡς ἐκπροσώπου τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος. Τὰς δημοσιευόμενας μυστικὰς ἐκθέσεις του, ὁ Βασιάδης, δι' εὐνόητους λόγους, δὲν ὑπέγραψε ἀλλὰ ἀντὶ ὑπογραφῆς ἔθετε συνεχῆ αὐξοντα ἀριθμὸν. Ἐκ τῶν 25 ἐν ὄλῳ μυστικῶν ἐκθέσεων τοῦ Βασιάδου, περιεσώθησαν μόνον αἱ δημοσιευόμεναι 6 φέ-

τοῖς πράγμασι, παρασυρομένη ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην συμβαινόντων, ὡς ὁ ἄπειρος πύκτης ὅστις δὲν τολμᾷ ν' ἀντιβλέψῃ πρὸς τὸν ἀντίπαλον, μηδ' ἐπιτεθῆ καὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ φέρεῖ τὴν χεῖρα πρὸς τὸ μέρος τοῦ σιόματος αὐτοῦ, ὃ ἂν προσβάλλῃ ὁ ἐχθρός. Ἡ παρομοίωσις ὁμως αὐτῆ, ἔχει καλῶς λεγομένη οὐ μόνον περὶ τῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Ὑπουργείου καὶ περὶ τῶν ὄπλων, μηδ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξαιρουμένων, διότι καὶ ἡμεῖς καίτοι γνωρίζοντες τὴν δύναμιν τῶν ἀμερικανικῶν ὄπλων, καὶ μυριάκις εἰπόντες καὶ γραφάντες ὅτι διὰ χιλίων μόνον τοιούτων, ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης εὐωδοῦτο καὶ ἐθιμάμβευεν, ἀπωλέσαμεν τοσοῦτον καιρὸν (καὶ ποῖον καιρὸν!) ἐν λόγοις, οὐδὲν ἔργον πράξαντες.

Ἔχετε δίκαιον λέγοντες «ἀπὸ τοῦ δε λόγοι ὀλίγοι, ἔργα πολλά». Φαντασθῆτε ἂν οἱ διακόσιοι ἥρωες τοῦ Ἀρκαδίου¹⁹ εἶχον διακόσια ὄπλα τοῦ Henry δι' ὧν ἠδύνατο νὰ πυροβολήσῃσι ἐν μιᾷ ὥρᾳ 150.000 σφαίρας, τί ἤθελον πράξῃσι! Δὲν ἤθελον καταστρέφει ὄλον τὸν ἐχθρικὸν στρατόν; Ἐνῶ τώρα, ἀφήκαν μόνον πυράδειγμα φιλοπατορίας καὶ ἡρωϊσμοῦ, ἔσαι ἐξιομνημόνευτον. Φίλοι, εἴτε οὕτως, εἴτε ἄλλως, τὰ ὄπλα ταῦτα πρὲπει ἀφεύκτως νὰ ἔλθωσι. Ἐν τῇ μετ' ὀλίγον, λοιπόν, γενησομένη συνεδριάσει τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, θέλω προτείνει ν' ἀγορασθῶσι πεντακόσια μὲν παρ' ἡμῶν, ἀλλὰ δὲ πεντακόσια παρὰ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ χίλια παρὰ τῆς Κεντρικῆς, θέλω δὲ εἰς τοσοῦτον ἐπιμείνει, ἕως οὗ ἀποφασισθῇ ἡ ἀγορὰ αὐτῶν καὶ ἡ ἀποστολὴ ἀρμοδίου ἀνδρός εἰς Ἀμερικὴν. Ἄν δὲ ἐπὶ χρήμασιν ἀγοράσωμεν δισχίλια ὄπλα, δυνάμεθα ἐπὶ πιστώσει νὰ λάβωμεν ἄλλα τρισχίλια.

Παρὰ πολλῶν Ἠπειρωτῶν, ἤκουσα ὅτι ἐνανάστασις ἐν Ἠλείῳ δὲν εὐδοκίμει, ἂν πρότερον δὲν ἐξουδετερωθῶσιν οἱ Τουρκαλβανοί, τοῦτο δὲ κατορθοῦται δι' ἐνὸς ἑκατομμυρίου Δραχμῶν. Ἐγὼ δὲ φρονῶ ὅτι καὶ πέντε καὶ δέκα ἑκατομμύρια ἂν δαπανηθῶσιν, οἱ Τουρκαλβανοὶ ἔσονται ἀεὶ ἀμφιρροπεῖς καὶ ὕποπτοι. Ἄν ὁμως, δαπανῶντες ἡμῖς μόνον ἑκατομμύριον, ἀγοράσωμεν ἐκ τῶν ἀθανάτων τούτων ὄπλων, δυνάμεθα διὰ τοῦ τρόμου νὰ ἐξουδετερώσωμεν τοὺς Ἀλβανούς, ἢ καὶ νὰ καταστρέψωμεν αὐτοὺς συμπολεμοῦντας μετὰ τῶν Τούρκων.

ρῶσαι ἀντὶ ὑπογραφῆς τοὺς αὐξοντας ἀριθμοὺς 19, 20, 22, 23, 24 καὶ 25. Μόνον εἰς τὴν πρώτην τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων, ἐκ προφανοῦς παραδρομῆς ἔθηκε τὸν ἀριθμὸν 19 ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκθέσεως καὶ ὑπέγραψε μὲ τὸν ἀριθμὸν 20 ἐνῶ ὑπάρχει ἡ ἐπομένη ἐκθεσις μὲ τὸν ἀριθμὸν 20.

¹⁹⁾ Ἡ ἀνατίναξις τῆς ἱστορικῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου, ἡ ὁποία προεκάλεσε παγκόσμιον συγκίνησιν, ἔγινε τὴν 8ην Νοεμβρίου 1866. Ἡ ἐκθεσις αὕτη τοῦ Βοσιάδη ἐγράφη 22 ἡμέρας μετὰ τὸ δραῦμα.

Τούτων ἔνεκεν, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ν' ἀγοράσωμεν τοιαῦτα ὄπλα, τοῦλάχιστον 500, γινόμενοι παράδειγμα οὐ μόνον πρωτοβουλίας, ἀλλὰ καὶ πρωτοργίας οὕτως εἰπεῖν.

Ἄν ὁ ἐν Λονδίῳ σύλλογος συνέστη ἐντεῦθεν δι' ἐνεργειῶν τοῦ Τρικουύπη¹⁴, συνηγήσατε καὶ ὑμεῖς, διότι εἶχον πρὸς αὐτὸν ἀναγνώσει τὴν ἐπιστολὴν ἐν ἣ ἔξεθέτατε τὴν γνώμην τοῦ Μ.¹⁵ περὶ συστάσεως ἐν Ἀγγλίᾳ τοιούτων φιλελληνικῶν συλλόγων. Ὅπως δὲ ἔπαυσε, ἐπεσεκέφθη τὴν σήμερον τὸν κ. Χ. Τρικουύπη, καὶ παρεκίνησα αὐτὸν νὰ παραστήσῃ τὴν ἀνάγκην ἐν Λονδίῳ νὰ λάβωσι σωτήρια μέτρα καὶ περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ μερόντων καὶ τοιαῦτα δεινὰ πασχόντων. Ἐπεσεκέφθη δὲ καὶ τὸν Πρόεδρον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὃς ἄσμενος ἐδέχθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κανταβρυγίας (Λονδίνου)¹⁶ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ Ποιμένας τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ πρὸς τοὺς μητροπολίτας Μόσχας καὶ Πετρούπολεως, οὐ μόνον δι' ὅσα ὁ Ἅγιος Μόσχος εἶπε ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν ἐπίδοξον διάδοχον, τὸν Πρίγκιπα τῆς Οὐαλλίας¹⁷ ἀλλὰ καὶ διότι διαθρλυεῖται ὅτι, αὐτοκρατορικῇ διαταγῇ, ἐπιτρέπη ἡ σύστασις φιλελληνικῶν συλλόγων ἐν Ρωσίᾳ. Πρόετραψα δὲ καὶ τινὰς τῶν ρωσοφρόνων νὰ γράψωσι πρὸς τοὺς Μουρούζη, Βερναρδάκη¹⁸ καὶ ἄλλους τῶν ὁμογενῶν, ἵνα μὴ παύσωσιν ἐνεργοῦντες καὶ συνεισφέροντες, μέχρις οὗ θριαμβεύσῃ ὁ ἑλληνι-

¹⁴) Ὁ Χαρίλαος Τρικουύπης διετέλει τότε βουλευτὴς Μεσολογίου. Ἐξελέγη τὸ πρῶτον ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν (ἐπὶ κυβερνήσεως Κουμουνοδούρου) τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1866. Αἱ διπλωματικαὶ του ἐπιτυχίαι εἰς τὰς ἐν Λονδίῳ διπραγματεύσεις διὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἰονίων νήσων, τὸν εἶχον ἤδη ἀναδείξει μεταξὺ τῶν νέων πολιτευομένων τῆς χώρας.

¹⁵) Ὁ μυστηριώδης Μ. τὸν ὁποῖον κατ' ἐπανάληψιν ἀναφέρει ὁ Βασιλεὺς εἰς τὰς ἐκθέσεις του, εἶναι, προφανῶς, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Morris. Βλ. κατωτέρω σημειώσεις 23 καὶ 24.

¹⁶) Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καντερυβουρίας (Archbishop of Canterbury) καὶ Πριμᾶτου πάσης Ἀγγλίας, ἐδρεύοντος ἐν Λονδίῳ Ἡ Κανταβρυγία (Cambridge) δὲν ἔχει ἐπισκοπὴν. Παλαιότερον ἐγένετο συχνὰ σύχισις παρ' ἡμῖν, μεταξὺ Κανταβρυγίας καὶ Καντερυβουρίας.

¹⁷) Πρίγκηψ τῆς Οὐαλλίας ἐτύχανε τότε ὁ πρωτότοκος υἱὸς τῆς Βασιλίσσης Βικτωρίας, Ἀλβέρτος - Ἐδουάρδος, ὁ μετέπειτα Βασιλεὺς Ἐδουάρδος Ζ'.

¹⁸) Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Ρωσίᾳ μεγάλου ἐθνικοῦ εὐεργέτου Δημητρίου Μπερναρδάκη (1800 - 1870) Κρητὸς τὴν καταγωγὴν, ὁ ὁποῖος, πλὴν τῶν παλαιότερων μεγάλων δωρεῶν του (150.000 χρυσῶν δραχμῶν ὑπὲρ τοῦ Πανεπιστημίου, 250.000 χρυσῶν δραχμῶν ὑπὲρ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου κλπ.), μεγάλως ἐβοήθησε τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 δι' ἀποστολῶν τροφίμων, ὀπλων καὶ πολεμοφοδίων. (Βλ. βιογραφίαν του ἐν Σ. καὶ Κ. Βοβολίνῃ, Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν, σελ. 158 - 163) Βλ. καὶ κατωτέρω σσμ. 19.

σμός κατὰ τῆς βαρβάρου ἡμισελήνου. Ὁ Βερναρδάκης εἶπε καὶ πρὸς τὸν Γενναῖον¹⁹ ὅτι καίτοι ἀπώλεσας περὶ τὰ 40 ἑκατομμύρια, θέλει πράξει ὁμως ὅ,τι δύναται καὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Κρήτης. Ἄν εἶχε τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν, μόνος, εἶπεν, ἠδύνατο ν' ἀγοράσῃ δύο καὶ τρία θωρακωτά. Φεῦ! Βάσκανος δαίμων καταδιώκει τὴν Ἑλλάδα! Ἔσθιν, ὡς φαίνεται, πεπρωμένον, μόνον ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ν' ἀποκτήσωμεν μετὰ πολλὰς τλαιπωρίας καὶ χειμάρρους αἱμάτων, ὅ,τι ἄλλοι κερδίζουσι μὴδὲν πράττοντες καὶ οἰοῦναι κοιμώμενοι²⁰.

Ἐπεσκέφθη καὶ τὸν κ. Βότσαρη, ἵνα περὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν ὄπλων ὁμιλήσωμεν. Ὁ κ. Β(ότσαρης) παραπονεῖται πικρῶς ὅτι καὶ οἱ ἕξω ὁμογενεῖς καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, συνεκέντρωσαν ὅλας αὐτῶν τὰς ἐνεργείας ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης, μικρὰν δέ, ἢ οὐδεμίαν παρέχουσι χεῖρα βοηθείας ἵνα καλῶς παρασκευασθῇ καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἡπείρου, ἧς ἄνευ ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης οὐδέποτε θριαμβεύσει, ὅσας καὶ ἂν πράξωμεν δαπάνας καὶ θυσίας²¹. Ὅλοι, λέγει ἀπαιτοῦσι νὰ ἐγερθῶμεν, ἀλλ' ἄνευ χρημάτων, πῶς δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τοῦτο; Χρήματα δὲ οἱ ὁμογενεῖς, συνεισφέρουσι μόνον ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Ἐπειδὴ φαίνεται ἔχων ἔν τισι δίκαιον, ἐνεκρίθη ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς νὰ γίνῃ αὔριον, ἢ μετὰ τὴν αὔριον, συνεδρίασις καὶ τῶν δύο ἐπιτροπῶν, ἵνα περὶ πάντων τούτων συσκεφθῶσι. Ἐν ταύτῃ παρευρεθῆσεται καὶ ὁ ἡμέτερος ἀντιπρόσωπος²².

Τὰ χρονογραφικὰ πρὸς τὸν Μ. ἔπεμψα σήμερον, ἐμπερικλείσας ταῦτα ἐν ἐπιστολῇ τοῦ κ. Ζερβοῦ πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ ἀγαθὸς ἀνὴρ, πρὸς ὃν παρακαλῶ νὰ προσφέρῃτε ἐκάστοτε τὰ σεβάσματά μου, ἄς διατάξῃ

¹⁹) Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης (1805 - 1868) δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη, καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὀθωνος (1862) εἶχεν ἀποχωρήσει ἔκτοτε τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1866 ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α', εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην νὰ τὸν ἐκπροσωπήσῃ εἰς τοὺς γάμους τοῦ διαδόχου τῆς Ρωσσίας, ἐμπιστευθεὶς εἰς αὐτὸν καὶ πολιτικὴν ἀποστολήν, σχετικῶς μὲ τὴν ἀγωνιζομένην τότε τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης (βλ. σχετικῶς Ε. Γ. Πρωτοψάλτου, Πρόλογος εἰς Ἀπομνημονεύματα Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἀθῆναι 1955, σελ. 19). Κατὰ τὴν ἐν Ρωσσίᾳ παραμονὴν του, ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης συνήνησεῖ προφανῶς, τὸν Μπερναρδάκη.

²⁰) Ὑπονοεῖ, προφανῶς, τὴν Βουλγαρίαν, ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ὁποίας προωθεῖτο ἐνεργείαις τῆς Ρωσσίας, παρὰ τὴν ἀδράνειαν τῶν Βουλγάρων.

²¹) Ἡ ἰδέα ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἡπείρον, συγκινεῖ τὸν ἡπειρώτην Βότσαρη καὶ εὐρίσκει καταφανῆ ἀνταπόκρισιν εἰς τὸν ἐπίσης ἡπειρώτην Βασιάδην, ὁ ὁποῖος ἐπανερχεται πλέον ἢ ἅπαξ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ εἰς τὰς μυστικὰς του ἐκθέσεις.

²²) Ἐννοεῖ τὸν ἑαυτὸν του.

τὸν ἐν Πειραιεῖ Πρόξενον ν' ἀναβαίῃ καθ' ἑκάστην Πέμπτην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἵνα υπογράψῃ²³. Ὡμιλήθη ὁ Δεληγιώργης²⁴ καὶ περὶ τοῦ ἄλλου, καὶ εἶπεν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἀσμένως δέχεται νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς ὅπου δεῖ ὑπὲρ τοῦ Μ.²⁵ ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον εὐρίσκειται ἐν τῇ διαλύσει αὐτοῦ²⁵. Χθὲς ἔμελλεν ὁ Βούλγαρος νὰ προσκαλέσῃ τὸν Κουμουνδοῦρον, ἀλλ' ὡς φαίνεται μετεμελήθη πάλιν. Κατὰ τὰ ἀδόμητα ὁ Κουμουνδοῦρος ἔμελλε νὰ λάβῃ δύο ὑπουργεῖα²⁶ νὰ μείνῃ ὁ Βούλγαρος καὶ ὁ Δεληγιώργης, νὰ προσληφθῇ εἰς ὀθωνιστῆς καὶ δύο ἄλλοι, ὁ Ζαῖμης καὶ ὁ Γενναῖος. Ὁ Καλλέοργης δὲν ἐδέχθη, οὕτε ὁ Σίμος, ὡς ἐγνώσθη. Ὁπωσδήποτε, τὸ συστηθησόμενον ὑπουργεῖον μέλλει νὰ περιλαμβάνῃ ἄνδρας ἐξ ὧων τῶν μεριδων. Ἡμεῖς δέ, τοσοῦτους μῆνας, τί ἐφρονάζαμεν; Δόξα σοι ὁ Θεός, ὅτι τότε ἐφαίνετο ἀδύνατον, θεωρεῖται σήμερον δυνατόν. Ἡ χθεσινὴ «Ἐλπις» (29 Νοεμβρίου) ἀρουμένη, ὡς ἔοικεν, ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Δεληγιάννη, ὅς ἀρύεται τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐκ τῆς ρωσικῆς Πρεσβείας, περιέχει λίαν περιέργους ἀνακαλύψεις. Ἀναγνωστέας. Διὰ τὴν μὴ γράφετε ἂν λαμβάνητε, ὅσας σὰς στέλλομεν ἐφημερίδας; Καὶ ταῦτα μὲν πρὸ τῆς συνεδριάσεως²⁷.

Ἐν δὲ τῇ συνεδριάσει, ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν ὄπλων.

²³) Ὁ «ἀγαθὸς ἀνὴρ» εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Βασιάδης εἶναι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε ὑπηρετῶν καὶ διὰ τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα διακρινόμενος Ἀμερικανὸς πρέσβυς παρὰ τῇ Πύλῃ Morris. Αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι ἐξεπροσωποῦντο ἐν Ἑλλάδι διπλωματικῶς διὰ Γενικοῦ Προξένου, ὑπαγομένου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀμερικανικὴν πρεσβείαν. Ὁ Morris συνίστα τότε ἐπιμόνως εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνα πρεσβευτὴν Π. Δεληγιάννη ὅπως ἡ Ἑλλὰς στείλῃ διπλωματικὸν ἀντιπρόσωπον εἰς τὴν Οὐασινγκτόνα. (Βλ. Ν. Α. Τσιριντάνη, Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐθνικῆς Ἐπαναστάσεως 1866-8, Τόμ. Α', σελ. 412). Βλέπε καὶ κατωτέρω σημ. 24.

²⁴) Ὁ Ἐ. Δεληγιώργης ἐτύγχανε τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, μὲ πρωθυπουργὸν τὸν Βούλγαρον. Προφανῶς, τοῦ ἐγινε εἰσήγησις ὅπως ζητηθῇ ἡ ἀνάθεσις εἰς τὸν Morris ἢ διπλωματικὴ ἐκπροσώπησις τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν εἰς τὰς Ἀθήνας.

²⁵) Τῷ ὄντι, τὴν 18ην Νοεμβρίου 1866 παρητήθη τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρος καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Κουμουνδοῦρος μὲ ὑπουργὸν ἐξωτερικῶν τὸν Χ. Τρικούπην.

²⁶) Ὁ Βασιάδης φαίνεται καλῶς πληροφορημένος διὰ τὰς προθέσεις τοῦ Κουμουνδοῦρου. Ὅπως, ὁ Κουμουνδοῦρος εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ νέαν κυβέρνησιν ἐκράτησε δύο ὑπουργεῖα, τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῆς δικαιοσύνης. (Βλ. Σ. Κτεναβέα, Αἱ Ἑλληνικαὶ Κυβερνήσεις ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1937, σελ. 20).

²⁷) Ἐδῶ, προφανῶς, διακόπτει τὴν ἐκθεσίαν του ὁ Βασιάδης, διὰ νὰ τὴν συνεχίσῃ μετὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος, ὅπερ καὶ πράττει διὰ τῆς ἀμέσως ἐπομένης παραγράφου.

Ἐνεκρίθη ἡ ἀγορά, ἀλλ' ἀνεβλήθη μέχρις οὗ ἔλθῃ ὁ Κινδ(υνέκος)²⁹ ἵνα λάβωμεν ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Τὸ ἀθάνατον ἐδόθη εἰς τὸν Καλ(λέργην) ἵνα τὸ δείξῃ εἰς τὸν Β(ασιλέα). Ὁ δὲ προσήνεγκεν αὐτὸ πρὸς τὸν Β(ασιλέα) παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς ἣν ὁ Βασ(ιλεὺς) ἐξέφρασε τὴν εὐχαρίστησιν αὐτοῦ. Ἡ δέ, τὰς διαβιβάζει πρὸς ἡμᾶς. Ὁ Βασ(ιλεὺς) ἔστειλεν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν περὶ τὰ δεκακισχίλια φράγκα παρὰ τῶν νεονύμφων³⁰. Εὐχόμεθα αὐτοῖς πολυτεκνίαν καὶ καλλιτεκνίαν. Ἐν τῇ συνεδριάσει ἐγένετο λόγος καὶ περὶ ἀγορᾶς ἢ μισθώσεως ἀμμοταχύπλου, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τούτου μετὰ τῆς ἐν Αἰβερπουλ ἐπιτροπῆς.

Ἄλλ' ἄνδρες φίλοι καὶ ἀδελφοί, χαίρειτε! Τὸ «Πανελλήνιον»³¹ ἐπανήλθε σφόν καὶ ἀκέραιον. Ἡ ἀναφορὰ τῶν Κρητῶν ἐστάλη διὰ τοῦ Saint - Simon πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Πρωσσίας. Πρὸ μηνῶν, ἡ πρωσοικὴ Κυβέρνησις ὠμίλησε πρὸς τὰς Δυνάμεις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, ἀλλ' ἀπεκρίθησαν αὐτῇ ὅτι τετέλεσται. Ἴνα μὴ, λοιπόν, καὶ αὐθις, ἐπαναληφθῶσι τοιαῦται προτάσεις, ἡ Πύλη, ὡς ἄδειται, ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν³¹ ἵνα συμβιβασθῇ μετὰ τῶν Κρητῶν, ποιῶν πρὸς

²⁹) Περὶ τοῦ Κινδυνέκου τούτου βλ. κατωτέρω σημείωσιν 42.

³⁰) Τὴν 9ην Νοεμβρίου 1866 (27ην Ὀκτωβρίου 1866 π. ἡ.) ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι τοῦ τότε διαδόχου καὶ μετέπειτα (1881 - 1894) αὐτοκράτορος τῶν Ρώσων Ἀλεξάνδρου Γ' μετὰ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' Δάγμαρ μετονομασθεῖσαν Μαριάν Θεοδώροβναν. Εἰς τοὺς γάμους τούτους ἐξεπροσώπησε τὸν Ἕλληνα Βασιλέα ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης (βλ. ἀνωτέρω σημ. 19). Ἡ αὐτοκράτειρα Μαρία καὶ βραδύτερον ἐξεδήλωσε τὰς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν συμπαιθείας της. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Π. Καρολίδης εἰς τὸ συμπλήρωμα τῆς ἱστορίας τοῦ Παπυρρηγοπούλου (ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη 1932, τόμ. 52, σελ. 72) χίρα πλέον, κατὰ τὸ 1896 ἡ Μαρία ἔστειλε ἀνεπισήμως χρηματικὰς δωρεὰς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐκ τοῦ ἀνακτορικοῦ τομείου, προκαλοῦσα διαμαρτυρίας τοῦ πρωθυπουργοῦ Μουράβιεφ πρὸς τὸν τότε αὐτοκράτορα Νικόλαον Γ'.

³⁰) Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐμπορικοῦ πλοίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀμποπλοίας μετὰ τὸ ὅποιον ἀνεφοδίζοντο οἱ Κρηῖτες ἐκ Σύρου ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς κορβέτας «Ἑλλάς». (βλ. E. D r i a u l t & M. L h e r i t i e r, «Histoire Diplomatique de la Grèce...», Τόμ. III, σελ. 186 - 7).

³¹) Ἀλβανικῆς καταγωγῆς ἀπεσταλμένος τῆς Πύλης διὰ νὰ ἐπιτύχῃ κατάπαυσιν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Κρήτην, πλὴν ἀποτυχὼν εἰς τὰς προσπάθειάς του καὶ ἀνακληθεὶς βραδύτερον. Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εἶχεν ἐπὶ μακρὸν χρηματίσει διοικητῆς τῆς Κρήτης τὴν ὁποίαν ἐγνώριζεν ἀριστα, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκαλεῖτο Κυρ ε τ λ ἦ ς ἦτοι κρητικός, (βλ. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ὑ λ ο υ - Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, ἐνθ. ἀν., τόμος 5 - α σελ. 320. βλ. ὁμοίως Τ σ ι ρ ι ν τ ᾶ ν η, ἐνθ. ἀν., τόμ. Α', σελ. 378) σχετικῶς μετὰ τὰ κατὰ τὴν ἀποστολὴν εἰς Κρήτην τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ. Λεπτομερεῖς περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασᾶ ἐν Κρήτῃ βλ. ἐν Τ ι μ ο θ. Β ε ν ἔ ρ η, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθήναι, 1938, ἰδίᾳ σελ. 159 κ' ἐξ. Ὡς γνωστὸν ὁ Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πα-

αὐτοὺς ὄλας τὰς παραχωρήσεις, πλὴν τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ κατὰ Δηλιγιάννην εὐαγγελίου, ὡς καὶ τὸ ἐξῆς: Ὅτι, ἐν τῷ χορῷ τῆς ρωσικῆς Πρεσβείας, ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς⁸² συνομιλῶν μετὰ τινος διπλωμάτου, ἔλεγεν ὅτι καὶ ἡμεῖς ἤρχισαμεν νὰ δυσπιστιῶμεν πρὸς τὰς ἐκθέσεις τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ. Ὁ δὲ Φωτιάδης⁸³ ἐνταῦθα πρὸς ἄλλον διπλωμάτην δυσπιστοῦντα, ἀπεκρίθη — «Μοί, je suis rayé pour y croire», εἶτα, «ἡ μὲν Δύσις» προσέθηκε, «κατασκευάζει ὑφάσματα τινα αἴτινα, αὐτὴ μὲν, δὲν μεταχειρίζεται, πέμπει δὲ πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ἡ δὲ Ἀνατολή, ἥτιο ὁ Μουσταφᾶς, ἐξυφαίνει εἰδήσεις διὰ τὴν Δύσιν». Πανικὸς φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Κρήτῃ, διαδοθείσης φήμης ἐν Σύρῳ ὅτι ἐτοιμάζονται πυρπολικά. Διακωδωνίσαιτε ὡς βεβαίαν τὴν εἴδησιν ταύτην.

19

Ταύτην τὴν στιγμήν, λαμβάνω τὰς ἐπιστολάς ὑμῶν. Ἀπορῶ νὰ λέγητε ὅτι ἤρχισα νὰ μὴ σᾶς ἐννοῶ. Ὁ Βότι(σαρης) μὲ ἐκάλεσε νὰ ἀποσφραγίσω τὴν ἐπιστολήν μου, ἵνα προσθέσω νὰ μὴ ζητήσητε ἔτι τὰς συστατικὰς ἐπιστολάς μέχρι τῆς προσεχοῦς ἐβδομάδος, ὅτε γράφει καὶ αὐτὸς πρὸς ὑμᾶς. Ταύτην τὴν ἀπόφασιν ἔλαβον ἀπὸ κοινοῦ χθὲς μετὰ τοῦ Τρικούπη καὶ Μελά. Οἱ λόγοι τῆς ὀλιγοήμερου ἀναβολῆς ἦσαν σπουδαιότατοι, ἀλλὰ δὲν ἔχω τὸν καιρὸν νὰ γράψω αὐτούς, διότι τὸ ταχυδρομεῖον ἀναχωρεῖ. Ἄς δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ ἔχωσι καλῶς τὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰ πάντα ἔξουσι καλῶς. Σᾶς ἔγραφα καὶ διὰ τοῦ παρελθόντος γαλλικοῦ.

Σᾶς ἀσπάζομαι

20

Υ. Γ. — Τὰ διπλότυπα στέλλονται τὴν ἐρχομένην Τρίτην. Ὑποβρυχια⁸⁴ παρηγγέλθησαν ἐντεῦθεν. Ἔστιν ἀληθὲς ὅτι εὐγενεῖς παῖδες Τούρκων κατατάσσονται εἰς τὸν σιρταῖον ὡς ἐθελονταί;

σᾶς ἔξεστράτευσε κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου τὸ 1866, ὅτε (8 - 9 Νοεμβρίου) ἔλαβε χώραν τὸ ὄλοκαύτωμα.

⁸²⁾ Ὑπουργὸς τότε τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας, διορισθεὶς βραδύτερον Μέγας Βεζύρης.

⁸³⁾ Πρέσβυς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἐν Ἀθήναις, ἀρμενικῆς καταγωγῆς (παρὰ τὸ ἑλληνικώτατον ὄνομα του), διορισθεὶς βραδύτερον (1897) βουλῆς τῆς Κρήτης. (Βλ. Dria ult & Lheritier, ἐνθ. ἀν., τόμ. III, σελ. 194).

⁸⁴⁾ Ἐσχεδιάζετο τότε ἐν Ἀθήναις ἡ παραγγελία ὑποβρυχίου πλοίου ἐν Ἡνωμέναις Πολιτείαις, πρὸς καταστροφὴν «δι' ὑποβρυχίων μηχανημάτων» τῶν ἐν Κρήτῃ τουρκικῶν πλοίων. Εἰς τὰ ὑποβρυχία αὐτὰ προφονῶς ἀναφέρεται τὸ ὑστερόγραφον τοῦτο τοῦ Βασιάδη. (Βλ. σχετικῶς μὲ τὴν τολμηρὰν αὐτὴν

3.

Μουσική ἔκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. 8σέλιδος διαστάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς, μὲ ὕδατο-γραφημένας ὀριζοντίας ραβδώσεις. Γραφή Ἡροκλέους Βασιάδου.

Μεταφορὰ γυναικοπαίδων ἐκ Κρήτης εἰς Πειραιᾶ μὲ τὸ ἀγγλικὸν πολεμικὸν «Assurance».— Ὁ προκληθεὶς ἐνθουσιασμός ὑπὲρ τοῦ φιλέλληνος πλοιάρχου Πύμ.— Ὑπόδειξις τῆς ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἀποσταλῆ εἰς Ἠνωμένας Πολιτείας ὁ Δ. Βότσορς πρὸς προμήθειαν ὄπλων διὰ τὴν Κρήτην γίνεται δεκτὴ.— Ὁ τυχοδιώκτης προμηθευτὴς ὄπλων Κινδυνέος.— Ἡ ἀποστολὴ διπλοτύπων.— Καὶ πάλιν ἡ ἐξέγερσις τῆς Ἡπείρου.— Ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἐν Λονδίῳ Χίων.— Ἡ δρᾶσις τοῦ Μουσταφᾶ ἐν Κρήτῃ.— Ἐνισχύσεις ἐκ Ρωσσίας διὰ τὴν ἐξέγερσιν τῆς Ἡπείρου.— Ἡ Σερβία παρακωλύει τὴν συλλογὴν ἐράνων ἐν Βελιγραδίῳ.— Παράπονα κατὰ τοῦ Σκουλοῦδη.— Ἀθλία ἡ πολιτικὴ κατὰστασις ἐν Ἑλλάδι.

Τῆ 6 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Φίλοι καὶ Ἀδελφοί,

Πάλιν ἡ Ἀγγλία ἐθαυματούργησε καὶ ἔβαλε τὰ γυαλιὰ εἰς τὴν ἀγίαν Ῥωσσίαν, ἧς αἱ εἰκόνες, οὐδὲ αὐταὶ ἄς δωρεῖται ἡ αὐτοκράτειρα, ἔχουσι πλέον θαυματουργὸν δύναμιν, οἷαν τὰ κοῦλα καὶ λα τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Ἀγγλία καὶ πάλιν εὐεργετεῖ τὸν Ἑλληνισμόν. Καὶ ἐν ποίᾳ κρισιμωτάτῃ περιπτώσει; Ἀναγνῶντες, κρίνατε. Τὴν Πέμπτην, περὶ μεσημβρίαν, ἐνῶ ἡ Ἐπιτροπὴ συνεδριάζουσα ἐσκυθρόπαζε, καὶ ὑπὸ βαδνυάτης κατείχετο λύτης, διότι ὁ μὲν Βυζάντιος⁸⁵ παρακούων τὰς προσκλήσεις τῆς Συνελεύσεως καὶ τὰς παραινήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς, ἐπέμεινε πολιορκῶν τὸ Καστέλλιον, καὶ ἔφοδον διατάξας ἄνευ πεδινῶν τηλεβόλων, ὑπέστη οὐ μικρὰν ζημίαν, καὶ τελευταῖον ἀπεχώρησεν, οὐδὲν κατορθώσας (καὶ ὁμως οἱ λογοποιοὶ ἐν Σύρῳ ἔπλασαν νίκας καὶ θριάμβους) ἢ δὲ Συνέλευσις ἔγραφεν, ὑπερβολικῶς, ὡς εἴωθεν ἐκφραζομένη, ὅτι, ἂν μὴ ἐν οὐκῶ ἡμέραις ληφθῆ πρόνοια περὶ τῶν γυναικῶν

προσπάθειαν, καὶ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν Τσιριντάνῃ, ἐνθ. ἀν., τόμ. Γ', σελ. 398).

⁸⁵⁾ Ὁ διαπρεπὴς στρατιωτικὸς, ἀγωνιστὴς καὶ συγγραφεὺς Χρ. Βυζάντιος, ἀπόστρατος τότε συνταγματάρχης, ἔσπευσεν εἰς ἡλικίαν 61 ἐτῶν νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην. Ὁ εἰς Κρήτην τότε ἐπίσης εὐρισκόμενος Ζυμβρακάκης, δὲν εἶδε μὲ καλὸν ὄμμα τὴν ἐκεῖ ἀφίξιν τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Μπυγιατζόγλου, πρόεδρον τῆς ἐν Σύρῳ ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἀποστολῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Νοεμβρίου 1866 γράφει, «Ἦλθε καὶ ὁ Βυζάντιος καὶ ἐζήτησε καὶ αὐτὸς ἀμέσως νὰ σιφανωθῆ μὲ δάφνας». (Τσιριντάνῃ, ἐνθ' ἀν., τόμος Α', σελ. 536).

καὶ παίδων, ἡ ἐπανάστασις κινδυνεύει νὰ ἐκπνεύσῃ, ὁ δὲ Σακκόπουλος⁸⁶ ἀνήγγελλεν ὅτι ὁ Μουσταφᾶς ἐπανελθὼν εἰς Χανία, ἠτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ πανοικουαῖα κατὰ τοῦ Σελίνου (καὶ) τῆς Κισσάμου, ἀπροσδοκῆτως παρουσιάζεται ἄνθρωπος τῆς Ἀγγλικῆς Προσβείας, λέγων ὅτι ὁ Πρόεδρος ἔχει νὰ διακοινώσῃ τι εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν.

Ὁ Μελάς ὑπάγει κατεσπενσομένως καὶ ἀπὸ σκυθρωποῦ καὶ ὀξυγόλου, ἐπανέρχεται φαιδρὸς καὶ χαίρων, ἀγγέλλει δὲ ὅτι ἐκ Κρήτης ἀγγλικὸν πολεμικὸν πλοῖον ἀφίχθη εἰς Πειραιᾶ, ἔχον περὶ τὰ 350 γυναικόπαιδα⁸⁷. Ὁ πρόεδρος παρακαλεῖ τὴν Ἐπιτροπὴν νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν δυστυχῶν τούτων πλασμάτων, καὶ ἂν ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν ἔχη χρήματα, εἶναι πρόθυμος αὐτὸς νὰ καταβάλῃ, καὶ ἂν μὴ ἀναγνωρίσῃ αὐτὰ ἡ κυβέρνησις του, τὰ ἀαδέχεται αὐτός. «Τὰς χάριτας ὅστις ἐὺ γενῶς χαρίζεται, ἡ διστος ἐν βροτοῖσι». Φαντάζεσθε τὴν χαρὰν τῆς Ἐπιτροπῆς. Εἰς δὲ τὸ κοινόν, ἡ χαροποιὰ εἰδησις ἀστραπηθὸν διαδοθεῖσα, ἀνεπέτρωσε τὰς ἐλπίδας. Ἦδη τὸ τέρμα τῶν δεινῶν τῆς Κρήτης πλησιάζει.

Ἀλλὰ τὸ συγκινητικώτερον δρᾶμα, διεδραματίσθη ἐν Πειραιεῖ. Πλήθος ἄπειρον συνέρρυσεν εἰς τὴν παραλίαν, οἱ δὲ λεμβοῦχοι περιέζωσαν τὸ πλοῖον, ἀποφιλοτιμούμενοι τίς πρῶτος νὰ δεχθῆ ἐν τῇ λέμβῳ δωρεὰν τοὺς ἀποβιβαζομένους. Οἱ δὲ ἀξιωματικοί, κατὰ σειρὰν ἱστάμενοι, ἐβοήθουν τὰ γυναικόπαιδα, ἅτινα ἐφίλουν δακρυρροοῦντα τὰς χεῖρας τῶν ἀξιωματικῶν, δι' ὅσας ἐν τῷ διάπλῳ φιλοφροσύνας καὶ περιποιήσεις ἐδαψίλευσαν αὐτοῖς. Ὅτι δὲ ἐξῆλθον ἐπὶ τῆς παραλίας, παρίστων ἀλγεινότατον θέαμα. Καὶ πλεῖστοι τῶν γυναικῶν ἦσαν ἡμίγυμνοι καὶ ἐξυπόλητοι, τὸ δὲ βλέμμα εἶχον βλοσυρὸν καὶ ἀρειμάνειον, μάλιστα ὅσαι ἀνδρικὰ ἔφερον ἱμάτια, συναντηθεῖσαι δὲ μετ' ἄλλων προσφύγων, περιεπιτύσσοντο καὶ κρητικῇ διαλέκτῳ ἐθροήνον τὴν καταστροφὴν τῶν οἴκων καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν, καὶ κατηρῶντο τοὺς βαρβάρους καταστροφεῖς καὶ τυράννους.

Τὸ ἐσπέρας τὸ πλήθος περιεκύκλωσε τὸ πλοῖον ζητωκραυγᾶζον, ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ὁ λαὸς ἐπανηγύρισε, καὶ πολλὰ καταστήματα ἀθρόοτητα ἀνῆψαν φῶτα. Ὁ δὲ βασιλεὺς, τὴν ἐπιούσαν ἔπεμψεν εἰς Πει-

⁸⁶⁾ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Χανίοις, πολλαπλῶς δράσας ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως.

⁸⁷⁾ Πρόκειται περὶ τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ «Assurance» τὸ ὅποιον, κυβερνώμενον ἀπὸ τὸν πλοίαρχον Ryan, παρέλαβεν ἐκ Καστελίου Σελίνου 25 τραυματίας καὶ ἄσθενεῖς, 126 γυναῖκα; καὶ 161 παιδία καὶ τὰ μετέφερεν εἰς Πειραιᾶ, κατόπιν ὁδηγῶν τοῦ ἀγγλοῦ ἐν Χανίοις προξένου Dickson. (Βλ. τὸ ἱστορικὸν καὶ τὰς διπλωματικὰς συνεπειὰς τῆς ἐνεργείας ταύτης ἐν Τσιριντάνη, ἐνθ' ἀν., τόμος Α', σελ. 568).

ραιᾶ ἐν ἐπισήμῳ στολῇ τὸν Καλλέοργον, ἵνα εὐχαριστήσῃ τὸν πλοίαρχον Πῦμ ἐπὶ τῇ φιλανθρωπῶπῳ αὐτοῦ πράξει. Τί ἔλεγον, ἄραγε, οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν γαλλικῶν πλοίων, ἀποστερούμενοι τῶν ἀνευφημιῶν, ὧν διακαίως ἀντιποιεῖται τὸ φιλάνθρωπον τῆς Γαλλίας ἔθνος; Δὲν κατηρώντο τὸν σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον Τιβέριον;³⁸ Ὁ δὲ φιλέλλην Πῦμ ἐπεθύμησε νὰ ἴδῃ καὶ ἐπισκεφθῇ τὸ δημοφιλέστατον «Πανελλήνιον». Ἰδὼν δὲ αὐτό, ἔμεινεν ἔκθαμβος πῶς κατόρθωσε τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς νὰ προσορμισθῇ, ἐνῶ αὐτὸς δὲν ἠδυνήθη οὐδὲ τὴν ἡμέραν, τῆς μεγάλης ἔνεκα τρικυμίας. Τὸ «Πανελλήνιον» πρέπει νὰ διαγωνισθῇ, οὐχὶ μόνον ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ δρατὸν καὶ ψηλαφητόν, ὡς πάλαι ποτε τὸ πλοῖον τοῦ Θησέως, ὃ ἐπανήγαγεν εἰς τὰς κλεινάς Ἀθήνας τοὺς δις ἐπὶ ἐκείνους παῖδας, τὸ δὲ «Πανελλήνιον» φέροι τὴν τύχην καὶ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Κρήτης. Περὶ τούτου ἠδύνατε νὰ γίνῃ λαμπρὸν ποίημα, ἀλλὰ ποῦ ποιητῆς; Τὸ ἠρωϊκὸν τῆς Κρήτης δράμα, ἐστὶν ἀνώτερον τῶν σημερινῶν ποιητικῶν κεφαλῶν. Τούτου ἔνεκα, ὑπέβαλον εἰς τινὰς τῶν ἐφημεριδογράφων νὰ πραγματευθῶσι περὶ τοῦ «Πανελληνίου» ὅπερ καὶ μόνον ἐκπροσωπεῖ τὸν ἔθνικὸν ἡμῶν στόλον³⁹.

Ἄλλά, σὺν Θεῷ, καὶ στόλος καταρτιοθήσεται, διότι οὐδέποτε πανελλήνιοι εὐχαὶ ἐξεφράσθησαν περὶ σοστάσεως στόλου τοσοῦτον ζωηρῶς ὅπως σήμερον. Ἄν ὁ μὲν ἐν Βαρβακείῳ ἐργαζόμενος Σύλλογος, ἀποβλέπει εἰς μεγάλα καί, ἐπὶ τοῦ παρόντος, δυσκατόρθωτα, ὃ ἐν Σύρῳ «Πανελλήνιος», ἐργάζεται πρακτικώτερον καὶ σκοπιμώτερον διὰ μετοχῶν 100 δραχμῶν πρὸς ἀγορὰν τοῦ πολυθρυσλήτου καταδρομικοῦ. Ἄν κρίνετε καὶ ὑμεῖς καλόν, λάβετε δέκα μετοχάς. Τὸ δὲ σχέδιον ἡμῶν, τῶν σιδηροφράκτων γενήσεται ἔργον, ὅταν ἔλθῃ τὸ νέον Ὑπουργεῖον καὶ ποιήσῃ δάνειον, οὐ ἄνευ, οὐδὲν ἐστὶ γενέσθαι τῶν δεόντων. Ὁ μέλλων πρωθυπουργός, ἐπεφόρτισεν ἤδη τὸν Πρόξενον τῆς Ἀμερικῆς διὰ τοῦ κ. Κ. Νάζου νὰ γράψῃ εἰς Ἀμερικῆν. Τοῦτο ὁμῶς, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ προξένου, ἀλλὰ τοῦ ἀποσταλησομένου ὄσον οὕπω. Τέλος πάντων! Οἱ πόθοι ἡμῶν ἐξεπληρώθησαν καὶ ὁ Τρικούπης ὑπεσχέθη. Ἡ δὲ περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου⁴⁰ ἔμπνευσις ὑμῶν, ἦν θεία, ἐφ' ᾧ

³⁸) Ὑπονοεῖ τὸν πολυπράγμονα αὐτοκράτορα τότε τῶν Γάλλων Ναπολέοντα τὸν Γ' ὃ ὁποῖος, ἀμφιταλαντευόμενος μεταξὺ τῆς ἀγγλικῆς καὶ ρωσικῆς πολιτικῆς, δὲν ἀπέστειλε, καίτοι τὸ εἶχεν ὑποσχεθῆ, γαλλικὸν πολεμικὸν εἰς Κρήτην πρὸς μεταφορὰν γυναικοπαίδων. Τ σ ι ρ ι ν τ ᾶ ν η, ἐνθ' ἄνωτ, τόμος Α', σελ. 457).

³⁹) Εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης εὐρίσκειται κατατεθειμένον τὸ τηλεσκόπιον τοῦ «Πανελληνίου», φέρον τὴν ἐπιγραφὴν: «Εἰς ἀνάμνησιν τῶν εἰς Κρήτην ταξιδίων τοῦ Πανελληνίου, Ἰανουάριος 1867».

⁴⁰) Πρόκειται περὶ τοῦ Δημητρίου Βότσαρη (υἱοῦ τοῦ Μάρκου Βότσαρη)

καὶ θαναμασίως ἐπέτυχε. Πρὸ τριῶν ἡμερῶν, τοῦ εἶχον ἐπιτεθῆ ἄσχημα, δι οκέπεται, οκέπεται, ὡς ὁ Ὅθων καὶ οὐδὲν πρᾶττει.—«Ἄλλ' εἶπε καὶ σύ, τί δόναμαι νὰ πράξω;» (μοὶ ἀπήντησε). Μετὰ δύο ἡμέρας, ἔχων ἀνὰ χεῖρας τὴν ἐπιστολὴν ὑμῶν — «Ἴδου τί πρέπει καὶ τί δ-φείλεις νὰ πράξης» εἶπον αὐτῶ.

Πορακινηθεῖς δὲ καὶ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀνεδέχθη τὴν ἀποστολὴν, διὸ ἐνεργήσατε ἵνα ὁ ἀγαθὸς φίλος⁴¹ γράψῃ συστατικὰς ἐπιστολάς, καὶ ἀποστείλαιτέ μοι αἰτιάς ὅσον τάχιστα. Ἔστιν ἑλλίς, ἵνα ὑστερον ὑπάγγῃ καὶ ὁ Χαρίλαος, διότι ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα. Οὕτω δὲ λύεται καὶ τὸ τοσοῦτον βασανῖσαν ἡμᾶς ζήτημα, τὸ περὶ προμηθείας τῶν ὀπλων, ὁ Βότσαρης καὶ ἄλλοι στρατιωτικοί, ἐξετάσαντες τὰ ὄπλα, εὐ-ρον ἑλλείψεις ἐν ἀυτοῖς. Μόνον τὰ τοῦ Henry δὲν ἐξήτασαν, δι' οὗς οἶδτε λόγους. Ὁ δὲ Κινδυνέκος, ἀπὸ τοῦ λοιμοκαθαρητηρίου εἴρε τρο-πον νὰ γράψῃ ἐν τῇ «Ἀδύγῃ» (5 Δεκεμβρίου) δι ομογενῆς ἀφίχθη, ἀ-πεσταλμένος ὑπὸ φιλελληνικοῦ κομιτάτου ἵνα προτείνῃ τὴν προμήθειαν ὀπλων νέας ἐφευρέσεως, ἐπὶ ὄροις οὗς διευκολύνει τὰ μέγιστα τὸ ἀπο-στέλλον αὐτὸν κομιτάτου κ.τ.λ. Ταῦτα ἀρκοῦσι ἵνα χαρακτηρίσωσι τὸν ἀνδρα καὶ κατατάξωσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν Γκικοκεροποῦλων (;), καὶ ἂν ὑμεῖς δὲν ἐλαμβάνετε τὸν κόπον νὰ τὸν συστήσητε⁴². Ἄλλὰ μετὰ

ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ, τὸν ὁποῖον, προφανῶς, ἡ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντι-νουπόλεως ὑπέδειξεν ὡς τὸ κατάλληλον πρόσωπον ὅπως μεταβῆ εἰς Ἀμερικὴν διὰ τὴν παραγγελίαν τῶν ὀπλων τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὸν κρητικὸν ἀγῶνα.

⁴¹) Ἐπιβεβαιοῦται διὰ τῆς φράσεως ταύτης ἢ ὑπόθεσις ἢ ὁποία ἐγένετο ἀνωτέρω (βλ. ὑποσ. 23) ὅτι διὰ τῶν λέξεων «ἀγαθὸς ἀνὴρ» ὑποδηλοῦνται ὁ Mor-gis ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ Βασιᾶδης ζητεῖ νὰ γράψῃ συστατικὰς ἐπιστολάς διὰ τὸν Βό-τσαρη εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας.

⁴²) Διὰ τὸν Κινδυνέκον αὐτὸν, προμηθευτὴν ὀπλων, γίνεται λόγος καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ Βασιᾶδῃ πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν Κωνσταντινου-πόλεως. (βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. ἀριθ. 23). Φαίνεται ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντι-νουπόλεως δὲν ἔλαβεν ἱκανοποιητικὰς πληροφορίας δι' αὐτὸν, καὶ ἔγραψεν εἰς τὸν Βασιᾶδην νὰ τὸν προσέξουν. Ἐντεῦθεν ἡ πλήρης καχυποψία συμπεριφορὰ τοῦ Βασιᾶδου ἀπέναντι του. Τὸν Κινδυνέκον ἀναφέρει ὁ Ἄ θ. Γ. Π ο λ ί τ η ς εἰς τὸ ἔργον του «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος» τόμ Β', σελ. 176, ὡς διατηροῦντα τραπεζιτικὸν Γραφεῖον ἐν Αἴγυπτῳ περὶ τὸ 1860. Ἄφ' ἑτέρου ὁ Α. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ ς εἰς τ' Ἀπομνημονεύματά του, τόμ Γ', σελ. 309 καὶ ἐφ. 329 καὶ ἐφ. κατ' ἐπανάληψιν μνημονεύει τὸν Κινδυνέκον ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1868 μετέβη εἰς Ἀμερικὴν καὶ ἐγκατασταθεὶς εἰς Οὐασινγκτῶνα — ὅπου εὗρίσκειτο ὁ Ραγκαβῆς ὡς Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος — ἀπέκτησε τὴν ἀμερικανικὴν ὑπηκοότητα διὰ νὰ διεκδικήσῃ σημαντικὰς, κατ' αὐτὸν, ἀπαιτήσεις του κατὰ τοῦ Ἀντιβασι-λέως τῆς Αἴγυπτου. Ὁ Ραγκαβῆς τὸν χαρακτηρίζει ὡς «ἐστερημένον παιδείας, ἀλλ' εὐπαρουσίαστον, δραστήριον καὶ ἐνεργητικόν». Ὁ Κινδυνέκος προσήγγισε

τοιαύτην σύστασιν, οὐδὲν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς ἔσχε τὴν ὄρεξιν νὰ ἐπισκεφθῆ ἑαυτὸν ἐν τῷ λοιμοκαθαρηθρίῳ. Ἡ πόρῃσαν μάλιστα διὸ συνεβουλεύετε τὴν Ἐπιτροπὴν, παραλαβοῦσαν ἐμπείρους στρατιωτικούς, νὰ καταβῆ εὐθὺς εἰς Πειραιᾶ καὶ εὗρη τὸν ἄνδρα. Πρὸς τί ἡ τοιαύτη βία καὶ σπουδή; «Μέμνησο' ἀπιστεῖν ἄρθρα τὰ δε τῶν φρενῶν». Ἐγώ, ὁμως, ἐκὼν ἄκων, κατέβην τὴν Παρασκευὴν εἰς Πειραιᾶ μετὰ τοῦ κ Νάζου καὶ διαβάντες ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ταχυδρομείου, ἠρωτήσαμεν ἂν καὶ τις Θωμᾶς Κινδυνέκος ἦλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ γραμματεὺς, ἰδὼν τὸν κατάλογον μᾶς ἀπεκρίθη «ὄχι». Μόλις δὲ χθὲς ἔμαθον ὅτι εὐρίσκεται ἐν τῷ λοιμοκαθαρηθρίῳ, σήμερον δὲ ἐξέρχεται. Ὡστε, θέλω λάβει τὴν τιμὴν νὰ τὸν γνωρίσω καὶ ἐκ τοῦ πληρίου καὶ μάθω τίνας αἱ προτάσεις αὐτοῦ, καὶ ποῖον καὶ τὸ φιλελληνικὸν κομιτᾶτον.

Σήμερον πέμπονται καὶ τὰ πολυθρόλῃτα διπλότυπα. Ἡ ἀποστολὴ αὐτῶν ἐβράδυνε διότι ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ ἄλλων ἀσχολιῶν ἀναγκαιωτάτων, ἣν δὲ ἀνάγκη τρεῖς νὰ ὑπογράψωσι, ἐξ ὧν ὁ εἰς εἶχεν ἀσθενήσει, καὶ τελευταῖον διότι μέλη τινα ἤρουντο νὰ ὑπογράψωσι, λέγοντα ὅτι ἀρκεῖ ἡ γενικὴ ἀπόδειξις, ὡς μέχρι τοῦδε ἐγένετο δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἐπιτροπὰς καὶ διὸ ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν δύναται νὰ παραβῆ τὰ τεταγμένα. Ἐδέησε λοιπόν, νὰ γίνῃ ἰδιαιτέρα προᾶξις, ἵνα τὰ ὑμῖνερα διπλότυπα θεωρηθῶσιν (ὑπὸ) τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ταῦτα δὲ γράφω, οὐχὶ τοσοῦτον ἵνα δικαιολογήσω τὴν βραδύτητα, ὅσον ἵνα γνωρίζητε ὅτι θεωρεῖ εἰς τὸ ἐξῆς περιττὴν τὴν ἀποστολὴν τῶν διπλοτύπων εἰς Ἀθήνας, διότι ἐπέισθησαν ἤδη καὶ αὐτοὶ οἱ δυοπιστοῦντες ἐν Κωνσταντινουπόλει) ὅτι τὰ χορηγηθέντα χρήματα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐπειτα, τοῦτο συμφέρει καὶ εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν ἡμῶν ἥτις, λαμβάνουσα ἀποδείξεις περὶ τῶν ἀποστελλομένων χρημάτων, δύναται τὰ ἄλλα νὰ μεταχειρισθῆ ὅπως καὶ ὅπου κρίνει καλόν, ὡς ἐποίησατε προτείναντες εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου πεντακοσίας κατὰ μῆνα, καὶ ὡς ποιήσατε αὐριον, ὅταν ἐξεγεροθῆ ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία. Ἡ μὲν Κρήτη εἰς τὸ ἐξῆς ἀνάγκην χρημάτων δὲν ἔχει, διότι πανταχόθεν πέμπονται συνδρομαὶ καὶ τοσαῦται, ὥστε ἀπεροφόρησαν πάντας καὶ παρέλυσαν τὰς ἐνεργείας τῆς γενικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀχιλλέως, Πύρρου καὶ Ἀλεξάνδρου⁴¹. Ὡς γνωρίζετε, περὶ τούτου, ἔμελλον νὰ

τὸν Ραγκαβὴν καὶ τῷ προσέφερε τὴν προμήθειαν ὄπλων διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ τὴν ἴδρυσιν ὀπλοφυλακείας εἰς Ἑλλάδα. Τὰς προτάσεις ταύτας ὁ Ραγκαβὴς ἀπέρριψεν, ἀφοῦ συμβουλευθῆ τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν.

⁴¹ Ὑπαινίσσεται τὰς Ἐπιτροπὰς ὑπὲρ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας.

συνέλθωσιν αἱ ἐπιτροπαὶ καὶ συσκεφθῶσι. Ὁ υἱὸς τοῦ Μάρκου ἐξέθη-
κε σαφῶς καὶ σιγμύλως τὰς αἰτίας δι' ἃς ἡ Ἑπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία
δὲν δύνανται νὰ παρασκευασθῶσιν ἔτι. Τὸ δίκαιον τῆς ἀξιώσεως ἀνε-
γνώρισε καὶ ἡ Κ. Ἐπιτροπὴ, ἀπολογηθεῖσα ὅτι ἐχορήγησε 50.000 δρ.
εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἑπείρου καὶ ὑποσχεθεῖσα καὶ αὐθις νὰ δώσῃ.
Ὁ Β(ότσαρης) μ' ἐπεφόρτισε νὰ ἐπιστήσω καὶ τὴν ὑμετέραν προσοχὴν
ἐπὶ τούτων καὶ νὰ ἐκθέσω ὑμῖν τὴν γνώμην αὐτοῦ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ
Κωνσ(αντινουπόλεως) ὀφείλει νὰ ἐκτείνῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ ὑπὲρ
τῶν ἄλλων, προσλαμβάνουσα καὶ τινὰ μέλη ἐξ Ἑπειρωτῶν, Θεσσαλῶν
καὶ Μακεδόνων, διὰ τὸ καλέσῃ ἢ ἀνάγκῃ. Ταῦτα ἀποδέχομαι καὶ ἐγώ,
διότι αἱ μὲν Ἐπιτροπαὶ ἐπιπλέον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγχωνευθῶσιν,
ὡς ἕκαστος ὑμῶν εὐκόλως ἐννοεῖ, ἢ δὲ ἡμετέρα δύναται νὰ ἐνεργῇ ὑπὲρ
πασῶν καί, κατὰ τὰς ἀνάγκας, ὅτε μὲν νὰ χορηγῇ χρήματα καὶ ὄπλα
ὑπὲρ τῶν μὲν, ὅτε δὲ ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Τούτων ἕνεκα, ἡ ἀποστολὴ τῶν
διπλοτύπων εἰς Ἀθήνας ἀποβαίνει περιττὴ, οἴκοθεν ὁμως ἐννοεῖται
(ὅτι) πρέπει νὰ γίνηται ἀκριβεστάτη καταγραφὴ, ποῦ καὶ πῶς δαπα-
νῶνται τὰ χρήματα, ἵνα, ἐν καιρῷ τῷ δέοντι, ἀποδειχθῇ ἡ ἀδοτηρὰ
φειδωλία καὶ τιμιότης τῆς Ἐπιτροπῆς. Καὶ περὶ μὲν τούτων σκεφθέν-
τες, ἀποφασίσαιτε τὸ βέλτιστον, τὰ δὲ ἐνυπόγραφα διπλότυπα ἐγχειρί-
ζοντες, ὀφείλετε νὰ λάβητε τ' ἄλλα, ἵνα μὴ οἱ ἀπαξ χορηγήσοιτες χρή-
ματα ἔχωσιν ἀνὰ χεῖρας δύο διπλότυπα.

Οἱ δὲ ἐν Λοιδίνῳ πλούσιοι, ἠνάγκασαν τὴν Κ(εντρικὴν) Ἐπιτρο-
πὴν ν' ἀποδώσῃ τὰς παρ' αὐτῶν προσφερομένης πρὸ μηνῶν 1500 Λί-
ρας εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀγγλικὴν ἐπιτροπὴν καὶ τοῦτο ἵνα μὴ ἀναγκα-
σθῶσι νὰ καταβάλωσιν αὐθις μεγάλα τινὰ ποσά, ἀλλὰ μικρά, ἅτινα
ὁμως, προστιθέμενα πρὸς τὰ ἀρχαῖα, ποιήσουσι τὸ συναμφοτέρον μέ-
γα. Καὶ οὗτος, χιακὸς ὑπολογισμὸς. Ἡ Ἐπιτροπὴ, ἐκοῦσα ἄκουσα, ἐ-
κένωσε τὸ ταμεῖον αὐτῆς, ἐλπίζουσα, πολλὰ ἐκ τῶν ὁμογενῶν τῆς Ἀγ-
γλίας. Διαθρυλεῖται ἤδη, ὅτι πέμπονται 9000 βελονωτὰ⁴⁴ (ἴδε «Αἰῶ-
να» τῆς 5 Δεκεμβρίου). Διαθρυλοῦνται καὶ ἄλλα, ἃ εὐχῆς ἔργον ν' ἀ-
ποβῶσιν ἀληθῆ, ὅτι αἱ Δυνάμεις ἐπεμβαίνουσιν ὑπὲρ τῆς Κρήτης, ὅτι
καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Ἰταλὸς πρέσβυς διέταξε τὰ ἐν Σούδα σταθμεύοντα
ἰταλικά πλοῖα νὰ παραλάβωσι κρητικὰς οἰκογενείας κτλ. Τὸ ἀληθές
ἔστιν ὅτι ἡ μὲν ἁγία Ρωσσία ῥέγγει, ὁ δὲ πλοίαρχος Πύμ ἀνεχώρησε
καὶ αὐθις εἰς Κρήτην, ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ εὐελπίσῃ τοὺς ἡμετέρους οἴ-
τινες ἔχουσι μεγίστην ἀνάγκην ἐμψυχώσεως⁴⁵. Διότι ὁ Μουσταφᾶς ἔ

⁴⁴) Βλ. κατωτέρω σημ. 139.

⁴⁵) Ὁ Πύμ δὲν κατώρθωσε, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, κατόπιν ὁδηγιῶν τῆς
ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, νὰ συνεχίσῃ τὴν παραλαβὴν γυναικοπαίδων ἐκ Κρήτης.

ξηλθε τῶν Χανίων, ἄγων εἴκοσι καὶ δύο χιλιάδας στρατοῦ. Οἱ ἡμέτεροι εἰσὶ περὶ τοὺς 6000, ἐξ ὧν πολλοὶ ἄπειροι τοῦ πολέμου. Ἡ καρδία ἡμῶν τρέμει, περιμένοσα τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μαχῶν. διότι ἐν αὐταῖς ἐπαίχθη ἀναμφιβόλως ἡ τύχη τῆς Κρήτης.

Περὶ τούτων, θέλω σὰς γράψει καὶ διὰ τοῦ γαλλικοῦ, ἂν προφθάσω, διότι ἔχω προαίσθημα ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἀπέκρουσαν τὸν Μουσταφᾶν, ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῆς ἠθικῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας. Ἄλλ' ἡ ἀγία Ρωσσία, ἡ τοσοῦτον θόρουσον ποιήσασα, διατὶ ἀρεγεί⁴⁶; Καὶ ὁμως εἰς τὴν πατριδα μου⁴⁷ ἐστάλησαν 40.000 ὄρ. ὑπισχνοῦνται δὲ καὶ ἄλλαι, ἂν ἐξεγερθῆ. Διατὶ δὲ καὶ ἡ Σερβία, ἡ συνεννόησιν... συνεννόησιν ἐπιφωνοῦσα, κωλύει νὰ συλληχθῶσι χορήματα ἐν Βελιγραδίῳ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν; Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀπίθανον, καὶ ὁμως ἀναφέρει αὐτὸ ἡ «Κλειώ» τῆς 25 Νοεμβρίου, ἣν πέμπομεν μετὰ τῶν ἄλλων. Δείξαντες αὐτὴν εἰς τὸν ἐπιτειραμμένον, ἐρωτήσατε ἂν διὰ τοιούτων μέσων ἐπιθυμῆ ἡ Σερβικὴ Κυβέρνησις νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ καθυσιερεῖ τὸ αὐστριακόν, δὲν ἔλαβον τὰς ἐπιστολάς ὑμῶν, ἵνα ἴδω ἂν μοὶ γράφητε τι περὶ τῶν σερβικῶν. Ὁ Πετροῦλακος μετὰ 800 Μανιατῶν μεταβαίνει εἰς Κρήτην. Νομίζω ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἐν Σύρῳ ἐτοιμάζουσι πυροπολικά, ἐφ' ᾧ ἀνέβαλον ἐπ' ὄλλῃον τὸ ταξείδιον τοῦ «Πανελληνίου».

Προχθὲς ὁ Χριστόπουλος⁴⁸ ἀπαντήσας με, ἠρώτησε: «Τί νεώτερον ἐκ Κωνσ(αντινουπόλεως);» — «Τὰ γνωρίζεις» τῷ ἀπήνησα, ἀναγνόνς τὴν ἐπιστολήν. — «Ἐχεις καὶ ἄλλα, ἅτινα μὲ κρύπτεις. Ἐγὼ γνωρίζω ὅτι ὁ ἰδικός σου (τίς ὁ Στέφανος Σκουλούδης ἢ ὁ Μ(orris) (;) ἔγραψεν ὅτι ἡ συνάντησις ἐν Χίῳ δὲν ἐγένετο δεκτὴ». Παρακαλῶ νὰ μοὶ λύσητε τὸ αἰνίγμα τοῦτο. Ἐγὼ δὲν σὰς κωλύω νὰ γράφητε καὶ εἰς ἄλλους, ἀλλ' ἀπαιτῶ νὰ γνωρίζω τὰ γραφόμενα. Τί ἠθέλετε εἰπεῖ ὑμεῖς, ἂν ἐγὼ ἔγραφον εἰς τὸν Μ(orris), ; περὶ πραγμάτων ἅτινα ἀπέκρουπτον πρὸς ὑμᾶς; Ἡμεῖς μέχρι τοῦδε ἐνεργοῦμεν ὡς ἀδελφοὶ ἀπὸ κοινοῦ καὶ συμφώνον, οὐδ' ἐννοοῦμεν τὴν εἰλικρίνειαν ὡς ὁ Βούλγαρος καὶ ὁ Κουμουνδούρος, ὧν τὰς ἐπιστολάς ἀνάγνωτε ἐν τῇ «Ἀληθείᾳ» (5 Δε-

⁴⁶) Κατόπιν τῆς λαμπρᾶς ἐντυπώσεως τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ «Assurance» παραλαβὴ γυναικοπαίδων ἐκ Κρήτης, ἡ Ρωσσία διὰ νὰ μὴ ὑστερήσῃ, ἀπέστειλε τὸ πολεμικὸν «Μέγας Ναύαρχος» τὸ ὁποῖον παρέλυθε τὴν 13 Δεκεμβρίου 1866 εἰς Τρουπητὴν 1143 ἄτομα, μεταξὺ τῶν ὁποίων 425 γυναίκας καὶ 523 παιδιά. (Βλ. Τσιριντᾶνη, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σελ. 579 καὶ ἐφ.).

⁴⁷) Ἐννοεῖ ἐνταῦθα τὴν Ἡπειρον.

⁴⁸) Χ. Χριστόπουλος, βουλευτὴς, φίλος τοῦ Κουμουνδούρου καὶ μέλος τῆς Κεντρικῆς ἐπι τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς.

κεμβρίου), ἵνα ἴδῃτε εἰς ποίαν ἀθλιότητα εὐρίσκονται τὰ ὑπουργικά.

20

4.

Ἐπιστολὴ Angelo di Tedesco πρὸς Στέφ. Σκουλούδη. Μονόφυλλον διαστάσεων 26,5 × 21 ἐπὶ κυανωποῦ γραμμογραφημένου χάρτου γραφῆς μὲ ὑδατογραφημένας καθέτους ραβδώσεις.

Αἰτησις πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βελγικῆς ἐφημερίδος «L' Orient» τῶν Βρυξελλῶν διὰ τὴν συνέχισιν τὴν ὑποστήριξιν τῆς κρητικῆς ὑποθέσεως⁴⁹.

ADMINISTRATION DE L' ORIENT
3e DIVISION

Alexandrie, le 11 Décembre 1866

Monsieur Etienne Scouloudis
Constantinople

Monsieur,

J' ai l' honneur de vous remettre ci - inclus une lettre que le patriote D. L. Sgouta m' a remis pour Vous, et dont le but vous est expliqué.

L' oeuvre que j' ai entreprise est gigantesque. Il me faut du secours de toute part. Aussi, je vous demande avec confiance votre noble appui, afin que le Journal «L' Orient» ait beaucoup d' abonnés, et que des correspondances régulières soient expédiées de Constantinople à la Rédaction du journal «L' Orient» à Bruxelles. Adresse ; 30, Rue de l' Orangerie.

⁴⁹) Ὁ Angelo de Tedesco εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς ἐν Βρυξέλλαις ἐκδιδομένης ἐφημερίδος τοῦ «L' Orient» («Ἀνατολή») νὰ διαφωτίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τῶν δικαίων τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος, ἐπέτυχε δὲ νὰ πείσῃ τὸν ἐν Βρυξέλλαις τότε ἐν ἔξορίᾳ εὐρισκόμενον, λόγῳ τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων Ναπολέοντα τὸν Γ', διάσημον γάλλον ποιητὴν Βίκτωρα Οὐγκώ, νὰ δημοσιεύσῃ εἰς τὴν ἐφημερίδα του μίαν φλογερὰν προκήρυξιν πρὸς τοὺς Κρητας. Ἡ προκήρυξις αὕτη τοῦ Οὐγκώ, ἐνεθουσίασε κατ' ἀρχὰς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλ' ὅπως ἀπεδείχθη κατώπιον, ἔκαμε περισσότερον κακὸν παρά καλόν, διότι ὁ Οὐγκώ περιέλαβεν εἰς τὸν χαιρετισμὸν του πρὸς τοὺς Κρητας καὶ δριμυτάτας ἐκφράσεις κατὰ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τοῦ μοναρχικοῦ συστήματος, μὲ ἀποτέλεσμα ν' ἀπαγορευθῇ ἡ κυκλοφορία τῆς ἐφημερίδος εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ νὰ κατασθεθῇ ὑπὸ τῶν γαλλικῶν ἀρχῶν τὸ φύλλον τῆς 2 Δεκεμβρίου 1866 ὅπου ἐδημοσιεύθη ἡ προκήρυξις τοῦ Οὐγκώ. (Βλ. τὸ κείμενον τοῦ πρὸς τοὺς Κρητας χαιρετισμοῦ τοῦ Οὐγκώ ἐν Τσιρινεάνη, ἔνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σελ. 552 · 3).

Ce n'est que par de grands efforts de tous les amis de la Grèce, que nous arriverons à notre but.

Si vous ne voulez pas figurer, servez - vous de notre Agent Mr. H. Weiss, libraire à Péra, et aidez - le puissamment.

Honorez - moi d'une réponse et agrééz, Monsieur, l'assurance de ma haute estime.

Le Commandeur Angelo de Tedesco

Μετάφρασις

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ «L' ORIENT»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ 3η

Ἐλεξάνδρεια, 11 Δεκεμβρίου 1866

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολιν

Κύριε,

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ὑποβάλω συνημμένως μίαν ἐπιστολὴν πρὸς ὑμᾶς τὴν ὁποίαν μοι παρέδωσεν ὁ πατριώτης Δ. Λ. Σγούτας⁵⁰ καὶ τῆς ὁποίας σᾶς ἐξηγεῖ τὸν σκοπὸν.

Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβον, εἶναι γιγάντιον. Χρειαίτομαι βοήθειαν ἀπὸ παντοῦ. Συνεπῶς ζητῶ μὲ ἐμπιστοσύνην τὴν εὐγενῆ σας ὑποστήριξιν, διὰ ν' ἀποκτήσῃ ἡ ἐφημερίς «L' Orient» πολλοὺς συνδρομητὰς καὶ διὰ ν' ἀποστέλλωνται τακτικῶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνταποκρίσεις πρὸς τὴν σύνταξιν τῆς ἐφημερίδος («L' Orient») εἰς Βρυξέλλας. Ἡ διεύθυνσις εἶναι : 30 Rue de l' Orangerie.

Μόνον διὰ μεγάλων προσπαθειῶν ὄλων τῶν φίλων τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ μας.

Ἐὰν δὲν θέλετε νὰ ἐμφανίζεσθε ὑμεῖς, χρησιμοποίησατε τὸν ἐν Πέρα ἀντιπρόσωπόν μας βιβλιοπώλην κ. H. Weiss, καὶ βοηθήσατέ τον γενναίως.

Τιμῆσατέ με παρακαλῶ διὰ μιᾶς ἀπαντήσεως, καὶ δεχθῆτε κύριε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ὑψηλῆς μου ἐκτιμήσεως.

(ὕπογρα) Ὁ ταξιάρχης Angelo de Tedesco⁵¹

⁵⁰) Ἄγνωστος ὁ «πατριώτης» Δ. Λ. Σγούτας τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ ἐπιστολογράφος, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ καὶ διαπρεποῦς νομομαθοῦς Λεωνίδα Σγούτα ὁπότε τὸ γράμμα «Δ» τὸ προτασσόμενον τοῦ ὀνόματός του πιθανῶς νὰ ὑποδηλῇ τὸν τίτλον τοῦ Δόκτορος (DR).

⁵¹) Ὁ τίτλος τοῦ «ταξιάρχου» τὸν ὁποῖον προτάσσει εἰς τὴν ὑπογραφήν του ὁ De Tedesco πιθανῶς ἀναφέρεται εἰς βαθμὸν παρασῆμου μὲ τὸ ὁποῖον εἶχε τιμηθῆ.

5.

Μυστική ἔκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Βασίλειδος (ἐξ ὧν ἢ μία λευκὴ) διαστάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς ἄνευ ὕδατογραφημένων γραμμῶν ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιάδου.

Ἡ ἐθνικωτάτη δρᾶσις τοῦ νεοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' — Οἱ βασιλικοὶ πόθοι διὰ τὴν σύμπραξιν τῶν κομμάτων. — Ἀπροθυμία τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν πρὸς συμμόρφωσιν πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐπιθυμίαν. — Αἱ διαδόσεις τῶν «γαλλοφρόνων» καὶ ἡ δρᾶσις τῶν Ἑγγλων καὶ τῶν Ρώσων. — Καὶ πάλιν ὁ τυχοδιώκτης Κινδυνέκος ἐπὶ σκηνῆς. — Αἱ ἐκ Κρήτης εἰδήσεις.

Τῆ 13 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησιν

Φίλοι καὶ Ἀδελφοί,

Ἐνθυμεῖσθε ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ, ἢ τῇ δευτέρῃ, ἐπιστολῇ μου ⁸² οἷς ἔγραψον ὅτι ὁ Δεληγιώργης δικαιολογούμενος ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον δὲν εἶναι λίαν ἐνεργητικόν, οὐδὲ πράττει ὑπὲρ τῆς Κρήτης ὅσα ὀφείλει, ἀπέδιδε τὴν αἰτίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνώτατον Ἀρχοντα, ὃς πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς διπλωματίας, παρενέβαλλε προσκόμματα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν ὑπουργῶν. Κατὰ πόσον τοῦτο εἴχαιο ἀληθείας πρὸ τῆς ἐλευσεώς μου, ἀγνοῶ. Ἄλλ' ἐξ οὗ χρόνου διατρέβω ἐπιταῦθα, βλέπω μετὰ πλείστης ἀγαλλιάσεως ὅτι ὁ νεορὸς ἡμῶν βασιλεὺς φρονεῖ καὶ πράττει ἐθνικώτατα καὶ ἑλληνικώτατα, μὴ ἐπιλαθόμενος ὅτι ἐκλήθη νὰ βασιλεύσῃ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτου ἕνεκα, συναγωνιᾶ περὶ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης, χαίρει καὶ λυπεῖται κατὰ τὰς καλὰς ἢ κακὰς ἐκεῖθεν εἰδήσεις, γράφει πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ συγγενεῖς, ἐπικαλούμενος τὴν τελεσιουργὸν αὐτῶν συνδρομὴν ὑπὲρ τῆς καλῆς ἐκβάσεως τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὁ βασιλεὺς ἐκ τῶν αὐτῶν πανελληνίων ἐμπνέεται ἀρχῶν. Καὶ ὅτε, οἱ ἀρχηγοί, ἢ μᾶλλον οἱ ἀρχιαβδηροῦται τῶν πολιτευομένων, ἀποτροπιάζονται τὴν ἔνωσιν καὶ σύμπραξιν καὶ ἀνακηρύττουσιν ἐν ταῖς ἐφημερίσιν αὐτῶν ὅτι ἡ μὲν ὁμόνοια ἐν τοῖς σινταγματικοῖς κράτεσιν ἐστὶ βλαβερὰ, ἡ δὲ διχόνοια λυσιτελὴς καὶ ἐθνοσωτήριος, (Τίς ἤθελε τὸ πιστεύσει; Καὶ ὁμως ἀνάγνωτε τὸ φύλλον τῆς «Νέας Γενεᾶς» τῆς 10 Δεκεμβρίου), ὁ βασιλεὺς προσκαλεῖ αὐτοὺς καὶ ἀπαιτεῖ, κατὰ τὰς πανελληνίους εὐχὰς, νὰ συνενωθῶσι καὶ συμπράξωσι. Τοῦτο ἐγένετο χθές. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Βούλγαρον καὶ Δεληγι-

⁸²) Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται, δυστυχῶς, δὲν περιεσώθησαν.

ώρην φαίνονται πρόθυμοι νῦν, αὐτοὶ ἐκεῖνοι οὔτινες πρὸ δύο μηνῶν ἀπέκρουσαν τὴν συγχώνευσιν, λέγοντες ὅτι θεωρητικῶς μὲν ταῦτα εἰσὶ λίαν καλὰ, ἀλλὰ πρακτικῶς ἀκατόρθωτα. Οἱ δὲ περὶ τὸν Κομμουνιστὸν, ἀποδοκιμάζουσι τὴν συνένωσιν καὶ σύμπραξιν ὡς ἀντιουταγματικὴν. Ὡστε, φόβος πολὺς, μήπως οἱ πανελλήνιοι καὶ βασιλικοὶ πόθοι ναγαγήσωσι διὰ μικρὰ καὶ εὐτελεῆ πάθη καὶ συμφέροντα, καί, ὡς τελευταία ἀνάγκη, ἐπέλθῃ ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς, ἣτις μυρῶν ἔσται δυσνημάτων παρὰ τῆς.

Ἄλλὰ τίς ἔστιν ὁ αἴτιος τούτων καὶ καταπίπτους παιδείας; Πάντες οἱ πολιτευόμενοι, πλὴν τοῦ Βασιλέως ὅς, ἀνώτερος τῶν κομματικῶν παθῶν, συνεβούλευσε τὰ δέοντα καὶ ἐπεθύμησε τὰ ὑπάρχοντα ἰσχυρὸν ὑπουργεῖον, ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην καί, διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, καὶ τῶν συγγενῶν, ἐνεργήσῃ ὑπὲρ τῶν ἐν δουλείᾳ σιναζόντων ἀδελφῶν. Ἡ εὐκαιρία πρὸς τοῦτο καταλληλοτάτη. Διότι, τὸ ἡρωϊκὸν μεγαλοῦργημα τοῦ Ἀρκαδίου βαθέως συνεκίνησε τὴν Εὐρώπην καὶ ἡ κοινὴ γνώμη, μετ' ἀποσιροφῆς ἀποκηρύξασα τὰς ἀναιδεῖς ψευδολογίας τοῦ «Μηνύτορος»⁵³ συνετάχθη ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Μικρὰ ἐπιμονὴ ἔτι, καὶ συνταχθήσονται καὶ αἱ κυβερνήσεις. Ἡ φιλανθρωπικὴ αὐτῶν ἐπέμβασις πρὸς σωτηρίαν τῶν γυναικοπαίδων, ἔσεται ἐξ ἀνάγκης πολιτικὴ ἐπέμβασις πρὸς ἀπελευθέρωσιν τελείαν τῆς Κρήτης. Ἦδη οἱ γαλλόφρονες καὶ λογοποιοὶ ἀγγέλλουσιν ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντος ὅσον οὕτω μεταβάλλεται καὶ ἐκπλήξῃ διὰ τὴν γενναιοδωρίαν τοὺς Ἕλληνας. Καὶ περὶ μὲν ταύτης, ἐξέστω ἀμφιβάλλειν. Ἡ δὲ Ἀγγλία καὶ Ρωσσία ἀνεκηρύχθησαν ἀναφανδόν, καὶ πράττουσιν ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Καὶ ὁ μὲν «Μέγας Ναύαρχος»⁵⁴ περιμένεται (ἀκόμη περιμένεται) εἰς Πειραιᾶ μετακοιῖζων ἐκ Κρήτης παῖδας καὶ γυναῖκας, ὁ δὲ φιλελληνικὸς σύλλογος ἐν Λονδίῳ, ὡς ἀπαρχὴν τῶν συνεισφορῶν αὐτοῦ, ἀπέστειλε διοχιλίαν λίρας. Οἱ Ἀγγλοὶ δὲ ἀγαπῶσιν ἡμιτελεῖν τὰ πράττουσιν ἔργα, ἢ μόνον μέχρι λόγων τὰ προβαίνουσι.

Κατὰ τοῦτο, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν Γάλλοι καὶ Ρῶσοι μᾶλλον, ἢ Ἀγγλοὶ. Δι' ὅ, καὶ ὁ Βότσαρης τὸ μὲν πρῶτον ἐδέχθη ἀσμένως. Ἐἶτα, ἐπῆλθεν ἡ σκέψις καὶ ἀνήρρεσε τὴν πρώτην ἀπόφασιν. Ὡστε τώρα περιμένει τὴν σύστασιν τοῦ νέου Ὑπουργείου, καὶ ἂν μὴ ἐκλεχθῇ, ἐξ ἅπαντος ἀπέρχεται εἰς τὴν Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐπεθύ-

⁵³) «Mouiteur Universel» ἐπίσημος ἔφημερις τῆς γαλλικῆς Κυβερνήσεως. Ἄπο τοῦ 1869 ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς «Journal Officiel».

⁵⁴) Τὴν ἰδίαν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγραφε τὴν ἐκθεσίν του αὐτὴν ὁ Βασιάδης τὸ ρωσικὸν πολεμικὸν «Μέγας Ναύαρχος» παρελάμβανε 1143 γυναικόπαιδα ἐκ Κρήτης. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. 46.

μει νὰ λάβῃ πείραν τῶν ὄπλων, καὶ γνωρίζει ἐνὸς ἐκάστου τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἐλλείψεις, ἢ Ἐπιτροπή, χαριζομένη, ἵνα ἔχη αὐτὸν ὑποχείριον καὶ πρόθυμον εἰς τὴν ἀποστολὴν, παρεχώρησε τὰ 4 ὄπλα, τὸ δὲ πέμπτον ἐδώρησατο τῷ Καλλέργῃ. Ἐγὼ ἐλυπήθην καὶ ἐδυσφόρησα, ἀλλ' ἢ Ἐπιτροπὴ ἀπεκρίθη μοι ὅτι αἴτη δὲν ἠδύνατο νὰ πέμψῃ αὐτὰ εἰς Κρήτην, διότι ὀλίγα ὄντα καὶ ἀνόμοια, ἤθελον ἀποβῆ ἄχρηστα. Ἄλλ' ἐγὼ δὲν εἶμαι πεπεισμένος περὶ τῆς ἀχρηστίας αὐτῶν, δι' ὃ, ὅταν ὁ Βόστωρ ἀναχωρήσῃ, θέλω φροντίσει νὰ παραλάβω αὐτὰ καὶ ἀποστείλω εἰς Κρήτην.

Ἐκ δὲ τῶν ὄπλων τοῦ Κινδυνέκου, τὸ μὲν ἀρχαιότερον ἐπεδοκιμάσθη ὡς καλὸν καὶ χρῆσιμον, τὸ δὲ ἕτερον, ἀπεδοκιμάσθη ὡς κνηγετικὸν μᾶλλον, ἢ στρατιωτικόν. Ὁ δὲ Κινδυνέκος — ὅταν μὲν ἐπαινεῖ τις αὐτό, ὑψώνει τὴν τιμὴν μέχρι τριῶν - τεσσάρων λιρῶν, ὅταν δὲ ψέγῃ τις τὸ ὄπλον, καταβιβάζει τὴν ἀξίαν μέχρι 6-7 χαρτίνων ταλλήρων — εἶπε πολλὰ περὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ, ἀλλ' ἐν πᾶσι τοῖς λεγομένοις ἐνυπολανθάνει κερδοσκοπία. Ἐρχόμενος εἰς Ἀθήνας, ἐνόμιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ν' ἀγορασθῶσι δι' αὐτοῦ ἐξ Ἀμερικῆς ὄπλα ἀντὶ τριῶν λιρῶν ἕκαστον, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ αὐτῶν ἀξία ἐστὶ μία λίρα. Περὶ τούτου, ἀπετάθη πρὸς πολλούς, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Ἀποτυχῶν δέ, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του πρὸς τὴν βαθύπλουτον Αἴγυπτον. Ὑπέβαλέ μοι νὰ πείσω τὴν Ἡπειρωτικὴν Ἐπιτροπὴν νὰ γράψῃ πρὸς τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἡπειρώτην Κωνστ. Νάλκον⁵⁵ ἵνα ἐξ Ἀμερικῆς ἀγοράσῃ, (ἐννοεῖται διὰ τοῦ Κινδυνέκου) τρισχίλια ὄπλα ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Τιοῦτος ὁ ἀνὴρ, τυχιδιώκτης καὶ κερδοσκοπός. Ἄλλ' ὅπως δὴποτε, ἐγένετο ὠφέλιμος, πανταχοῦ ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σταλῇ ὅσον τάχιστα κατάλληλος ἄνθρωπος εἰς Ἀμερικὴν καὶ συστηθῶσι φιλελληνικοὶ σύλλογοι ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀμερικανῶν. Καίτοι, ἐγὼ δὲν ἔχω δικαίαν ἀφορμὴν νὰ παραπονεθῶ καθ' ὑμῶν ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοιοῦτου ἀνδρός, διότι πολὺ ἀνύψωσέ μου τὴν ἀξίαν κηρύσσων πανταχοῦ ὅτι, ἀναχωρῶν, ἀφίνει εἰς Ἀθήνας ἀντιπρόσωπον τὸν φίλον αὐτοῦ Βασιάδην⁵⁶. Ἄλλ' ὁμως ὑμεῖς δόξετε νοῦν ἔχειν, μεμνημένοι τοῦ ἀρχαίου γνωμικοῦ:

Μέμνησο' ἀπιστεῖν, ἄρθρα τάδε τῶν φρονῶν⁵⁷.

⁵⁵) Ἄγνωστος ἀλλαχθέν ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁμογενῆς οὗτος Ἡπειρώτης. Ὁ Ἀθ. Πολίτης δὲν τὸν ἀναφέρει εἰς τὸ μνημειῶδες δίτομον ἔργον του «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Νεωτέρα Αἴγυπτος» Ἀλεξάνδρεια 1928 - 30.

⁵⁶) Ἐδῶ ὁ Βασιάδης ἀποκαλύπτει τὸν ἑαυτὸν του ὡς συντάκτην τῶν ἀνωνύμων μυστικῶν ἐκθέσεων, καίτοι οὐδεμία ἀμφιβολία παρέμενε περὶ τούτου ἐκ τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν. Βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 11.

⁵⁷) Ὁ ἀρχαιομαθέστατος Βασιάδης παραθέτει συχνὰ γνωμικὰ καὶ ἀποκρητικά χρονικά ΙΒ.

Ἡ ἐγκύκλιος ἐδημοσιεύθη καὶ πέμπω ὑμῖν ἀντίτυπά τινα. Ὁ δὲ Καλλέργης, ἀπέστειλεν εἰς πολλὰς Illustrations τὴν εἰκόνα καὶ περιγραφὴν τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἀρκαδίου καὶ τὴν βιογραφίαν τοῦ τελευταίου ἡγουμενοῦ του, ἀειμνήστου Γαβριήλ. Ταύτην δὲ τὴν ἐβδομάδα, αἱ ἐκ τῆς Κρήτης εἰδήσεις ἀγαθαί. Οἱ ἡμέτεροι ἀντέχουσι κατὰ τοῦ πολυαριθμοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ποῦ μεν ἐνεδρεύοντες καὶ προσβάλλοντες, ποῦ δε ὑποχωροῦντες, διότι ὁ ἐκ τοῦ συστάδην πόλεμος ἀπρόσφορος. Οἱ ἡμέτεροι δὲν λημονοῦσιν οὐκ ἢ Κρήτη ἔσεται ἐλευθέρα ἐὰν ἡ ἐπανάστασις διαρκῆ. Διὰ τὰ καθ' ἕκαστα, ἀνάγνωτε τὸ παράρτημα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὃ συναποστέλλω ὑμῖν μετὰ τῶν ἐφημερίδων, εἰς τὸ ἡμίφυλλον τοῦ «Αἰῶνος» τῆς 12 Δεκεμβρίου.

Πάντες οἱ πεποιθότες ἐπὶ τοῖς φιλελληνικοῖς φρονήμασι τοῦ ἀγαθοῦ φίλου, ἐλυπήθησαν σφόδρα ἐπὶ τῇ βραδύτητι τῶν ἀμερικανικῶν πλοίων, διότι ἐν ἀγῶσι φιλανθρωπίας οἱ Βόρειοι Ἀμερικανοὶ συνήθως προεξάρχουσι τῶν ἄλλων. Ἀλλ' οὐδὲν ἤτιον, μυρίας ὁμολογοῦσι χάριτας καὶ μέγαν ἀντακροῦντιν εὐεργετήν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δι' ὅσα λέγει καὶ πράττει ὑπὲρ ἡμῶν, ἀντιστρατευόμενος τοῖς Τούρκοις.

Ἡ 19 ἀποσταλεῖσα διὰ τοῦ προπαρελθόντος γαλλικοῦ, ἐλήφθη; Μει' αὐτῆς ἦν καὶ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Μαλικοπούλου πρὸς τὸν φίλιτον Γ. Μακ. (;) καὶ διὰ τοῦ παρελθόντος γαλ(λικοῦ) ἐπέστειλα ὑμῖν τὴν 21 ἀνυπόγραφον. Ἀπὸ τοῦδε, θέλω παύει ἐπιστέλλων ὑμῖν καὶ διὰ τοῦ γαλλικοῦ, ἵνα μὴ παραπίπτωσιν αἱ ἐπιστολαί. Μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, τὸ αὐστριακὸν Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἀφίχθη. Τὰς πρὸς ἄλλους ἐπιστολάς ὑμῶν, στέλλετε, παρακαλῶ, ἐσφραγισμένας, ἵνα μὴ κινδυνεύω νὰ δαπανῶ 25 δραχμάς, ὡς μοὶ συνέβη διὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μ πρὸς τὸν Βόι(σαρην). Ὁμιλῶν μετὰ τοῦ Μελαῖ, ἔλαθον ἐνθεὶς χαρτονόμισμα 25 δραχμῶν καί, εἶτα, σφραγίσας ἀπέστειλα τὴν ἐπιούσαν, ἐνόησα τὸ δαπανηρὸν τοῦτο λάθος. Παθῶν δὲ καὶ νήπιος ἔγνω. Ὁ δὲ Μελαῖς, κάιθανε γέλω, καὶ πρὸς με, φοβούμενον μὴ δυσαρεστηθῆ ὁ Βόι(σαρης) «Μένε ἤνυχος», εἶπε, «τὰ μικρὰ δῶρα συντηροῦσι τὴν φιλίαν...».

22

6.

Μυστικὴ ἔκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδη ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. 6σέλιδος δια-

σπάσματα ἀπὸ ἀρχαίους Ἑλλήνας συγγραφεῖς. Τὸ γνωμικὸν τοῦ Ἐπιχάρμου τὸ ὁποῖον προσηθεῖε εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐπιστολῆς του, καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε μνημονεύσει καὶ εἰς προηγουμένην του ἔκθεσιν, (Βλ. ἀνωτέρω ἔγγραφο 3 σελ. 26) ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἑξῆς: «Νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν ἄρθρα γὰρ ταῦτα τῶν φρενῶν».

στάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς ἄνευ γραμμο-
γραφήσεως ἢ ὑδατογραφήματος. Γραφή Ἡροκλέους Βασιάδου.

Ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ πολεμικοῦ «Μέγας Ναύαρχος» μὲ γυναικόπαιδα ἐκ Κρήτης. — Αἱ ἐριδες τῶν ἐν Κρήτῃ σωματαρχῶν. — Τὸ νέον Ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου. — Σύσκεψις περὶ ἐπεκτασεως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Ἡπει-
ρον καὶ Θεσσαλίαν. — Ὁ Βασιάδης ἐτοιμάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κων-
σταντινούπολιν. — Αὐστηραὶ κρίσεις του περὶ τῶν Κρητῶν. — Κατάκρισις
τῶν ἐκδηλώσεων δουλοφροσύνης. — Ἡ διάθεσις τῶν ὄπλων.

Τῆ 20 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Φίλοι καὶ ἀδελφοί,

Τέλος πάντων! Ὁ ἀπὸ δύο ἐβδομάδων ἐν ἀγωνίᾳ ψυχῆς περιμενό-
μενος «Ναύαρχος»⁶⁸ εἰσέπλευσε τὸ παρελθὸν Σάββατον (τὴν 17ην) πε-
ρὶ τὰς ὀκτὼ π. μ., εἰς Πειραιᾶ, φέρον ὑπὲρ τὰς 1200 ψυχάς, γυναῖ-
κας, μικρὰ παιδιά καὶ τινες πληγωμένους ἐθελοντάς, ἐξ ὧν, ὁ ἐκ Πύ-
λου Λεωνίδας Παπαντωνίου, ὑπαξιωματικός, ἐξέπνευσεν ὅταν τὸ πλοῖον
εἰσῆρχετο εἰς τὸν λιμένα, εἰάφη δ' ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει καὶ ξεφω-
νήθησαν λόγοι συγκινητικώτατοι ἐν τε τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου,
ὥστε ὁ συρρέουσας λαός, ἀπερχόμενος, ἐμακάριζε τοὺς ὑπὲρ πατρίδος
ἀγωνιζομένους καὶ θνήσκοντας καὶ ἐφαίνετο τοιαύτης δόξης γλιχόμε-
νος. Μετὰ τὴν κηδείαν, μετέβην εἰς τὸν «Μέγαν Ναύαρχον», ἐπιθυμῶν
ὄπως, ἰδίους ὀφθαλμοῖς, ἴδω τὴν κατάστασιν τῶν προσφύγων. Οἱ πλεί-
στοι ἦσαν γυμνοὶ ἢ ῥακενδύται. Καὶ ὁμως, τῶν γυναικῶν τὰ πρόσω-
πα, φαιδρὰ καὶ γελόεντα, περιπτυσσομένων τὰ πολλὰ αὐτῶν τεκνία. Ἡ
γονιμότης τῶν Κρητῶν, τεραστία. Ἄνευ ὑπερβολῆς, ἐκάστη ἐξ αὐτῶν,
εἶχε 6, 7, 8 παιδιά, μία δὲ καὶ ἐγέννησεν ἐν τῷ πλοίῳ κόρην, ἣν ἐβά-
πτισεν ὁ πλοίαρχος. Οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ναῦται προσηνήχθησαν φι-
λανθρωπικώτατα καὶ χριστιανικώτατα, ἐκφορᾶζοντες ἀφελῶς τὴν λύπην
αὐτῶν, οὗ δὲν ἠδυνήθησαν, ἐνεκα τῆς τρικυμίας, νὰ παραλάβωσι πλεί-
ονας. Διότι, τρισχίλια ἄλλα γυναικόπαιδα, ἀπὸ σηλαίου εἰς σπήλαιον
περιπλανώμενα, περιμένουσι ἀγγλικά ἢ ἀμερικανικά, ἢ καὶ ἄλλης φι-
λανθρωπῶπου Δυνάμεως πλοῖα, ἵνα σωθῶσι.

Κίνδυνος δὲ μέγας, μήπως ὁ βάρβαρος Μουσταφᾶς ἐπέλθῃ καὶ κα-
τασφάξῃ αὐτά. Διότι, δυσσυχῶς, ἐπῆλθε καὶ κατέχει τὸ πλεῖστον τοῦ
Σελίνου, ὡς ἐπληροφόρησάν με ὁ ἐπίσκοπος Κισσάμου καὶ ὁ ὑποπλοί-
αρχος μεθ' οὗ ἐπὶ πολλὴν ὥραν συνωμίλησα. Ὁ ἄγιος ἄλβανός, ἔχων
ἅπαντα τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἐπῆλθεν ἀμαχητεί, διότι οἱ ἡμέτεροι ἤριζον
περὶ ἀρχηγίας καὶ παρ' ὀλίγον νὰ ἤρχοντο εἰς χεῖρας, καὶ παρίστανον

⁶⁸) Πρόκειται περὶ τοῦ ῥωσικοῦ πολεμικοῦ «Μέγας Ναύαρχος». Βλ. καὶ
ἄνωτ. ὑποσημ. 46 καὶ 54 καὶ Τσιριντάνη, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σελ. 579.

σπαραξικάρδιον θέαμα. Ὁ κίνδυνος, μόλις διέλυσε αὐτούς, καὶ ὁ μὲν Ζυμβρακάκης μένει μετὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, ὑποχωρῶν καὶ καταφεύγων εἰς δύσβατα καὶ ἀπρόσιτα μέρη, ὁ δὲ Κορωνάτος λαβὼν χιλίους, τοὺς περὶ τὸν Βυζάντιον καὶ Γενήσαρην, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ δπλαρχηγοῦ Κόρακα εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ὅπως καὶ πάλιν ἐπαναστατήσῃ αὐτὰς καὶ ἀναγκάσῃ τὸν Μουσταφᾶν ἢ νὰ διαιρέσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, ἢ νὰ δοῦναι πρὸς καταδίωξιν. Οἱ ἡμέτεροι διχονοοῦντες, οὔτε δύνανται, οὔτε σκοποὺς ἔχουσι νὰ νικήσωσι τὸν ἐχθρὸν, μαχόμενοι ἐκ τοῦ συστάθην, ἀλλὰ νὰ ἐξαντλήσωσιν αὐτὸν διὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν. Εἰς μάτην μαίνεται καὶ λυσσᾷ καὶ θηριωδῶς καταστρέφει τὰ χωρία καὶ σφάζει τ' ἀσθενῆ γυναικόπαιδα. Ἡ ἐπανάστασις ζῆ. Τοιαύτη ἡ ἀληθὴς κατὰστασις τῶν ἐν Κρήτῃ πραγμάτων. Ἄν οἱ ἡμέτεροι εἴχον δμόνοιαν, καὶ εἰς ἦν κοίρανος, ἡδύνατο ἐν τῷς στενοῖς τοῦ Σελίνου νὰ καταστρέψωσι τὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ⁵⁹.

Αἱ δὲ ὑπουργικαὶ ἔριδες καὶ διχόνοιαί, ἐλύθησαν ἐπ' ἀγαθῶ. Συνεκροτήθη νέον ὑπουργεῖον, σπουδαῖον, ἐθνικόν, δραστήριον. Ἐχουν τὴν καλὴν πρόθεσιν, ἂν μὴ ἔξωθεν (τὸ ὑπουργεῖον) πιεσθῆ ὑπὸ σιβαρῶς χειρός, νὰ προβῆ εἰς δάνειον, εἰς ἐπιβολὴν νέων φόρων καὶ εὐθύς, εἰς ἀγορὰν πλοίων σιδηροφράκτων, ὑποβρυχίων, ὄπλων, πολεμοφοδίων καὶ εἰς ταχεῖαν ἀποστολὴν ἀνδρῶν ἀξίων ἀλλαχῶς τε καὶ εἰς Ἀμερικήν. Ὁ πρωθυπουργὸς⁶⁰ ἅμα συγκροτήσας τὸ ὑπουργεῖον, προσεκάλεσε τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν ἵνα μάθῃ τί ἀπήτησε παρὰ τοῦ πεσόντος ὑπουργείου, ὅπερ δὲν ἐγένετο. Παρ' ἐμοῦ δὲ, ἐζήτησε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Στεφάνου Σκουλούδη;) καὶ τὸ ἀγγλιστὶ γεγραμμένον τεμάχιον. Χθὲς δὲ τὸ ἑσπέρας, ἐνεχείρισα τῷ Βότι(σαρη), ὑπουργῶ τῶν Στρατιωτικῶν, τὴν ἣν ἔλαβον νέαν ἐπιστολὴν τοῦ φιλιτάτου Στεφάνου Σκουλούδη;) ἵνα ἀναγνώσῃ ἐν ὑπουργικῷ συμβουλίῳ, καὶ ἴδωσι τί μελετῶσιν οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν περὶ ἀποστολῆς. Ὅ,τι ἐρρέθη καὶ ἀπεφασίσθη, θέλω μάθει μετὰ μεσημβρίαν, καὶ πρὶν ἢ σφραγίσω τὴν ἐπιστολὴν γράψω πρὸς ὑμᾶς ταῦτα⁶¹.

⁵⁹) Περὶ τῶν διχονοιῶν τῶν ἐν Κρήτῃ σωματαρχῶν. Βλ. Τσιρινανάκη, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σελ. 582 καὶ ἐφ.

⁶⁰) Τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1866 ἐσηματίσθη νέα κυβέρνησις («Ἐπουργεῖον» ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Βασιᾶδης) ὑπὸ τὸν Κουμουνοδούρον ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Βότσαρης κατέλαβε τὸ Ἐπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν. Βλ. καὶ ἄνωτ. ὑπόσημ. 25 καὶ 26.

⁶¹) Ἐν ὑστερογράφῳ τῆς ἐκθέσεώς του ταύτης, ὁ Βασιᾶδης προσθέτει τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τριῶν ὑπουργῶν, μετὰ τὴν συγκροτήσιν τοῦ πρώτου ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς νέας κυβερνήσεως. Βλ. κατωτέρω σελ. 40.

Ὁ πρωθυπουργὸς χθὲς ἐν τῇ Βουλῇ ἐξεφώνησε λόγον ἐν εἴδει προγράμματος, ἀνδρικὸν καὶ πανελλήνιον, τολμήσας ν' ἀντιβλέψῃ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ εἶπῃ σαφῶς τί ἀπαιτοῦσιν αἱ σημεριναὶ περιστάσεις νὰ πράξῃ τὸ ἔθνος. Ἄν ὁ λόγος ὑπωθῆ σήμερον, ἔξετε αὐτὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ θέλετε κρίνει διὰ τὸ ὑπουργεῖον προτίθεται νὰ βαδίσῃ ἐθνικώτερον καὶ εὐτολμότερον⁶². Συγκροτοῦσι δὲ αὐτὸ οἱ ἐξῆς: Κουμουνδοῦρος Πρόεδρος καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς τῆς Δικαιοσύνης, Χ. Τρικούπης τῶν Ἐξωτερικῶν, Κεχαγιάς τῶν Οἰκονομικῶν, Βότσαρης τῶν Στρατιωτικῶν, Χριστιόπουλος τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Παιδείας, Λομβάρδος τῶν Ναυτικῶν. Οἱ πλεῖστοι, παρεκάλεσάν με νὰ ἐπισκεπτόμαι αὐτοὺς ἐλευθέρως ὅταν λαμβάνω ἐπιστολὰς ὑμῶν, καὶ ὅταν ἔχω νὰ διακοινώσω αὐτοῖς σπουδαῖόν τι. Ἐγὼ δὲ ἠρξάμην εὐθὺς ἐκ τοῦ σπουδαιοτάτου, ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν Ἐπιτροπῶν καί, τῇ συμπράξει τοῦ ὑπουργείου, ἐλπίζω ὅτι (τοῦτο) κατορθωθήσεται ὅσον οὕτω.

Χθὲς συνελθόντες νὰ συσκεφθῶμεν περὶ τῶν θεσσαλικῶν καὶ ἠπειρωτικῶν, συνεσκέφθημεν καὶ περὶ τούτου. Ἐν Ἠπειρῷ καὶ Θεσσαλίᾳ ἦν δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῆ ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' ἐνεκρίθη μέχρι Μαρίνου νὰ ὑπάρχῃ μόνον ἔναυσμά τι, ἕως οὔ τὰ πράγματα καταρτιοθῶσι καλῶς. Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ φιλελληνικοὶ σύλλογοι προοδεύουσι. Μόνον ὁ ἐν Λονδίῳ συνέλεξεν ὑπὲρ τὰς δεκακισχιλίας λίρας. Οἱ δὲ ἐν Μαγχεστρία καὶ Λιβερποῦλῃ ἡμέτεροι, ἔχουσι 6 χιλιάδας λίρας) πρὸς ἀγορὰν τοῦ καταδρομικοῦ⁶³. Ἐπὶ τῷ αὐτῷ, ὡς οἴδατε, σκοπῶ, συνελέγησαν καὶ ἐν Σύρῳ 200.000 δραχμῶν, διὰ τῶν ἀιρύτων μόχθων τοῦ ἀκαμάτου Ἀφεντούλη, ὅς οὐδέποτε παύεται λέγων καὶ πράττων καὶ ἐπιβεβαιῶν τὸ γνωμικὸν τοῦ Ἡρακλείτου: «Ὁ εἶς, μύριοι, ἂν ἄξιός ᾖ».

Τὴν περὶ ἐπανόδου μου ἀπόφασιν ὑμῶν, ἀποδέχομαι ἀσμένως, ἴν' ἀποφύγωμεν τὰς περιττὰς δαπάνας καὶ διότι, ἀπό τινος χρόνου, ἀηδιάσας τὰ ἐν Ἀθήναις, νοσταλγῶ, διότι τοῦτο ἀπαιτοῦσι καὶ τὰ ἴδιά μου συμφέροντα καί, τελευταῖον, διότι τὸ νέον ὑπουργεῖον, γνωρίζον καλῶς τί προτείνομεν, καὶ ἔχον τὴν καλὴν διάθεσιν νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτά, καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἐν Ἀθήναις περαιτέρω διαμονήν μου. Ὅφείλω ὁμως νὰ εἶπω πρὸς ὑμᾶς ὅτι χθὲς, ὅτε διεκοίνωσα τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην πρὸς τοὺς Βότ(σαρην) καὶ Τρ(ικουπην), μὲ παρεκάλεσαν νὰ

⁶²) Τὸν λόγον τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἐκτυπωθέντα ἐν παραρτήματι τῆς ἐφημερίδος «Ἡ Ἀνατολή» ὁ Βασιάδης ἀπέστειλεν αὐθημερὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Βλ. κατωτέρω ἔγγραφο ἀριθ. 7.

⁶³) Τὸ καταδρομικὸν τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη ἀπὸ τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενεῖς ἐστοίχισε 12.000 λίρας καὶ ὠνομάσθη «Ἀρχάδιον», ἐφθάσε δὲ εἰς Σύρον τὴν 12 Φεβρουαρίου 1867. Βλ. καὶ Γ σ ι ρ ι ν τ ᾶ ν η, ἐνθ' ἄν. τόμ. Β', σελ. 77-78.

μείνω μέχρι Μαρτίου, διότι ἐνδεχόμενον νὰ συμμετάσχω τῶν ἐργασιῶν τῆς, μετὰ τὴν συγγώνευσιν, πανελληνίου Ἐπιτροπῆς, ἢ ἐπιφορισθῶ ἀποστολὴν τινα. Ἄν ἴδω ὅτι ὑπάρχει ἀπαραίτητος ἀνάγκη νὰ μείνω, οὐδὲν ἀποφασίσω πρὶν ἢ γράψω πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀκούσω τὴν ὑμετέραν γνώμην. Διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ ἀδελφικός ἡμῶν σύνδεσμος, ἂν δὲ καὶ παρ' ὑμῶν ἐγκριθῇ ἡ διαμονή μου νὰ παραταθῇ ἐν Ἀθήναις, οὐδεμίαν δαπάνην ἀπαιτήσω ἐκ τοῦ ταμείου. Ὅστις, ἄλλοτε, διὰ τὴν ἰδέαν, ὑπέστη ἀγογγύτως ἀπώλειαν μηνιαίως 20 λιρῶν⁶⁴ δύναται διὰ τὴν πραγματοποιήσιν αὐτῆς τῆς ἰδέας νὰ θυσιάσῃ ὄχι μόνον τὴν μικρὰν αὐτοῦ περιουσίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν ζωὴν. Βεβαιωθείτε ὅτι ὁ Μάρτιος εὐρήσει τὸν ἀδελφὸν ὑμῶν ἐν Ἡπειρῷ, ἧς τὸ ἱερὸν ἔδαφος ὠρκίσθη νὰ μὴ πατήσῃ δοῦλον. Τούτου ἕνεκα, ἐπιθυμῶ νὰ ἔλθω εἰς Κωνσταντινούπολιν) ἵνα τελειώσω τὰς ὑποθέσεις μου καὶ μείνω ἀπηλλαγμένος.

Προχθὲς τὴν Κυριακὴν, ἐτελέσθη ἐν τῇ Μητροπόλει μεγαλοπρεπέστατον μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν μαρτύρων τοῦ Ἀρκαδίου, οὓς ἐπαξίως ἐξύμνησεν ὁ ἡμέτερος Σαρίπολος ἐκφωνήσας εὐφραδέστατον λόγον, ὃν πέμψω πρὸς ὑμᾶς σήμερον ἵνα δημοσιευθῇ ἐν καιρῷ. Πέμπω δὲ ἀντίτυπά τινα ἐκ τῆς διατριβῆς «Ὁ Μακιαβέλλης καὶ ἡ Κρήτη». Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως μενέτω ἀπόκρυφον⁶⁵.

Οἱ δὲ σημερινοὶ Κρηῖτες (ὑπάρχουσι ἐξαίρεσεις πολλαί) οὐ μόνον ψεῦσται, ἀλλὰ καὶ μικροραδιοῦργοι εἰσίν⁶⁶. Ἀπὸ τινος, μυρία ὄσα ὑπενεργοῦσιν, ἵνα εἰσβιάσῃ τὴν εἰσοδὸν τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ παρακαθίσωσιν, ἢ ἐπιφορισθῶσιν ἀποστολὴν τινα εἰς Ἀμερικὴν καὶ διαπραγματευθῶσι κρητικὸν δάνειον. Προεξάρχει τῶν κρητικῶν τούτων ραδιοουργιῶν ὁ «Μαχάων»⁶⁷ τοῦ «Ἐθνοφύλακος», ὃς μαθὼν ὅτι μέλλει

⁶⁴⁾ Ἐδῶ ὁ Βασιάδης προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν παῦσιν τοῦ ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς κατόπιν τῆς παρ' αὐτοῦ ἐκφωνήσεως τὸν Ὀκτώβριον 1862 πατριωτικοῦ λόγου ὑπὲρ τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Ἀλφρέδου εἰς τὸν χημεύοντα θρόνον τῆς Ἑλλάδος. Βλ. Ἀ ν δ ρ ε ἄ δ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 5.

⁶⁵⁾ Προφανῶς συγγραφεὺς τῆς «διατριβῆς» ταύτης, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Βασιάδης ὁ ὅποιος ἐκφράζει ἐνταῦθα τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως μὴ γνωσθῇ ὁ συντάκτης τῆς. Ὁ Ν. Τ ω μ α δ ἄ κ η ς ἀναφέρει τὴν μελέτην ταύτην ἐν τῇ Βιβλιογραφίᾳ του τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 (ΕΕΚΣ τομ. Β', σελ. 204 μὲ συγγραφέα τὸν V. Vitelli. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ ψευδωνύμου τὸ ὅποιον ἐχρησιμοποίησε, δι' εὐνοήτους λόγους, ὁ Βασιάδης.

⁶⁶⁾ Διὰ τοὺς ἄσυνήθως δριμεῖς χαρακτηρισμοὺς τούτους τοῦ Βασιάδου κατὰ τῶν Κρητῶν, βλ. ἐπομένην ὑποσημείωσιν ἀριθ. 67.

⁶⁷⁾ Ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Μαχάων» καὶ ἄλλα, ὁ ἐκ Κυθῆρων ἱατρός Ἄναστασίος Ἰωαννίδης αὐτοαποκαλούμενος «ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν» τῶν ἐπα-

ν' ἀποσταλῆ ὁ Βότσαρης, ἔγραψεν εἰς Κρήτην ἵνα ἡ Γενικὴ Συνέλευσις ἐπιφορτίσῃ τὸν Σ. Ἀντωνιάδην, τὸν Διμπροίτην καὶ αὐτόν, ἀλλ' οὐδὲν ἐγένετο. Ταράττουσιν ὁμως τὴν ἐπιτροπὴν κρύφα καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῆς καὶ ὑποροπιλοῦσιν τὴν διχόνοιαν τῶν ἐν Κρήτῃ κομμάτων. Ταῦτα, πρὸς γνῶσιν ὑμῶν, διότι δὲν συμφέρει νὰ κοινολογῶνται, μηδὲ νὰ γράφωνται.

Ἐν τοῖς Χαντείοις ἐστέρφη ὁ ἀγγλικὸς «Χρόνος» διὰ τὸ ὠραῖον αὐτοῦ ἄρθρον ὑπὲρ (τῆς) Κρήτης. Δυστυχεῖς Ἕλληνες! Ὡς οἱ ἐπαῖται! Ὅσοις ἀπλώσῃ τὴν χεῖρα, τοῦτον θαυμάζομεν καὶ μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀναβιβάζομεν. ὦ! Πρέπει νὰ μεγαλώσῃ τὸ ἔθνος, ἵνα παύσῃ ἡ ταπεινωτικὴ αὐτῆ ἐκφρασις τῶν εὐγνωμοσυνῶν. Σήμερον εὐγνωμοῦμεν πρὸς τὸν Moustier⁶⁸ δι' ἀρετὰς ὧν ἄμιμος ὑπάρχει καὶ δι' εὐεργεσίας αἷς οὐδὲ διανοήθη νὰ πράξῃ πρὸς τὸ ἡμέτερον ἔθνος, καὶ αὐριον πρὸς ἄλλον ὅμοιον ἢ καὶ χειρότερον αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἡμεῖς οἱ Βυζαντινοὶ⁶⁹ προεξάρομεν τῶν ἄλλων. Διὰ ταῦτα, καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς χθαμαλῆς ταύτης δουλοφροσύνης.

Τὰ σταλένια διπλότυπα ὑπερβαίνουναι τὰς 43 χιλ(ιάδας) δραχμῶν, αἷς παρ' ἡμῶν ἔλαβεν ἡ Ἐπιτροπὴ;). Περιμένει καὶ τὸ ἔλλειπον ποσόν, ἵνα ὑπογράψῃ ταῦτα. Διὰ τοῦ παρελθόντος αὐστριακοῦ καὶ γαλλικοῦ, γράμματα ὑμῶν δὲν ἔλαβον.

Σὰς ἀσπάζομαι ἀπὸ καρδίας

23

ναστατῶν, ἀπέστειλεν ἀνταποκρίσεις εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα «Ἐθνοφύλαξ» ἀντιστρατεύμενος τὰς ἐνεργείας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὁ Ἰωαννίδης ἐνεφάνισε τὰς ἀνταποκρίσεις του ὡς προερχομένας δηθὲν ἀπὸ τὸ «Ἑλληνικὸν Στρατοπεδαρχεῖον» τῆς Κρήτης. (Βλ. Τσιρινιάνη, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σελ. 336) καὶ ἐντεῦθεν αἱ δριμεῖαι καὶ ἀδικοὶ περὶ Κρητῶν κρίσεις τοῦ Βασιάδη εἰς τὴν παρούσαν (ἄνωτ. ὑποσ. ἀριθ. 66) καὶ τὴν ἐπομένην ἐκθεσίαν του (Βλ. κατωτέρω ὑποσ. 73).

⁶⁸) Marquis de Moustier, Πρόεδρος τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ὅποιος διορισθεὶς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς χώρας του, εἶχε διέλθει ἐξ Ἀθηνῶν περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου 1866 κατὰ τὴν μετάβασίν του εἰς Παρισίους καὶ ἐξυμνήθη ὡς φιλέλλην. Περὶ τῶν παραδόξων δηλώσεών του τῶν γενομένων τότε εἰς Ἀθήνας Βλ. Παπαρογοπούλου - Καραολίδου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους (*Ἐκδοσις Ἐλευθερουδάκη) τόμ. 6Α, σελ. 326.

⁶⁹) Ἡ δὺσθυμος διάθεσις τοῦ Βασιάδη τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖ τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεώς του ταύτης, στρέφεται ἐδῶ καὶ ἐναντίον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συναδέλφων του τοὺς ὁποίους κατηγορεῖ, ἀδίκως βεβαίως, ὡς «δουλοφρονες». Διὰ ν' ἀπαλύνῃ τὴν κατηγορίαν, περιλαμβάνει καὶ τὸν ἑαυτόν του μεταξὺ τῶν «βυζαντινῶν» τοὺς ὁποίους κατηγορεῖ, ἐνῶ ἀλλαχοῦ (Βλ. ἄνωτ. ὑποσ. 47) χαρακτηρίζει ὡς πατριδα τοὺς τὴν Ἠπειρον.

Υ. Γ. — *Είδον τρεῖς τῶν ὑπουργῶν. Ἡ ἀποστολή πρέσβευς τούτου εἰς Ἀμερικὴν, δὲν εὐχαριστιεῖ. Ἦτος ὁμως, ὁ ἡμέτερος ἀναχωρήσῃ πρὸ αὐτοῦ. Ὁ Βότι(σαρης) δὲν εὐχαριστήθη ἐκ τῆς ἐπικρίσεως ὑμῶν, καὶ δυσαρρεσκείας ὅτι ἐδόθησαν αὐτῷ τὰ ὄπλα. Ἀλλὰ καὶ τὰ 10 ἄτινα ὑμεῖς στέλλετε ἀπ' εὐθείαν εἰς Κρήτην, ἄς λέγη καὶ ἄς γράφῃ δι θέλει ὁ ὑποσχεθεὶς, καὶ ἐὰν στείλῃ, οὐδενὶ χρησιμεύσουσι. Τοῦτο γνωρίζω ἐγὼ λίαν καλῶς, θέλετε δὲ καὶ ὑμεῖς γνωρίζει ὀλίγον τι ὀψιαίτερον. Διό, ἀνάγκη τὰ 100 τοῦ Henry νὰ δοθῶσιν εἰς ἐμπείρους καὶ ἐκλεκτούς, οὓς ἐκλέξει ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν. Περὶ τούτου, σκέφθητε ὠρίμως καὶ μὴ παρασύρεσθε παρ' ἄλλων οὔτινες, ἐξ ἀγνοίας τῶν ἡμετέρων, βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας, ἔσονται πρόξενοι.*

23

7.

Μυστικὴ ἔκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Γεγραμμένη ὀπισθεν ἐντύπου «Παραρτήματος» διαστάσεων 44 × 26,5 χιλ. τῆς ἐφημερίδος «Ἡ Ἀνατολή», περιέχοντος τὴν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἀγόρευσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου καὶ τὰς προγραμματικὰς αὐτοῦ δηλώσεις τὴν 19ην Δεκεμβρίου 1866. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιάδου.

Ἐπεξηγήσεις εἰς τὰ περὶ ὄπλων γραφέντα εἰς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν. — Παρεξηγήσεις μεταξὺ Βασιάδου καὶ Μαλλικοπούλου. — Ἡ ἀντιβασιλεία τοῦ Πρίγκηπος Ἰωάννου Γλύκσβουργ.

Τῆ 20 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Ἀγαπητοὶ Ἀδελφοί,

Χθὲς⁷⁰ σὰς ἔγραψα ὀλίγα τινα περὶ ὄπλων, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐνδεχόμενον νὰ παρεξηγηθῶ, καὶ αἱ παρεξηγήσεις αὐταί, ὡς ἄλλοτε, νὰ διαβιβασθῶσιν ἐνταῦθα καὶ μᾶς περιπλέξωσιν εἰς σκοτοῦρες, ἔρχομαι νὰ διασαφήσω τὰ χθὲς γραφέντα μοι (sic)⁷¹. Ὅτε ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ

⁷⁰) Ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὁ Βασιάδης εἰς τὸ ὑστερόγραφον τῆς προηγουμένης ὑπ' ἀριθ. 23 ἐκθέσεώς του, ἡ ὁποία ὁμως φέρει ἰδίῳν ἡμερομηνίαν μὲ τὴν παρούσαν (20 Δεκεμβρίου 1866). Προφανῶς μὲ τὸ «χθὲς» ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ἔκθεσις τοῦ ἀριθ. 24 ἔγραψεν τὴν 21ην ἀλλὰ ἔθεσε ἐκ παραδρομῆς τὴν ἡμερομηνίαν τῆς προηγουμένης.

⁷¹) Ἐκ παραδρομῆς προφανῶς καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐκ τοῦ κειμένου μαρτυρουμένης ταραχῆς τοῦ ὁ Βασιάδης ἔγραψεν ἐδῶ τὴν φράσιν «γραφέντα μοι» ἀντὶ γραφέντα ὑμῖν».

ἔμαθε παρὰ τῶν ἐπιφορτισθέντων πρὸς ἐξέτασιν στρατιωτικῶν διὰ τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας τῶν ἐθελοντῶν ἦσαν ἄχρηστα, διότι οὔτε τοῦ αὐτοῦ εἶδους εἶναι, οὔτε εὐχρηστα, ἴσως δὲ καὶ ἐπικίνδυνα, μοὶ ἐξέφρασε ταῦτα καὶ μὲ ἀφῆκεν ἐλεύθερον νὰ πέμψω τὰ ὄπλα εἰς Κρήτην. Ἄλλὰ τὴν ἐπιούσαν ὁ (μὲν) κύριος Νάζος μοὶ εἶπεν διὰ αὐτὸς καὶ ὁ κύριος Ρενιέρης ἐπέκριναν νὰ δώσωσιν ἐν ὄπλον εἰς τὸν κύριον Καλλέργην διότι ἐξήτησεν αὐτό, καὶ διὰ τὸν ἐπεφόρτισεν ὁ Ρενιέρης νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν συγκατάθεσίν μου. Ἐγὼ τὰ ἐμάσησα καὶ εἶπον ν' ἀναβληθῇ μέχρις οὗ ἔλθῃ ὁ Κινδυνέκος, ἀλλ' ὕστερον ἔμαθον παρὰ τοῦ Παπαδάκη διὰ ἐπειδὴ ὁ Βότι(αρχης) ἐξήτησε τὸ ὄπλον, ἢ Ἐπιτροπὴ ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ αὐτό τε καὶ τὰ ἄλλα δέκα ἅτινα ἔμελλον νὰ ἔλθωσιν εἰς Σύρον. Τότε ἐσκέφθημεν μετὰ τοῦ Μαλλικοπούλου, νὰ στείλωμεν τὰ δέκα ἐκ Σύρου κατ' εὐθείαν εἰς Κρήτην, ἀλλὰ διὰ τίνος μέσου; Ὁ κ. Μαλλικόπουλος ἤθελε διὰ τοῦ Πετροπουλάκη ἐγὼ δὲ ἐνόμιζον, καὶ νομίζω, διὰ τοῦ Πετροπουλάκη δὲν θέλουσι φθάσει εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον, δηλ. εἰς τὸν Κορωναῖον⁷² πρῶτον διότι οὐδεὶς οἶδε ποῦ ἢ ἀποβιβασθῇ ὁ Πετροπουλάκης, καὶ δεύτερον ἐπειδὴ οἱ ἀνδρῶν ἀπάντων κλεπίευστοι, εἶναι πιθανὸν νὰ τὰ κρατήσωσι δι' ἑαυτούς, τὸ δὲ πιθανώτερον νὰ τὰ θεωρήσωσιν ὡς ὄπλα ἐορτερὰ καὶ αὐτὰ μὲν, ὡς κτήμα ἐς αἰεὶ, νὰ τὰ ἀφήσωσιν οἴκοι, νὰ λάβωσι δὲ μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὸν πόλεμον τὰ ὠραῖα καρυφύλλια⁷³.

Ἴδου διατὶ ἔγραψον χθὲς διὰ δὲν θέλουσι χρησιμεύσει δι' οὓς σκοποὺς παρ' ὑμῶν ἀποστέλλονται. Ἄλλ' εἶπατέ μοι, παρακαλῶ, πόθεν ὁ κύριος Μαλλικ(όπουλος) λαβῶν τὴν ἐξουσίαν, εἶπε μοι, διὰ, ἂν ἐγνώριζε, δὲν ἤθελε δώσει τὰ ὄπλα εἰς τὸν Βότι(αρχην); Δὲν προχωρῶ περισσότερο, διότι ἄλλως θέλω ἔλθῃ εἰς ἐξηγήσεις δυσαρέστους καὶ δι' ἐμὲ καὶ δι' ὑμᾶς. Διὸ, ταύτας μὲν ἐάσομεν χαίρειν. Πρέπει νὰ μείνωμεν ἀδελφοὶ ἐν ὁμοιοῖα καὶ ἀγάπῃ καὶ νὰ περιποιηθῶμεν τὸν Βότι(αρχην) ὅσον δυνάμεθα, διότι ἐξ αὐτοῦ πολλὰ προσδοκῶμεν. Ἡ ἀντιβασιλεία ἀνετέθη εἰς τὸν θεῖον τοῦ Βασιλέως Ἰωάννην⁷⁴.

Σᾶς ἀσπάζομαι

24

⁷²) Πόσον εἶχε δίκαιον ὁ Βασιάδης εἰς τὰς κρίσεις τοῦ περὶ τοῦ Πετροπουλάκη ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐρίδων αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1867 μεταξὺ Κορωναίου καὶ Πετροπουλάκη. Βλ. Τσιριντάνη, ἐνθ' ἄν., τόμ. Β', σελ. 166.

⁷³) Διὰ τὴν αἰτίαν τῶν πικρῶν διὰ τοὺς Κρητὰς χαρακτηρισμῶν τοῦ Βασιάδη βλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 67.

⁷⁴) Ὁ θεῖος τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' πρίγκηψ Ἰωάννης τοῦ Γλύκσβουργ. διωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντιβασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἦσθη τὴν ἀντιβασιλείαν

8.

Μυστική έκθεσις Ἡροκλέους Βασιιάδου ἐκ Σύρου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μονόφυλλον δισέλιδον διαστάσεων 21 × 27 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χαρτοῦ γραφῆς, ὕδατογραφημένου μὲ τὰς λέξεις *Lacroix Frères*. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιιάδου.

Εὐχαὶ ἐπὶ τῷ Νέῳ Ἔτει 1867.— Ἀποβίβασις ἀνδρῶν καὶ πολεμοφοδίων εἰς Κρήτην μὲ τὰ ἀτμόπλοια «Πανελλήνιον» καὶ «Ἵδρα».— Δυσφορία διὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐκθέσεως Γενήσορλη.— Ἀναχώρησις τοῦ Βασιιάδου διὰ Κωνσταντινούπολιν.

Τῆ 28 Δεκεμβρίου 1866 ἐν Σύρῳ

Φίλοι καὶ Ἀδελφοί,

Χαρῆτε καὶ εὐφρανθῆτε! Τὸ νέον ἔτος ἔσται ἔνδοξον καὶ εὐδαιμον, τῆ Ἑλληνικῆ φυλῆ, διότι μέγα αὐτῆς μέρος ἀποιναῖζει τὸν ζυγὸν καὶ ἔσεται ἑλευθερον· τί δὲ ἄλλο ἑλευθερίας εὐδαιμονέστερον; Καὶ ἐγὼ δὲ ἐπευχόμενος ὑμῖν τὸ νέον ἔτος, οὐδὲν ἄλλο κρίνω ὡς πολυτιμώτερον δῶρον νὰ πέμψω, ἢ ἄνθος ἐκ Κρήτης ὅπερ χθὲς τὴν ἐσπέραν ἐνεχειρίσει μοι ὁ πλοίαρχος τοῦ «Πανελληνίου», ἀπὸ τῆς μεγαλωνύμου νήσου ἐπανελθὼν. Τὸ «Πανελλήνιον» καὶ ἡ «Ἵδρα» ἀποπλεύσαντα ἐκ τῆς Ἴου, προσωρμίσθησαν τὴν Δευτέραν τὸ ἑσπέρας περὶ τὰς ἑννέα εἰς τὴν (Ἀγ.) Πελαγίαν τῆς ἐπαρχίας Ἡρακλείου, εἰς τὴν μύτην, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ φρουρίου, ὅπερ ἦν κατάφωτον ἔνεκα τοῦ ραμαζανίου. Τὸ «Πανελλήνιον» ἀτμόπλοιον ὡς ἀετὸς ἀπεβίβασεν 600 περίπου ἄνδρας, τοὺς περὶ τοὺς Πετροπουλάκην καὶ Κώσταν Τσάκωναν, τρισχίλια τουφέκια, διασχίλια βαρέλια πυρίτιδος καὶ πεντακοσίας χιλ(ιάδας) φουσεκίων, ἅτινα οἱ χωρικοί, καταβάντες ἐκ τῶν ὄρειων χωρίων, παρέλαβον καὶ ἔθηκαν εἰς μέρη ἀσφαλῆ. Τὸ ταξείδιον τοῦτο τῶν πανελληνίων ἀτμοπλοίων, ἐπῆρξεν εὐτυχεστάτον πάντων, διότι ἀπεβίβασαν ὅλα, καὶ εἰς μέρος ὅπου μέχρι τοῦδε μικρὰ πράγματα εἶχον σταλῆ. Ἀλλὰ τῶρα δύνανται πέντε καὶ ἕξ μῆνας νὰ μάχωνται καὶ νὰ διαψεύσωσι τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τοῦ ἀναιδοῦς «Μηνύτορος»⁷⁵ οὗ τὰ μέρη ταῦτα

ἀπὸ 11 Ἀπριλίου 1867 μέχρι τῆς 12 Νοεμβρίου 1867, ἦτοι καθ' ὅλην τὴν περιόδον κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γεώργιος Α' ἀπουσίασεν ἐξ Ἑλλάδος φαινομενικῶς μὲν διὰ τὰ ὑποστηρίξει παρὰ ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς Αὐλαῖς τὸ κρητικὸν ζήτημα, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως διὰ τὰ μνηστευθῆ τὴν Μεγάλην Δούκισσαν τῆς Ρωσσίας Ὀλγαν. Βλ. Γ. Ἀσπρέα, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, τόμ. Β', σελ. 21 καὶ Lheritier, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. III, σελ. 235.

⁷⁵ Βλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 53. Ὁ «*Moniteur Universel*» ἤσκει φιλότουρκον πολιτικὴν.

ἦσαν ὑποτεταγμένα. Ἡ ἐπανάστασις, ἐξαπλουμένη, καταλήφεται ἅπασαν τὴν νῆσον, μάλιστα θίαν, μετὰ δέκα ἡμέρας, ἀφιχθῆ τὸ περιώνυμον ταχυδρομικὸν «Ἀρκάδιον»⁷⁶ καὶ διαδεχθῆ τὸ ἀθάνατον «Πανελληνιον» οὗ τὸ κλέος οὕποι' ὀληταὶ ἐν τῇ τῶν Ἑλλήνων μνημῆ.

Ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, οὐδὲν νεώτερον, διότι τὸ αὐστριακὸν τῆς Κρήτης καθυστερεῖ καὶ μόλις αὐριον ἀφιχθήσεται. Τὰ πράγματα εἶχον ὡς προέγραφα ὑμῖν. Οἱ ἡμέτεροι ὑπεχώρουν, ἴσως ζητοῦντες εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Οὐδεὶς ἐν Σελίνῳ ὑπειτάχθη, ὅσα δὲ γράφει ὁ Μουσταφᾶς, εἶναι χάλτια⁷⁷. Κατὰ δυστυχίαν ὁμως, τὸ μεγαλείτερον κακὸν δὲν κάμνει ὁ Μουσταφᾶς, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀρχηγοί, ἀποστέλλοντες πρὸς δημοσίευσιν «ἐκθέσεις» ἃς ὄφειλον βαθύτατα εἰς τὰ σκοτή νὰ θάψωσι. Τοιαύτη ἦ ἐν τῷ «Μέλλοντι» δημοσιευθεῖσα ἐκθεσις τοῦ Γενήσαρχη⁷⁸ δι' ἣν δυσανασχετήσας, ἀπῆλθον ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἦλθον εἰς Σύρον⁷⁹ ἵνα περάσω τὰς ἐορτὰς μετὰ τοῦ ἀρχ(...)⁸⁰ καὶ ἂν δὲν συμβῆ ἔκτακτόν τι, ἐντεῦθεν ἀναχωρήσω κατ' εὐθείαν πρὸς τὰ ἡμέτερα λημέρια.

Σᾶς ἀσπάζομαι

25

Υ. Γ. — Ταύτην τὴν στιγμήν ἔλαβον ἐν Σύρῳ τὰ ὑμέτερα γράμματα καὶ στέλλω εὐθὺς εἰς Ἀθήνας πρὸς τὸν κύριον Βότσαρη, ὃν, καὶ

⁷⁶) Τὸ «Ἀρκάδιον» δὲν ἔφθασεν εἰς Σύρον «μετὰ δεκαήμερον» ὡς ἀναγγελλεὶ ὁ Βασιάδης ἀλλὰ μόνον τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1867. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 63.

⁷⁷) Χάλτια, τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα ψεῦδος. Ἦτο ἐν χρήσει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον, ἐξοβελισθεῖσα ἔκτοτε παντελῶς.

⁷⁸) Εἰς τὸ φύλλον τῆς 23 Δεκεμβρίου 1866 τῆς «δισεβδομαδιαίας πολιτικῆς καὶ φιλολογικῆς» ἐφημερίδος «Τὸ Μέλλον» ἐδημοσιεύθη ἐκθεσις τοῦ συνταγματάρχου Γενήσαρχη σταλεῖσα ἀπὸ τὸ Κουστογέρακον πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴν τῶν Κρητῶν ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Σέλιον, εἰς τὴν ὁποίαν, μεταξὺ ἄλλων, ἀνέφερε ὅτι «ἐγκατελείφθη ὑπὸ πάντων» καὶ ὅτι μὲ 160 ἄνδρας καὶ «30 καὶ μόνον Κρητὰς» ἐκλήθη νὰ ἐμποδίση τὴν διόδον εἰς «20.000 Τούρκους»!

⁷⁹) Ἡ ἐκ Σύρου ἐκθεσις αὕτη τοῦ Βασιάδη πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτροπὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, εἶναι προφανῶς ἡ τελευταία σταλεῖσα παρ' αὐτοῦ ἐξ Ἑλλάδος. Ἐντὸς τοῦ Ἰανουαρίου 1867 ὁ Βασιάδης ἐπέστρεψε προφανῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τὸν συναντῶμεν βραδύτερον (Φεβρουάριον 1867) συνεχίζοντα τὴν ἐθνικὴν του δρασίαν, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην μὲ σκοπὸν τὴν ἐξέγερσιν τῶν ἐν Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Ἑλλήνων. (Βλ. κατωτέρω ἔγγραφον ἀριθ. 11).

⁸⁰) Λέξις δυσανάγνωστος.

ἀναχωρῶν, παρεκάλεσα ν' ἀναδεχθῆ ἀπὸς τὴν ἑκτακτον εἰς Ἀμερικὴν ἀποστολὴν, ἀφίνων προσωρινῶς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν εἰς τινα τῶν συναδέλφων αὐτοῦ⁸¹. Ἄγνοῶ τί ἀπεφάσισε. Ἄς ἔχετε σπουδαῖα πράγματα, γράψατε κατ' εὐθεΐαν εἰς Ἀθήνας.

9.

Ἐπιστολὴ τοῦ Angelo de Tedesco πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Δίφυλλον διαστάσεων 21 × 27 χιλ. ἐπὶ κυανωποῦ χάρτου γραφῆς, ἄνευ ὕδατογραφήματος καὶ ἀγραμμογράφητον. Γραφὴ ἰδίου.

Νέα αἰτήσεις χρηματικῆς ἐνισχύσεως.

Alexandrie 15 Janvier 1867

Monsieur Etienne Sco(u)loudis
 Chez Mr. A. Ralli
 Constantinople

Monsieur,

J' ai bien reçu v/ estimée lettre et vous remercie sincèrement pour vos bonnes intentions à l'égard du journal «L' Orient» qui a bien besoin d' être secondé pour pouvoir continuer à être utile à la cause des Philhellènes.

De mon côté, j' ai fait assez de sacrifices pécuniaires p/ le faire marcher jusqu' à ce jour, renonçant à tous les avantages que pouvaient m' offrir les camps opposés, et payant de ma poche de fortes sommes mensuelles pour payer la rédaction de Bruxelles. Je m' adresse, donc, avec confiance à tous ceux qui défendent la cause de leur nationalité pour m' aider dans le lourd fardeau que je soutiens tout seul. Veuillez, Monsieur, avoir l' extrême obligeance d' engager vos nombreux amis et les patriotes Grecs qui sont à Constantinople de venir à mon secours par des abonnements ou des cotisations; c' est les seul moyen pour que leur plus grand défenseur en Europe, puisse continuer sa besogne.

⁸¹ Παρὰ τὰς ἐντόνους ἐνεργείας τοῦ Βασιάδη ὅπως ἀποσταλῆ ὁ Βότσαρης εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἀνετέθη ἐν τέλει εἰς τὸν Καλλέργην ἢ σχετικῆ ἀποστολῆ. Βλ. φύλλον τῆς 7 Ἰανουαρίου 1867 τῆς ἐφημερίδος «Τὸ Μέλλον». Ἄλλὰ καὶ ὁ Καλλέργης, ἀσθενήσας, δὲν μετέβη, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ. (Βλ. Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ, Ἀπομνημονεύματα, τόμος Γ', σελ. 180).

Quant à payer des correspondances à Constantinople, mes moyens ne me le permettent pas pour le moment, mais je suis tout disposé de destiner les sommes que vous pouvez réunir pour «L' Orient» à récompenser le correspondant dont vous me parlez dans votre lettre. Faites donc en sorte, Monsieur, de ramasser le nécessaire pour nous attacher un homme d'un tel mérite et vous aurez bien mérité de la patrie.

Si vous trouvez des jeunes gens qui veulent se charger de procurer des abonnements au journal «L' Orient» (ils) recevront une bonification de 10 % sur chaque abonnement.

Je vous serai très reconnaissant pour tout ce que vous pourrez faire pour nous et je vous salue distinctement.

(Signé) Angelo de Tedesco

Μετάφρασις

Ἀλεξάνδρεια, τῆ 15ῃ Ἰανουαρίου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη

Παρά τῷ κ. Α. Ράλλη

Κωνσταντινούπολιν

Κύριε,

Ἔλαβον τὴν ἐντιμον ἐπιστολὴν σας⁸² καὶ σᾶς εὐχαριστῶ εἰλικρινῶς διὰ τὰς καλὰς σας προθέσεις ἔναντι τῆς ἐφημερίδος «L' Orient» ἣ ὁποία ἔχει ἀνάγκην ὑποστηρίξεως διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ συνεχίσῃ⁸³ οὗσα ὠφέλιμος εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν φιλελλήνων.

Προσωπικῶς ὑπέστην ἀρκετὰς χρηματικὰς θυσίας διὰ νὰ τὴν κάμω νὰ προοδεύσῃ μέχρι σήμερον, ἀποκρούων ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ μοι προσφερθοῦν ἀπὸ τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον⁸⁴ καὶ καταβάλλων ἐξ ἰδίων μου σημαντικὰ ποσὰ μηνιαίως διὰ τὴν πληρωμὴν τῆς ἐν Βρυξέλλαις συντάξεως. Ὅθεν, ἀπευθύνομαι μὲ ἐμπιστοσύνην πρὸς ὅλους ὅσοι ὑπερασπίζουσι τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἔθνους των,

⁸²) Ὁ Σκουλούδης προφανῶς ἀπήνησεν ἀμέσως εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ de Tedesco πρὸς αὐτόν. Βλ. προηγούμενον ἔγγραφον ἀριθ. 4.

⁸³) Ὑπαινίσσεται προφανῶς τὴν εἰς τὸ φύλλον τῆς ἐφημερίδος του δημοσιευθεῖσαν διακήρυξιν τοῦ Βίκτωρος Οὐγκῶ πρὸς τοὺς Κρητας. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. ἀριθ. 49.

⁸⁴) Οὐχὶ τόσον εὐπρεπὴς ἡ ἐνταῦθα ὑποκρυπτομένη ἀπειλὴ περὶ δυνατότητος προσχωρήσεως τοῦ γράφοντος εἰς τὸ «ἀντίθετον στρατόπεδον».

καὶ τοῖς ζητῶ νὰ μὲ βοηθήσουν εἰς τὸ ὄπερ φέρω μόνος βαρὺ φορτίον. Ἐυαρεστηθῆτε, κύριε, νὰ ὑποδείξετε εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκομένους πολυπληθεῖς φίλους σας καὶ Ἑλληνας πατριώτας, νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειάν μου διὰ συνδρομῶν ἢ εἰσφορῶν. Εἶναι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του, ὁ μεγαλείτερος τῶν ἐν Εὐρώπῃ ὑπερασπιστῶν σας.

Τὰ μέσα μου δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν ἐπὶ τοῦ παρόντος, νὰ πληρώσω ἀνταποκρίσεις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' εἶμαι πρόθυμος νὰ διαθέσω τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα θὰ δυνηθῆτε νὰ συγκεντρώσητε διὰ τὴν (ἔφημερίδα) «L' Orient» πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ ἀνταποκριτοῦ περὶ τοῦ ὁποίου μοὶ ὁμιλεῖτε εἰς τὴν ἐπιστολὴν σας⁸⁵. Φρονίσατε, συνεπῶς, κύριε, νὰ συγκεντρώσητε τ' ἀπαιτούμενα διὰ νὰ μᾶς ἐξασφαλίσητε ἕνα ἄνθρωπον τοιαύτης ἀξίας, καὶ θ' ἀποβῆτε ἀξίος τῆς πατρίδος.

Ἐὰν εἴρετε νέους οἱ ὁποῖοι θὰ θελήσουν ν' ἀναλάβουν τὴν ἐγγραφὴν συνδρομητῶν εἰς τὴν ἔφημερίδα «L' Orient» (οὗτοι) θὰ λάβουν προμήθειαν 10 % ἐφ' ἐκάστης συνδρομῆς.

Θὰ σᾶς εἶμαι λίαν εὐγνώμων διὰ πᾶν ὅτι δυνηθῆτε νὰ πράξετε δι' ἡμᾶς, καὶ σᾶς χαιρετῶ μετὰ πάσης διακρίσεως.

(ὑπογρ.) Angelo de Tedesco

10.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Δίφυλλον (δύο σελίδες λευκαὶ) διστιάσεων 21 × 27 χιλ., με ὑδατογραφημένας ὀριζοντίας ραβδώσεις. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποίησις λήψεως ἐμβάσματος.— Συστάσεις ἀποστολῆς μεγαλειτέρων εἰσφορῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 31 Ἰανουαρίου 1867

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆ Ἐπιτροπῆ
Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν.

Ἐντιμοὶ Κύριοι,

Ἐλάβομεν ἀσμένως γνῶσιν τῶν πρὸς τὸν συνάδελφον ἡμῶν Κον Α. Φ. Παπαδάκην ἐπιστολῶν ἀπὸ 13 καὶ 20 Ἰανουαρίου τοῦ ἀξιοτί-

⁸⁵ Προφανῶς ὁ Σκουλούδης εἶχεν ὑποδείξει εἰς τὸν de Tedesco τὴν ἐπ' ἀμοιβῆ ἀνάθεσιν εἰς σημαντικὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρόσωπον ὅπως ἐπιστέλλῃ πρὸς τὴν ἔφημερίδα ἀνταποκρίσεις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως

μου συναδέλφου σας Κου Ι. Γκιών, διὰ τῶν ὁποίων ἀνήγγελε τὴν ἀποστολὴν 7.860 δραχμῶν, ἰσότημον 300 ὀθ(ωματικῶν) Λιρῶν, ὡς καὶ τὰς, γνωστὰς ἡμῖν πρὸ πολλοῦ, πατριωτικὰς καὶ φιλανθρωποὺς ὑμῶν ἐνεργείας ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν μας.

Ὁ ἀγὼν τῶν Κρητῶν, ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον παραταθεῖς, ἔνεκα τῆς ἀναληθείας τῆς διπλωματίας, ἐπολλαπλασίασε τὰς ἀνάγκας αὐτῶν. Ἐκτὸς τῆς ἐν ἀρχῇ παρουσιασθείσης ἐλλείψεως τῶν πολεμοφοδίων, ἦν διὰ τῶν διαφόρων συνδρομῶν τῶν ὁμογενῶν ἀνεπληρώσαμεν καὶ ἀναπληροῦμεν καθ' ἐκάστην, πρὸ τινος καιροῦ, παρουσιάσθη καὶ ἔλλειψις τῶν τροφῶν καὶ ἔτι τῶν ἐνδυμάτων. Αἱ τρεῖς αὐταὶ κυριώτεραι ἐλλείψεις, κατὰ τι μόνον ἀναπληροῦμεν διὰ τῶν γλισχωρῶν μέσων ἅτινα ἔχομεν ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ ἀγῶνος τῶν ἀδελφῶν, κατατροχούσισι τὸν κρητικὸν λαόν, ὅστις, ἐν μέσῳ τοιούτων στεροήσεων, δίδει μάχας καὶ διαπραίτει τοιαῦτα ἅτινα ἐγείρουσι τὸν θανατασμὸν τοῦ κόσμου. Ἐὰν ἡδυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν ὑπὲρ αὐτοῦ περισσότερα μέσα, ἡθέλωμεν ἀκούσει μεγαλείτερα ἀνδραγαθήματα. Εἰς τοιαύτην θέσειν εὐρισκομένων τῶν ἀδελφῶν μας, καθῆκον ἔχομεν νὰ διπλασιάσωμεν τὰς ἐνεργείας μας καὶ τοὺς κόπους μας, μικροῦς, ἄλλως τε, ἀναλόγως ἐκείνων οὓς ὑφίστανται οἱ ἀδελφοί μας.

Ἐρειδόμενοι εἰς τὸν πατριωτισμὸν ὑμῶν, οὐτινος, μέχρι τοῦδε, ἱκανὰ δείγματα, εἶδομεν, ἐλπίζομεν ὅτι καὶ πάλιν θέλομεν λάβει τὰς πατριωτικὰς ὑμῶν συνδρομὰς ὅπως, δι' αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀναπληροῦμεν, ἂν ὄχι ἄλλο, τοῦλάχιστον τὴν ἔλλειψιν τῶν καθ' ἐκάστην καταναλισκομένων εἰς τὰς διαφόρους μάχας πολεμοφοδίων. Ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης δὲν κατηνύσθη, ἀλλ' ἐπὶ πολὺ ἔτι θέλει διατηρηθῆ. Μὴ σὰς λυπήσῃ καὶ ἡ ἐκ νέου ἄφιξις 300 ἐθελοντῶν⁹⁰. Ἡ ἀναχώρησις αὐτῶν, μᾶλλον ὠφελεῖ ἢ βλάπτει τὴν ἐπανάστασιν.

Ἐγκλείομεν ᾧδε πρὸς ὑμᾶς τὴν διπλότυπον ἀποδείξιν τῆς παραλαβῆς τῶν 7.680 δραχμῶν. Σὰς στέλλομεν τὰ βιβλιάρια τῶν ἀποδείξεων σας ἐπικεκρωμένα διὰ τῆς σφραγίδος μας καὶ διὰ τῆς ὑπογραφῆς ἐνὸς τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς μας.

Ἐν ὀνόματι τοῦ κρητικοῦ λαοῦ σὰς εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνεργείας σας, παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς νὰ διαβιβάσῃτε τὰς εὐχαριστήσεις καὶ πρὸς πάντας τοὺς αὐτόθι συνεισενεγκόντας φιλοπάτριδας ὁμογενεῖς. Εἶθε ὁ Ὑψιστος νὰ κατενοδώσῃ τὸ ἔργον τῶν ἀδελφῶν μας

⁹⁰) Ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐκ Κρήτης ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐθελοντῶν ἀπειροπολέμων τοὺς ὁποίους εἶχε συγκεντρώσει ἐκ τῶν ἐνότων καὶ ἀποστείλει εἰς Κρήτην ἢ ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπή. Βλ. καὶ Τσιριγτάνη, ἐνθ' ἄν., τόμ. Α', σελ. 612 - 3.

Κρητῶν κατὰ τοὺς πόθους αὐτῶν, οἵτινες εἰσὶ καὶ πόθοι τῆς Μεγάλης
Ἑλλάδος! Εἶθε!

Σᾶς ἀσπαζόμεθα ἀδελφικῶς.

(Ἵπογραφαί)

Λέων Μελά;

Μ. Ρενιέρης

Α. Φ. Παπαδάκης

Δ. Σ. Μαυροκορδάτος

Ἰ. Σκαλισούνης

Γεώργιος Π. Σκουζές

(Σφραγὶς κυκλική)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

11.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας» πρὸς τοὺς Ἡροκλέα Βασιάδην καὶ Α. Βαφιάδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (μία σελὶς λευκὴ) διαστάσεων 18 × 23 χιλ. ἄνευ ὕδατογραφήματος ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

Ἀποστολὴ ἐγκυκλίου τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας». — Σκοπός: ἡ ἐξέυρεσις μέσων πρὸς ἐξέγερσιν Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. — Ὑπόδειξις περὶ συστάσεως ἐπιτροπῆς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς συλλογὴν ἐράνων. — Ποῖα τὰ μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῇ Φεβρουαρίου 1867

Πρὸς τοὺς Κυρίους Ἡρ. Βασιάδην⁸⁷ καὶ Α. Βαφιάδην⁸⁸

Εἰς Κωνσταντινούπολιν

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ διευθύνωμεν πρὸς ὑμᾶς ἔγκλειστον⁸⁹ τὴν

⁸⁷) Ὁ Βασιάδης, προφανῶς, ἀφοῦ ἀπέστειλε τὴν 28 Δεκεμβρίου 1866 ἐκ Σόφου τὴν τελευταίαν του ὑπ' ἀριθ. 25 μυστικὴν ἔκθεσιν του πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ Ἰανουάριον ἢ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1867 καὶ συνέχισεν ἐκεῖ τὴν ἐθνικὴν του δρασίαν, ὄχι μόνον ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν Ἡπειρωτῶν, Θεσσαλῶν καὶ Μακεδόνων.

⁸⁸) Ὁ Ἀ. Βαφιάδης ἦτο ἐκ τῶν πρωταγωνιστούντων εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος, καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ὁμογενῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ

πρὸ πολλοῦ ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» ἐγκύκλιον.

Κύριος σκοπὸς τῆς Ἐπιτροπῆς ἡμῶν εἶναι ἡ ἐξεύρεσις τῶν ἀναγκαίων πρὸς ὑποστήριξιν ἀγῶνος ἐν Ἡπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ μέσων. Ἀλλ' αἱ ἄχρι τοῦδε προσπάθειά μας, ὀλίγιστα ἔφερον ἀποτελέσματα. Τὸ μὲν διότι ὁ ἐν Κρήτῃ ὑφιστάμενος ἀγὼν ἐφείλκυσεν ἰδίως τὴν προσοχὴν τῶν ὁμογενῶν καὶ ἀπερορόφησε τὰ βοηθήματα αὐτῶν, τὸ δὲ διότι ἠναγκασμένοι, καθ' ὃ ἐπιτροπὴ ἀναδεχθεῖσα τὴν προετοιμασίαν μέλλοντος ἀγῶνος, νὰ ἐργαζόμεθα ἐν μυστικότητι, δὲν ἐδυνάμεθα, οὔτε δυνάμεθα ἔτι, νὰ ἐκτεθῶμεν διὰ τῶν ὑπογραφῶν μας καὶ νὰ καταστήσωμεν γνωστὰς εἰς τὸ κοινὸν τὰς ἐργασίας μας, ὡς πράττει τοῦτο ἡ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ, πρόφασιν προτείνουσα τὴν περιθάλψιν τῶν ἀπόρων ἐκ Κρήτης προσφυγουσῶν ἐν τῇ ἐλευθέρῳ Ἑλλάδι οἰκογενειῶν⁸⁹.

Ἐν τούτοις, τὸ ὅλως ἀνεπαρκὲς καὶ ἀσήμαντον τῶν μέσων μας, ἐματαιώσε σχεδὸν τὸ ἐν Ἀγράφοις ἀρξάμενον κίνημα καὶ μόλις κατ' αὐτὰς προσπαθοῦμεν διὰ τῶν ἐνότιων γλίσχρων μέσων νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτό, ὅπως, μέχρις αἰσιωτέρων περιστάσεων, μὴ σβεσθῇ ὀλοτελῶς ἡ μικρὰ αὐτῆ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς τουρκικῆς δυναστείας, ἀλλὰ διατηρηθῇ ὡς ἔναυσμα πρὸς εὐρύτεραν, ἐν καιρῷ εὐθιῆτι, διάδοσιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τοῖς ὁμόροις ἐπαρχίαις⁹¹.

«Ἐκπαιδευτικοῦ Φροντιστηρίου» καὶ τοῦ διαδεχθέντος τοῦτο Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.

⁸⁹) Βλ. τὴν ἐγκύκλιον ταύτην κατωτέρω. (Ἐγγραφοὶ ἀριθ. 12).

⁹⁰) Ὁ Βασιάδης, δὲν ἠγγόει προφανῶς τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» οὔτε τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Οἱ ὑπαίτιμοι τοὺς ὁποίους κάμνει σχετικῶς εἰς τὰς μυστικὰς του ἐκθέσεις πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικοί. «Χθὲς συνελθόντες νὰ συσκεφθῶμεν περὶ τῶν Θεσσαλικῶν καὶ Ἡπειρωτικῶν γράφει εἰς τὴν μυστικὴν του ἐκθεσιν τὴν φέρουσιν ὡς ὑπογραφὴν τὸν ἀριθμὸν 23 (βλ. ἀνωτέρω ἐγγραφοὶ ἀριθ. 6 σελ. 37), «συνεσκέφθημεν καὶ περὶ τούτου» (περὶ συγχωνεύσεως δηλ. ὅλων τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπῶν) «Ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἦν δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' ἐνεκρίθη μέχρι Μαρτίου νὰ ὑπάρχῃ μόνον ἔναυσμά τι, ἕως οἷον τὰ πράγματα καταρτιοθῶσι καλῶς». Καὶ κατωτέρω, ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐκθέσει γράφει, «Βεβαιωθῆτε οἱ ὁ Μάρτιος εὐρήσει τὸν ἀδελφὸν ὑμῶν ἐν Ἡπείρῳ, ἧς τὸ ἱερὸν ἔδαφος, ὠρκίσθη νὰ μὴ πατήσῃ δοῦλον». Τέλος, εἰς τὴν τελευταίαν μυστικὴν του ἐκθεσιν ὑπ' ἀριθ. 25, ἐκ Σύρου (ἀνωτέρω ἐγγραφοὶ ἀριθ. 8) ἀρχίζει «Τὸ νέον ἔτος ἔσται ἔνδοξον καὶ εὐδαιμον τῇ ἑλληνικῇ φυλῇ, διότι μὲγα μέρος αὐτῆς ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν καὶ ἔσει' ἐλευθέρων».

⁹¹) Διὰ τὸ ἀποτυχὸν κίνημα τῶν Ἀγράφων βλ. τὰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς. Ὁμοίως Driault & Lheritier ἐνθ' ἀνωτ. τόμος III σελ. 187. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἐνταῦθα εἶναι σχεδὸν ταυτόσημον μὲ τὰ γραφόμενα τῆς μυστικῆς ἐπιστολῆς.

Ἡ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐταῖς δυσαρέσκεια τῶν χριστιανῶν, δοημέ-
ραι ἀξάνει. Τὰ ἐν Κρήτῃ λαμπρὰ κατορθώματα τῶν ἀγωνιζομένων
ἀδελφῶν μας, ἢ καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην διαδηλουμένη ἡπὲρ τῶν ὑπὸ
τὴν δουλείαν Ἑλλήνων συμπαθία καὶ ἡ, ἐσχάτως, ἐν ταῖς ἐφημερίοις
δημοσιεύσεις ἐπισήμων ἐγγράφων, ἀποδεικνύοντων ὅτι σκέψις γίνεται
ἐν τοῖς Ἀνακτοβουλίοις περὶ τῆς τύχης τῶν Χριστιανῶν⁹² ταῦτα πάν-
τα ἀναπεροῦσι τὰς ἐλπίδας των καὶ καθιστῶσι λίαν π(ε)ιθανὰ κινή-
ματα προσεχῆ ἐκ μέρους αὐτῶν. Ἐθεωρήσαμεν, ἐπομένως, ἀπαραίτη-
τον καθήκον ἡμῶν ν' ἀποτα(ν)θῶμεν πρὸς ὑμᾶς διὰ τῆς παρουσίας μας
καὶ νὰ σᾶς παρακαλέσωμεν ὅπως, συνετὴν ποιούμενοι (χρησιν) πρὸς
τοὺς μᾶλλον ἐχεμύθεις χρῆσιν αὐτῆς (ὡς φερούσης τὰς ὑπογραφὰς ἡ-
μῶν), συστήσητε ἐν τῇ πόλει σας Ἐπιτροπὴν ἵνα, συμφώνως πρὸς τὴν
ἐγκλειομένην ἐγκύκλιον, φροντίσωσι περὶ ταχείας συνεισφορᾶς τῶν ἀ-
παιτουμένων, πρὸς ὑποστήριξιν ἐπικειμένων κινήματων.

Εὐαρεστηθῆτε δὲ νὰ λάβητε εἰς σημείωσιν :

Αὐν. Ὅτι αἱ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν μας ἐπιστολαί, δέον νὰ ἐπιγρᾶ-
φονται ἔξωθεν πρὸς τὸν κ. Γ. Α. Βασιλείου Ὑποδιοικητὴν τῆς Τρα-
πέζης (G. A. Basili, Sous - Gouverneur de la Banque)⁹³.

Βον. Τὰ μὲν χρήματα νὰ ἐμβάζονται ἢ νὰ στέλλονται εἰς τὴν δια-
ταγὴν τῶν κ. κ. Λέοντος Μελά, Δ. Στ. Μαυροκορδάτου καὶ Γ. Α. Βα-
σιλείου, ἢ καὶ δύο μόνον ἐξ αὐτῶν. Τὰ δὲ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια νὰ
διευθύνονται εἰς Πειραιᾶ εἰς παραλαβὴν τῶν κ. κ. Γ. Κ. Τισαμενοῦ,
Σ. Καραϊσκάκη καὶ Κ. Ν. Κωσιτῆ ἢ καὶ δύο μόνον ἐξ αὐτῶν.

Γον. Ὅτι τοῦ λοιποῦ, αἱ ἐπιστολαί μας δὲν θέλουν φέρεи ὑπογρᾶ-
φάς, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν τὰς δύο ἐπὶ τῆς παρουσίας σφραγίδας⁹⁴.

Δον. Ἄν αἱ συνηθεῖσαι ἐπιτροπαὶ ἀποφασίσωσι νὰ μεταβάλωσιν
εἰς ὄλικὸν τὰς συνεισφορὰς, δέον ν' ἀνατίθεται ἡ περὶ τῆς προμηθείας

σικῆς ἐκθέσεως τοῦ Βασιάδου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
(Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 90).

⁹²⁾ Διὰ τὴν ἀπότομον μετastροφὴν τοῦ Ναπολέοντος Γ' ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος
τὰς προτάσεις τῆς Ρωσσίας πρὸς τὴν Πύλην ὡς καὶ τὰ διαβήματα τῶν ἐν
Κωνσταντινουπόλει Πρεσβυτῶν τῆς Αὐστρίας, Ἰταλίας καὶ Πρωσσίας, Βλ.
Driault & Lheritier, ἔνθ' ἀνωτ. τομ. III σελ. 204 καὶ ἐφ.

⁹³⁾ Ὁ Γ. Α. Βασιλείου ἦτο εἰς ἐκ τῶν τριῶν ὑποδιοικητῶν τῆς Ἐθνικῆς
Τραπεζῆς, οἱ ὅποιοι διωρίσθησαν κατὰ τὸ 1861 τῇ προτάσει τοῦ τότε Διοικη-
τοῦ καὶ Ἰδρυτοῦ τῆς Τραπεζῆς Γεωργίου Σταύρου. Οἱ ἄλλοι δύο ἦσαν οἱ Εὐθ.
Κεχαγιάς καὶ ὁ Μ. Ρενιέρης. Ὁ τελευταῖος διεδέχθη τὸν Γ. Σταύρου εἰς τὴν
διοίκησιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς κατὰ τὸ 1869, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σταύ-
ρου. Βλ. βιογραφίαν του ἐν Σ. καὶ Κ. Βοβολίνῃ, Μέγα Ἑλληνικὸν Βιο-
γραφικὸν Λεξικὸν σελ. 175 - 176).

⁹⁴⁾ Βλέπε πίν. Γ'.

αὐτῶν φροντὶς εἰς τὸν ἐν Παρισίοις διατρίβοντα ἀξιωματικὸν κ. Ἀδόλφον Ράυνεκ⁹⁵. Αἱ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολαὶ θέλουσι συνιστᾶσθαι πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος κ. Ἐρλάγκερ (*Mon-sieur Emile D' Erlanger, Consul Général de Grèce, 20 Rue Tait-bout, Paris*).

(Ὑπογραφαί)

Δ. Σ. Μανροκορδάτος
Γ. Α. Βασιλείου
Ἀρτέμιος Μιχαηλίδης
Ν. Λαμασκηδός
Χρ. Χατζηπαύλου
Γ. Κ. Τιοσαμενός
Σ. Καραϊσκάκης
Ι. Κ. Παπαζαφειρόπουλος
Κ. Ν. Κωστῆς
Α. Καλ... (δυσανάγνωστος)

(Κυκλικὴ σφραγίς)

ΕΝ Τῇ ΕΝΟΤΗΤΙ Η ΙΣΧΥΣ

12.

Ἐγκύκλιος (ἄνευ ἡμερομηνίας καὶ ὑπογραφῆς) τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας» πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ἕλληνας καὶ Φιλέλληνας. Τετρασέλιδον (μία σελὶς λευκὴ) ἐπὶ χάρτου λευκοῦ ἄνευ γραμμογραφῆσεως ἢ ὕδατογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου (ἐν ἡμικλύστῳ). Διαστάσεων 20,5 × 30 χιλ.

Ἐκκλησίαι πρὸς ἀποστολὴν χρηματικῶν βοηθημάτων ἢ ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων πρὸς ὑποβοήθησιν τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑπειρωτῶν, Θεσσαλῶν καὶ Μακεδόνων.

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ἕλληνας καὶ Φιλέλληνας

Καὶ πάλιν ἡ Πατρις πρὸς ὑμᾶς ἀτινίζουσα, ἐξαιτεῖται τὴν γενναίαν ὑμῶν ἀρ(ρ)ωγὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, ἧς οἱ πατέρες ἡμῶν διὰ μυρίων ὄσων θυσιῶν καὶ κινδύνων κατήρξαντο.

Ἡ Ἑλλάς, ὅπως τανῦν ἔχει, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ, περιορι-

⁹⁵ Γερμανικῆς καταγωγῆς ἀξιωματικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, γενόμενος κατὰ τὸ 1897 ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως καὶ συμμετασχὼν εἰς τὰς ἀποβατικὰς ἐνεργείας τοῦ ὑπὸ τὸν Βάσσαν ἐκστρατευτικοῦ σώματος εἰς Κρήτην.

σθεῖσα ἐντὸς τῶν σιενῶν ὄριων τὰ ὁποῖα, ἀσφόργου διπλωματίας ὁ ἄνισος διαβήτης διεχάραξεν. Ἡ δυσανάλογος ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων πρὸς τὰς ὑλικὰς τοῦ τόπου ἀνάγκας, ἐγέννησε καὶ παράγει ἐκάστοτε τὰς πολιτικὰς <ἀνωμαλίας ;> ὑφ' ὧν διηνεκῶς ἡ μικρὰ ἡμῶν χώρα κατατρώχεται.

Νῦν, ὑπέροποτε ἄλλοτε, παρίσταται εὐκαιρος ἡ περίστασις ὅπως, οἱ ὑπὸ ζυγὸν ἀδελφοὶ ἡμῶν, διεκδικήσωσι τὰ ἀπαράγραπτα αὐτῶν δικαιώματα, ὅπως ἀποτινάξωσι πολυχρονίου δουλείας τὸν βαρὺν ζυγὸν καὶ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν Ἑλλάδος.

Οἱ Κρηῖτες, πρὸ πολλοῦ ἀναλαβόντες τὸν ὑπὲρ τῶν ὄλων ἀγῶνα, καρτερικῶς, μέχρι τοῦδε, ἀντίστησαν κατὰ τῶν πολυαρίθμων δυνάμεων τῆς τουρκικῆς ἀδιοκρατορίας, ἀναπληροῦντες διὰ τῆς παραδειγματικῆς αὐτῶν ἀνδρείας, τὰς ποικίλας ἐλλείψεις τῶν πρὸς πόλεμον ἀναγκαίων. Οἱ Ἑπειρωταί, οἱ Θεσσαλοί, οἱ Μακεδόνες, εἰσὶν ἔτοιμοι νὰ μιμηθῶσι τὸ γενναῖον τῶν Κρητῶν παράδειγμα, ἀλλὰ δυστυχῶς στεροῦνται τῶν ἀπαιτουμένων, πρὸς ἔναρξιν τοιοῦτου ἀγῶνος, μέσων. Ἡ ἔλευθέρωσις Ἑλλάδος, παρ' ἧς ἐπανειλημμένως ἠτήσαντο, καὶ ἀναμένουσι, τὴν δέουσαν συνδρομὴν, δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ἐκ τῶν ἐνόμιων αὐτῆ πόρων, ἀπ' ἐνὸς μὲν εἰς ὑποσιτήριξιν τοῦ κινήματος τῆς Κρήτης ἀπ' ἐτέρου δὲ εἰς προπαρασκευὴν καὶ χορήγησιν τῶν ἀναγκαίων τοιοῦτου ἐπιχειρήματος μέσων.

Ὅθεν, ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ τῶν ἐν τῇ δοῦλῃ Ἑλλάδι ἀδελφῶν ἡμῶν, συνέσιθι ἐνταῦθα Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ πρὸς συλλογὴν βοηθημάτων. Πεποιθυῖα δὲ αὕτη εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων καὶ εἰς τὰ γενναῖοφρονα τῶν φιλελλήνων αἰσθήματα, ἐλπίζει ὅτι, ἕκαστος, τὸ καθ' ἑαυτὸν, προθύμως θέλει παράσχει, τὸν ἱερὸν τοῦτον πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα φόρον.

Ἡ Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» δέχεται συνεισφοράς, οὐ μόνον χρηματικὰς ἀμέσως, ἀλλὰ καὶ ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων.

Παρακαλοῦνται μόνον, οἱ προτιμῶντες νὰ συνεισφέρωσιν ὄπλα, νὰ παραγγείλωσι τοιαῦτα γαλλικοῦ οὐσιήματος καὶ ὀκτῆς, ραβδωτὰ τῆς γραμμῆς, καί, κατὰ προτίμησιν, κοντοτούφεκα (*Mousquetons de gen-darmerie rayés*) μὲ ξιφολόγχας (*Subre baionnette*)⁹⁸.

13.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (δύο

⁹⁸) Ἡ προκήρυξις σταματᾷ ἀποτόμως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Οὐδεμία ὑπογραφή ὑπάρχει, καὶ ἀκολουθεῖ μια σελὶς κενή.

σελίδες κεναί) διαστάσεων 21,5 × 27 ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὑδατογραφημένας ὀριζοντίους γραμμάς. Γραφή ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη). Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελά.

*Ἀποστολὴ 100 ἡμερικανικῶν ὄπλων.— Ἡ ἀποστολὴ δῆθεν πληρεξουσίων Κρητῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Κωνσταντινούπολιν.— Ὑποδείξεις τρόπου ἀντιδράσεως.— Διαμαρτυρία τῶν δῆθεν πληρεξουσίων πρὸς τὰς Πρεσβείας.

*Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν.*

*Αξιότιμοι Κύριοι,

Ἐλάβομεν τὴν ἀπὸ 15 λήγοντος πατριωτικῆν ὑμῶν ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν προθύμως σπεύδομεν ν' ἀπαντήσωμεν.

Καὶ πάλιν εὐχαριστοῦμεν ὑμᾶς διὰ τὰς ἀκαμάτους καὶ μετὰ τσαύτης προθυμίας τελουμένας ἐνεργείας ὑμῶν, οὐ μόνον πρὸς συλλογὴν συνειφορῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν αὐτόσε ἀδελφῶν.

Τὰς τριακοσίας πενήκοντα (350) λίρας ἐλάβομεν καὶ ἐγκλείομεν ὧδε πρὸς ὑμᾶς τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς αὐτῶν. Ὡσαύτως ἐλάβομεν καὶ τὰ ἔντοκα γραμμάτια, ὡς καὶ τὴν ὁμολογίαν τοῦ ἐθνικοῦ δανείου, θέλομεν δὲ σᾶς ἀποστείλει καὶ τούτων τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς, ὅταν διαπραγματευθῶμεν αὐτά. Ἐκφράσατε παρακαλοῦμεν τὰς εὐχρησιστήσεις ἡμῶν πρὸς τοὺς συνεισενεγκόντας τὸ ποσὸν αὐτὸ κ. κ. Κλεόβουλον καὶ Ποροκάλλην.

*Ἀνυπομόνως περιμένομεν τὰ 100 ἡμερικανικὰ ὄπλα μετὰ 16 000 φουσεκίων. Συνεσκέφθημεν δὲ περὶ τούτων μετὰ τοῦ κ. Θ. Μάνου καὶ θέλομεν συνεννοηθῆ καὶ μετὰ τοῦ κ. Βότσαρη περὶ τῆς προσφορωτέρας αὐτῶν χρήσεως. Μᾶς γράφετε νὰ σᾶς πληροφορήσωμεν τίς θὰ εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς ὁ προμηθευτὴς τῶν πυριτοβολῶν τῶν 100 αὐτῶν ὄπλων, ἡμεῖς ἢ ὑμεῖς; Ἐνταῦθα, τῷ ὄντι, δυσκολευόμεθα νὰ σᾶς ἀπαντήσωμεν. Νομίζομεν, ὅμως, ὅτι ὑμεῖς αὐτόσε, θὰ ἔχετε μεγαλείτερα μέσα συνεννόσεως μετὰ τοῦ πωλητοῦ τῶν ὄπλων αὐτῶν, ὅστις δύναται νὰ προμηθευθῆ εὐκολώτερον τὰς πυριτοβολὰς καὶ νὰ τὰς ἀποστέλλῃ ἐνταῦθα. Ἐπὶ τούτου, ὅμως, παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς γράψητε ὅπως συνεννοηθῶμεν καλλίτερον. Ἐγράψαμεν εἰς Σύρον πρὸς τὸν κ. Ζ. Δαμαλᾶ περὶ τῶν 10 ὄπλων μετὰ τῶν 4000 πυριτοβολῶν, περὶ τῶν ὁποίων οὐδέποτε μᾶς ἔγραψέ τι.

Αἱ νεώτεραι ἐκ Κρήτης εἰδήσεις, εἰσὶ λίαν εὐχάριστοι, ὡς, βεβαίως, ὑμεῖς θὰ γνωρίζητε. Ὁ Μουσταφᾶς, ἤδη, εἰς οὐδὲν ἄλλο κατα-

γίνεται ἢ εἰς τὴν, δι' ὑποσχέσεων, ἀπειλῶν καὶ διὰ μυριῶν ἄλλων δολίων μέσων, παραλαβὴν ἐκ τῶν πόλεων τῆς Κρήτης, ἀνθρώπων τινῶν χριστιανῶν, οὓς αὐτὸς ὀνομάζει πληρεξουσίου τῆς Κρήτης, καὶ τοὺς ὁποίους θέλει ν' ἀποστείλῃ εἰς Κωνσ<ταντινούπο>λιν, ὅπως συζητήσωσι, συνεννοηθῶσι ἢ προτείνωσι τι εἰς τὰς νέας παραχωρήσεις τῆς Πύλης⁹⁷. Πολλοὶ τῶν πληρεξουσίων τούτων τοῦ Μουσταφᾶ, διεμαρτυρήθησαν καὶ ὅλως ἀπεποιήθησαν, προβάλλοντες ὅτι ἡ ἐκλογή των δὲν ἀπορροεῖ ἀπὸ τὴν ψηφοφορίαν τοῦ λαοῦ, ἐπομένως δὲν δύνανται ν' ἀπέλθωσι νὰ διαπραγματεύωνται ζητήματα περὶ ὧν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐντολήν. Ἐπειδὴ, ὁμως, εὐρέθησάν τινες, χωρικότατοι καὶ βάνανσοι ὅλως ἀνθρώποι, οἵτινες ἐφάνησαν πρόθυμοι εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Πασσᾶ — ἀμφιβάλλομεν δὲ ἂν ἦναι καὶ Ἑλληνες, διότι οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης ὀμιλοῦσιν ἑλληνικὰ — καὶ πιθανὸν νὰ τοὺς ἀποστείλῃ αὐτόσε, (μολονότι ἠκούσαμεν ἐνταῦθα διὲ διεμαρτυρήθησαν οἱ Πρόξενοι κατὰ τῆς ἀνόμου ταύτης ἐκλογῆς), ἠθέλετε πράξει μέγιστον ἔργον καὶ θέλετε προσφέρει μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς ἀδελφούς μας Κρητίας, ἂν ἤρξεσθε εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, τῶν πληρεξουσίων, καταπέιθοντες αὐτοὺς διὰ παντὸς μέσου, νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῆς ἐκλογῆς των, καὶ νὰ εἴπωσιν διὲ ἀναγκαστικῶς, δι' ἀπειλῆς, προσεκλήθησαν νὰ λάβωσι μέρος εἰς ὑποθέσεις τὰς ὁποίας δὲν ἦσαν ἀρμόδιοι νὰ διαπραγματευθῶσι. Τοιοῦτόν τι ἂν συνέβαινε, παρόντων αὐτόσε καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων, ἠθέλεν ἔχει σπουδαῖα ἀποτελέσματα ὑπὲρ ἡμῶν.

Θὰ λάβετε μετὰ τῆς παρουσίας ἐπιστολῆς μας καὶ διπλότυπα φυλλάδια ἅτινα ἐπεκυρώσαμεν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Φεβρουαρίου 1867
(Ἐπογραφαί)

(Σφραγίς)
H EN AΘHNAIS YΠEP TΩN KPHTΩN
KENTPIKH EΠITPΩPH

Λέων Μελάς
Ἰ. Σκαλιτσούνης
Α. Φ. Παπαδάκης
Γεώργιος Σκουζὲς
Δ. Σ. Μανροκοροδάτος

Υ. Γ. Διὰ τοῦ κυρίου Νάζου ὡς ἀπεστείλαμεν ἅπαντα τὰ βιβλία-ρια τῶν διπλοτύπων.

Υ. Γ. Ἐδῆς ἔργον ἠθέλεν εἶσθαι, εἰ ἠθέλετε κατορθώσει, συνεννοούμενοι διὰ παντὸς μέσου μετὰ τῶν πληρεξουσίων τοῦ Σερβέρ Ἐφέντη καὶ Μουσταφᾶ, νὰ κοινοποιήσωσιν οὗτοι καὶ εἰς τὴν Πόρταν

⁹⁷) Διὰ τὰς περιπτώσεις τῶν δῆθεν Κρητῶν τούτων ἀντιπροσώπων βλ. κατωτέρω ἔγγραφα 18 καὶ 20.

καὶ εἰς τὰς ἀπόθι Προσβείας, ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἡ μόνη ἐπιθυμία τοῦ κρητικοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἔνωσις τῆς Κρήτης μετὰ τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην παραχώρησιν θέλουν. Βεβαιώσατέ τους ὅτι οὐδὲν ἐκ τοιαύτης διαδηλώσεως δύνανται νὰ φοβηθῶσιν ἐνώπιον τῶν Προσβειῶν. Ὁμοίαν ἐνέργειαν ἐπροκαλέσαμεν καὶ εἰς Κρήτην.

(Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελαῖ)

Τὸν φίλιτον κ. Α. Βαριάδην ἰδιαιτέρως ἀσπάζομαι καὶ τὸν εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἰδιαιτέραν του. Εἶθε προσεχῶς νὰ λάβω καὶ ἔτι μᾶλλον εὐχαρίστους ἐπιστολάς του. Ὑγειαίνετε καὶ ὁ Θεὸς μεθ' ὑμῶν.

(ὑπογρ.) Α. Μελαῖς

14.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (τρεῖς σελίδες κεναί) διαστάσεων 21,5 × 27 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὕδατογραφημένας ὀριζοντίους γραμμάς. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη). Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελαῖ.

Γνωστοποίησις λήψεως φορτωτικῆς ὄπλων.— Ὑπόμνησις προγενεστέρας ὑποδείξεως περὶ ἐξουδετερώσεως τῶν δῆθεν ἀντιπροσώπων τῆς Κρήτης.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
Πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἐλάβομεν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Ι. Γ(κιών) ὡς καὶ τὴν ἐν αὐτῇ φορτωτικὴν τῶν ὄπλων. Τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς, θέλομεν πέμψει ὑμῖν προσεχῶς, διὰ τῆς γνωστῆς σας ὁδοῦ. Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι σύμφωνα πρὸς ὅσα ἐγράψαμεν ὑμῖν ἐν προηγουμέναις ἐπιστολαῖς μας⁹⁹ ὡς πρὸς τοὺς ἐκεῖσε πιθανώτατα ἀφικομένους ἤδη ὑποτιθεμένους ἀντιπροσώπους τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, θὰ καταβάλλητε τὰς ἀναγκαίας προσπαθείας, πεποιθότες εἰς τὸν διὰ τοσοῦτων δειγμάτων ἐγνωσμένον πατριωτισμὸν ὑμῶν.

⁹⁹) Φαίνεται ὅτι μετὰ τῆς προηγουμένης (ἔγγραφο ἀριθ. 13) καὶ τῆς παρουσίας (ἔγγραφο ἀριθ. 14) ἐμεσολάβησε τοῦλάχιστον ἀκόμη μία ἐπιστολὴ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος τῶν Κρητῶν ἀντιπροσώπων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς ἐνταῦθα γινόμενης μνείας «προηγουμένων ἐπιστολῶν».

Δεχθῆτε, Κύριοι, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεώς μας.

Ἀθῆναι τῇ 7 Μαρτίου 1867

(Ὑπογραφαί)

Λέων Μελάς

Δ. Σ. Μανροκορδάτος

Α. Φ. Παπαδάκης

Ἰ. Σκαλισσοῦνης

(Σφραγίς)

Ἡ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Υ. Γ. Τὴν ἐσώκλειστον ἐπιστολὴν, ἃν δυνηθῆτε, ἀναγνώσατε εἰς τὸν πρὸς ὃν διευθύνεται, καὶ ἀκολουθῶς νὰ σχίσετε διὰ νὰ μὴ μείνη εἰς χεῖράς του.

(Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελά)

Ἰδιαιτέως ἀσπάζομαι τοὺς κυρίους Βαφιάδην καὶ Βασιάδην, καὶ ἄς μὲ συγχωρήσωσιν ἂν σήμερον δὲν προφθάνω νὰ τοὺς γράψω ἰδιαιτέως.

15.

Ἐπιστολὴ τῶν ἐν Λίβερπουλ Ἑλλήνων ἐφοπλιστῶν Ἀδελφῶν Παπαγιάννη πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) ἐπὶ ὑποκυάνου ἐπιστολικοῦ χαρτίου, μὲ ὑδυτογράφημα J. Whatman 1866 ἄνευ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

Ἀναγγελία κατσίτροφῆς τριῶν κιβωτίων μὲ «μεταλλικὰς βολὰς» σταλῆτων ἐξ Ἀμερικῆς.

Liverpool 3 Ἀπριλίου 1867

Κύριε Στέφανε Σκουλούδη,
εἰς Κωνσταντινούπολιν

Ἐλάβομεν τὴν τιμίαν σας 23 Μαρτίου καὶ εἰς ἀπάντησιν σᾶς εἰδοποιουῦμεν ὅτι τὰ 3 κ(ο)ιβώτια περιέχοντα μεταλλικὰς βολὰς τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπεμψαν οἱ κύριοι Azarian ἀπὸ Boston, ἔφθασαν τὴν παρελθούσαν ἐβδομάδα. Μὲ λύπην μας, ὅμως, σᾶς λέγομεν ὅτι ἐπειδὴ αἱ διατάξεις τῆς Ἀστυνομίας δὲν ἐπιτρέπουν εἰς κανένα οὔτε νὰ παραλαμβάνη οὔτε νὰ φορτώνη τοιαῦτα εἶδη ἐμπεριέχοντα πυρίτιδα ἢ ἐμπροσητικὰς βλάς, εὐρέθημεν εἰς τὴν μεγαλειέτραν ἀμχανίαν. Ὁ πλοίαρχος τοῦ «Compta» μὴ γνωρίζων τὰς διατάξεις αὐτάς, ἔφερε τὰ τρία κ(ο)ιβώτια εἰς τὸ γραφεῖον καὶ ἤθελε καθυποβληθῆ εἰς πρόστιμον L. 100, εἰς διὰ τῆς μεσολαβήσεώς μας, καὶ μὲ δυσκολίαν μεγάλην, δὲν ἐπείθαμεν τὴν Ἀρχὴν περὶ τῆς ἀγνοίας του. Ἐν τοσοῦτω, τὰ κ(ο)ιβώτια δὲν

ἠδυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἄδειαν οὔτε νὰ τὰ φορτώσωμεν, οὔτε εἰς τὸ γραφεῖον νὰ τ' ἀφήσωμεν, οὔτε εἰς κανέν ἄλλο μέρος νὰ τὰ ἐναποθέσωμεν, οὔτε εἰς τὸν ποταμὸν νὰ τὰ ρίψωμεν. Ἐποῦ ἐπροσπαθήσαμεν δλην τὴν ἡμέραν, μόλις ἠδυνήθημεν νὰ τοὺς πείσωμεν νὰ μᾶς δοθῇ ἡ ἄδεια νὰ τὰ καταστρέψωμεν δι' ἐξόδων μας, καὶ ν' ἀποφύγωμεν τὴν ποινήν.

Εἶναι περιττὸν νὰ σᾶς εἴπωμεν πόσον μᾶς ἐλύπησε τὸ περιστατικὸν αὐτό, γνωρίζοντες τὸν σκοπὸν δι' ὃν μᾶς ἐστάλησαν. Ἀλλὰ βεβαιωθείτε ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸ ἀποφύγωμεν. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εὐρίσκομεν καμμίαν δυσκολίαν ν' ἀγοράσωμεν, νὰ παραλάβωμεν ἢ καὶ νὰ φορτώσωμεν ὄπλα, καὶ θὰ ἡμεῖθα πολὺ εὐτυχεῖς, εἰς κάθε περίστασιν, καθ' ἣν ὑμεῖς ἢ ἄλλος ὁμογενής, ἤθελε μᾶς ἐπιφορτίσει μὲ τοιαύτας παραγγελίας, νὰ πράξωμεν τὸ κατὰ δύναμιν, ἀλλὰ, κάθε τι ἐμπεριέχον πυρίτιδα ἢ ἄλλας ἐμπροστικὰς ὕλας, μᾶς εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ φορτώσωμεν.

Μένομεν ἀσπαζόμενοί σας,

Πρόθυμοι

(Ἐπιγραφή) Ἄδελφοὶ Παπαγιάννη⁹⁹

(Ἐπιγραφή εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν)

Τῷ κυρίῳ

Κυρίῳ Στεφάνῳ Σκουλούδη

Εἰς Κωνσταντινούπολιν

16.

Ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Βοστώνῃ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν οἴκου V. Aza-

⁹⁹ Οἱ Ἄδελφοὶ Παπαγιάννη ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστέρων πρωτοπόρων τοῦ ἀνθοῦντος σήμερον ἑλληνικοῦ ἐφοπλισμοῦ. Ἡ ἀτμοπλοία τῶν Ἄδελφῶν Παπαγιάννη, ἰδρύθη τὸ 1855 ὑπὸ τῶν Παπαγιάννη καὶ Μουσαβίνη κατ' ἐπιτροπὴν πάντων τῶν ἐν Μαντισσετερ καὶ ἐν Λίβερπουλ Ἑλλήνων» ὅπως γράφει ἡ «Πανδώρα» εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 215 τεῦχος τῆς 1ης Μαρτίου 1859. Ἐν τῷ 4 ἔτῳ, ἀπέκτησεν 7 ἀτμόπλοια, τὴν «Ἀρχαδίαν» 1000 τόννων, τὴν «Λακωνίαν» 1200 τόννων, τὴν «Ἁγία Σοφία» 1300 τόννων, τὴν «Θεσσαλίαν» 1200 τόννων, τὴν «Ὀρόντην» 1200 τόννων, τὴν «Ἰωνίαν» 1300 τόννων καὶ τὴν «Βοιωτίαν» 1000 τόννων. Ἡ Parayanni Line ἐξελιχθη εἰς μίαν τῶν μεγαλύτερων βρετανικῶν ἀτμοπλοικῶν Ἐταιριῶν, ἀπορροφηθεῖσα βραδύτερον ὑπὸ τῆς Ellerman Line, ὑφίσταται δὲ καὶ σήμερον ὡς Ellerman & Parayanni Line, τ' ἀτμόπλοιά τῆς δὲ ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ φέρουν τὰ ὀνόματα «Corinthian», «Ionian» κλπ. Ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς παρατιθεμένης ἐπιστολῆς τῶν πρὸς τὸν Σκουλούδη καθίστανται ἔκδηλα τὰ πατριωτικὰ τῶν αἰσθήματα ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης. Βλ. σχετικῶς Σ. Ι. Μακρομυχιᾶλοῦ, Ἄδελφοὶ Παπαγιάννη, οἱ Ἕλληνες ἐφοπλισταὶ τοῦ Λίβερπουλ (Ναυτικὰ Χρονικὰ 15 Δεκεμβρίου 1957, σελ. 14).

rian & Co, πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Δισέλιδον διαστάσεων 23 × 28 χιλ. ἐπὶ ὑποκυάνου χάρτου γραφῆς ἄνευ γραμμογραφήσεως ἢ ὕδατογραφήματος. Γραφὴ ἀγνώστου.

Εἰδοποιήσις ἀναβολῆς φορτώσεως 10 ὄπλων καὶ 10 000 φυσιγγίων κατόπιν τῆς ἐν Λίβερπουλ καταστροφῆς τῆς προηγουμένης ἀποστολῆς φυσιγγίων.

s/s «Asia»

Boston le 23 Avril 1867

Monsieur Stefano Scouloudy
Cons(tantino)ple

Votre estimée du 16 Mars pr(écédente) p(oste), nous donnant un ordre pour cartouches et carabines, et couvrant L. 380 en trois appoints pour en faire le payement, a été dûment reçue.

Nous avons exécuté v(otre) o(rdre) le 16 cour(an)t (et) nous avons engagé le frèt sur un navire qui devait immédiatement partir pour L(iver)pool, mais au moment de charger ces march(andi)ses, selon v(os) instructions, à l'adresse de Mess(ieurs) Papayanni Bro(ther)s et Bald & Cambell, nous avons reçu de la première de ces maisons une lettre qui nous informe que n(otre) dernier envoi de cartouches pour v(otre) c(ompte) à leur adresse a été saisi par le Gouv(ernemen)t Anglais et détruit, et ces Messieurs nous recommandent de ne plus leur adresser des «articles combustibles». La marchandise est toute prête, et comme M(es)sieurs Papayanni disent qu'ils vous ont écrit, nous attendons incessamment v(os) instructions là-dessus. Ci-incluse, la copie de la lettre en question.

Nous avons été obligés d'acheter 10 carabines au lieu de 6, car la Fabrique ne vend pas moins d'une caisse (qui contient 10 armes); d'ailleurs, si nous achétions en dehors de la Fabrique, nous aurions payé assez, pour n'avoir que 6 armes pour le montant de la caisse entière.

Ayant ordonné 6 m(ille) cartouches pour 6 armes, nous avons pensé que vous voudriez mille cartouches pour chaque arme, et nous avons acheté 10 m(ille) cartouches pour ces 10 carabines.

Ainsi, nous avons à présent à v(otre) disposition 20 caisses contenant 100 m(ille) cartouches, plus 2 caisses contenant 10 m(ille) cartouches et 1 caisse contenant 10 carabines «Winchester».

Il est vrai que Mess(ieurs) Bald & Cambell, ne nous ont pas écrit de ne pas envoyer des cartouches, mais craignant que la

marchandise serait encore saisie et détruite, nous avons conclu de retarder tout le chargement. en attendant v(ous) ordres.

En vous remerciant pour cette commission, et espérant que ce retard de chargement (malgré nous, bien entendu) ne vous décevra pas, et que, comme vous promettez, vous nous transmettez bientôt un ordre plus considérable, nous vous saluons, Monsieur, bien sincèrement.

(Signés:) V. Azarian & Co

(Μετάφρασις)

ἄ/π «Asia»

Βοστώνη τῆ 23ῃ Ἀπριλίου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολιν

Ἡ διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Μαρτίου — προηγουμένου ταχυδρομείου — τιμία σας, διὰ τῆς ὁποίας μᾶς διεβιβάσατε παραγγελίαν διὰ φυσίγγια καὶ καρβίνας, καὶ μᾶς ἐμβάσατε Λίρας Ἀγγλίας 380 εἰς τρία (χαρτονομίσματα πρὸς πληρωμὴν, δεόντως ἐλήφθη).

Ἐξετελέσαμεν τὴν ἐντολήν σας τὴν 16 τρέχοντος (μηνός) καὶ ἐκλείσαμεν ναῦλον ἐπὶ ἐνὸς πλοίου τὸ ὁποῖον θ' ἀνεχώρει ἀμέσως διὰ Λίβερπουλ, ἀλλὰ τὴν στιγμὴν τῆς φορτώσεως τῶν ἐμπορευμάτων τούτων, βάσει τῶν ὁδηγίων σας, εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν κυρίων Ἀδελφῶν Παπαγιάννη καὶ Bald & Cambell, ἐλάβομεν ἐπιστολὴν τοῦ πρώτου ἐκ τῶν οἰκῶν τούτων, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ τελευταία μας ἀποστολὴ φυσιγγίων (ἡ γενομένη) διὰ λογαριασμόν σας εἰς παραλαβὴν των, κατεσχέθη παρὰ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ κατεστράφη, οἱ δὲ ἐν λόγῳ κύριοι μᾶς συνιστοῦν νὰ μὴ τοῖς ἀποστείλωμεν ἄλλην φορὰν «εὐφλεκτα ἐμπορεύματα». Τὸ ἐμπόρευμα εἶναι καθ' ὅλα ἔτοιμον, ἐπειδὴ ὁμοῦ οἱ κ. κ. Παπαγιάννη λέγουσι ὅτι σᾶς ἔγραψαν (σχετικῶς), ἀναμένομεν νὰ λάβωμεν ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁδηγίας σας. Συνημμένως (σᾶς στέλλομεν) ἀντίγραφον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς.

Ἐπεχρεώθημεν ν' ἀγοράσωμεν 10 καρβίνας ἀντὶ 6, διότι τὸ ἔργοστάσιον δὲν πωλεῖ ὀλιγώτερον τοῦ 1 κιβωτίου (τὸ ὁποῖον περιέχει 10 ὄπλα). Ἰξ ἄλλου, ἐὰν ἠγοράζαμεν ἐκτὸς τοῦ ἔργοστασίου, θὰ ἐπληρώναμεν δι' 6 ὄπλα τὸ ποσὸν ὁλοκλήρου τοῦ κιβωτίου.

Δεδομένου ὅτι παρηγγείλατε 6 χιλιάδας φυσιγγίων δι' 6 ὄπλα, ἐσκέφθημεν ὅτι θὰ ἠθέλετε 1000 φυσίγγια δι' ἕκαστον ὄπλον, καὶ συνεπῶς ἠγοράσαμεν 10.000 φυσίγγια διὰ τὰς 10 αὐτὰς καρβίνας.

Οὕτω, ἔχομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν διάθεσίν σας 20 κιβώτια περιέχοντα 100.000 φυσίγγια καὶ ἐπὶ πλέον 2 κιβώτια περιέχοντα 10.000 φυσίγγια καὶ 1 κιβώτιον περιέχον 10 καρβίνας «Οὐτίντε-στερ».

Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ κ. κ. Bald & Cambell δὲν μᾶς ἔγραψαν νὰ μὴ στείλωμεν τὰ φυσίγγια, ἀλλὰ φοβούμενοι μήπως καὶ τὸ ἐμπόρευμα τοῦτο κατασχεθῇ καὶ καταστραφῇ, κατελήξαμεν (εἰς τὴν ἀπόφασιν) νὰ καθυστερήσωμεν τὸ σύνολον τῆς φορτώσεως, ἐν ἀναμονῇ τῶν ὁδηγῶν σας.

Εὐχαριστοῦντες ὑμᾶς διὰ τὴν παραγγελίαν σας, καὶ ἐλπίζοντες ὅτι ἡ καθυστέρησις αὕτη τῆς φορτώσεως (γενομένη παρὰ τὴν θέλησίν μας ἐννοεῖται) δὲν θὰ σᾶς ἀποθαρρύνῃ, καὶ ὅτι, ὡς ὑπεσχέθητε, θὰ μᾶς διαβιβάσητε ἐντὸς ὀλίγου μεγαλειτέραν παραγγελίαν, σᾶς διαβιβάζομεν, κύριε, τοὺς εἰλικρινεῖς μας χαιρετισμούς.

(ὑπογρ.) Β. Ἀζαριὰν & Σια¹⁰⁰

17.

Ἐγκύκλιος τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» πρὸς τὴν «Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως». Δύο τετρασέλιδα (μία σελὶς κενή) ἐπὶ λευκοῦ χάρτου μὲ ὀριζοντίας καὶ καθέτους ὕδατογραφημένας ραβδώσεις. Διαστάσεων 18 × 23,5 χιλ. Κείμενον λιθόγραφον. Ὁ τίτλος, αἱ ὑπογραφαὶ καὶ τὸ ὑστερόγραφον, προστεθειμένα ἰδιοχειρῶς.

Σύστασις ἔγγραφης εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐκδοθὲν Δάκειον τῶν 25.000.000 φράγκων.

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ἐν Ἀθήναις τὴν 1 Μαΐου 1867

Πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως¹⁰¹

Ἀδελφοί!

Ἐννατος ἡδὴ διατρέχει μὴν¹⁰² ἀφ' ἧς, μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὑ-

¹⁰⁰) Εἰς τὸ γαλλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς συνεπληρώθησαν αἱ συνήθεις ἐμπορικαὶ συνημίσεις. Ἡ ἐν ἀρχῇ σύντησις «Pr. P.» ὑποθέτομεν ὅτι σημαίνει «Précédente Poste» καὶ οὕτω συνεπληρώθη. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τῶν ἐν Βοστώνῃ ἀρμενίων ἐμπόρων Β. Ἀζαριὰν καὶ Σιας ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς καταστροφῆς ἐν Λίβερπουλ τριῶν κιβωτίων μὲ φυσίγγια, τὴν ὁποίαν ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Σκουλοῦδην οἱ Ἀδελφοὶ Παπαγιάννη διὰ τῆς δημοσιευθείσης ἀνωτέρω (Ἐγγραφοῦ ἀριθ. 13) ἐπιστολῆς των.

ποφέρουσι τὸν ἀφόρητον τῶν Τούρκων ζυγόν, οἱ κάτοικοι τῆς ἡρωϊκῆς Κρήτης ἀγωνίζονται τὸν καλὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος ἀγῶνα.

Ἄσπλοι, ἄνευ μέσων, ἄνευ πολεμοφοδίων, ἤσαντο μόνοι ἀγῶνα παράτολμον ἐναντίον ἰσχυρᾶς αὐτοκρατορίας, ἧς ὁ στρατὸς ἀριθμεῖται κατὰ μυριάδας, κυρίας καὶ τῶν φρουρῶν τῆς νήσου καὶ τῆς θαλάσσης διὰ στόλου θωρακιστῶν πλοίων.

Μόνοι δὲ αἱ ἐπικουρίαί, αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων διετήρησαν, ἄχρι τοῦδε, τὸν ἡρωϊκὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα.

Καὶ οἱ λαοὶ τῆς Ἠλείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βαρέος ζυγοῦ πιεζόμενοι, καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐμφορούμενοι πόθων, ἐστρεφόμενοι δὲ παντὸς μέσου, ἀποροῦντες καὶ ὄπλων καὶ πυρίτιδος καὶ πάσης ἄλλης παρασκευῆς, τείνουσι τὰς χειρὰς τῶν πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἀδελφούς των, ζητοῦντες τὴν ἀπολύτως ἀναγκαῖα βοθηήματα, ὅπως μιμηθῶσι τὸ ἔνδοξον τῶν Κρητῶν παράδειγμα.

Ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ διάφοροι ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι Ἐπιτροπαὶ τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας», πεποιθῦνται ὅτι ἡ ἐξέγερσις καὶ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις ταύταις ἐπίκειται, κύριον προέθετο σκοπὸν τὴν συλλογὴν τῶν ἀναγκαιούτων πρὸς τοῦτο μέσων. Αἱ προσπάθειαι των, ἄχρι τοῦδε, δὲν ἐπήνεγκον τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Ὁ κρητικὸς ἀγὼν ἀποροφᾷ ὅλας τὰς προσφορὰς τῶν ἀπανταχοῦ φιλογενῶν Ἑλλήνων

Ἄλλὰ ποῦ ἠκούσθη ὅτι ἐπανάστασις κατὰ ἰσχυρᾶς αὐτοκρατορίας δύναται νὰ συντηρηθῇ μόνον δι' ἐκουσίων δωρημάτων, δι' ἰδιωτικῶν ἐλεῶν ;

Καὶ αὐτὰ τὰ ὑπὲρ τῆς Κρήτης ἄχρι τοῦδε γενόμενα, ἀποδεικνύουσι τρανώτατα πόσον βαθεῖα εἶναι παρ' ἡμῶν ἡ συναίσθησις τοῦ πρὸς τὴν Πατριδα καθήκοντος. Οὐχ' ἦντιν, ὅμως, αἱ ἀτομικαὶ θυσίαι δὲν ἀρκοῦν.

Αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Σιερεᾶς στεροῦνται τῶν ἀναποφεύκτων πρὸς ἐπανάστασιν μέσων. Ἄλλὰ καὶ ἂν ριφθῶσιν εἰς παράτολμόν τι καὶ ἀελλπιστικὸν κίνημα, πόθεν καὶ πῶς ἀρυσθῆσονται τὰ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀγῶνός των ἀπαιτούμενα μέσα ;

¹⁰¹⁾ Ἐκ τοῦ ἔγγραφου τούτου συνάγεται ὅτι συνεστήθη καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδιαιτέρα ἐπιτροπὴ τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» συμφώνως μὲ τὴν σύστασιν τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» πρὸς τοὺς Ἡροκλῆν Βασιάδην καὶ Α. Βαφιάδην τὴν περιεχομένην εἰς τὸ ἄνωτέρω ἔγγραφον ἀριθ. 11.

¹⁰²⁾ Ἡ προκήρυξις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν κρητικὸν λαὸν ἐξεδόθη ἐν Κάμποις Κυδωνίας τὴν 7 Σεπτεμβρίου 1866. Βλ. τὸ κείμενον αὐτῆς ἐν Τσιριγτάνη, ἔνθ' ἄν. τόμ. Α', σελ. 431.

Καὶ αὐτὸς δὲ τῆς Κρήτης ὁ ἀγὼν, ἂν καὶ μετ' ἀπαραιμίλλον κατεργασίας διεξαγόμενος, καὶ ὑπὸ τῆς τύχης παραβόλως βοηθούμενος, δὲν ἠδύνατο νὰ παρέχῃ ἐπιίδια ὀριστικῆς ἐπιτυχίας, ἂν μὴ ἐπήρχετο ἢ ἐπ' αἰσίοις ἀρξασμένη ἤδη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων παρέμβασις, καὶ τοῦτο διότι ἡ Τουρκία κρατεῖ τὰ φρούρια, καὶ πρὸ πάντων διότι εἶναι κύρια τῆς θαλάσσης.

Δῆλον δὲ τοῖς πᾶσιν, οἷοι οἱ Χριστιανοί, ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῆς Πύλης, δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχῃσι τοῦ ποθομένου, εἰ μὴ πρώτων γενῶσι κύριοι τῆς θαλάσσης.

Ἡ διπλωματικὴ παρέμβασις εἶναι πάντοτε ἀμφίβολος, σπανίως ἐνεργουμένη καὶ σπανιώτερον ἐπιτυχάνουσα. Παραδείγματα ἔστωσαν τὰ τῆς Πολωνίας καὶ τὰ τῆς Δανίας.

Αἱ ἰδιωτικαὶ προσπάθειαι καὶ θυσίαι, ὅσον μεγάλαι καὶ ἂν ὑποθεῶσιν, εἰσὶν ὄλως ἀνεπαρκεῖς πρὸς αἰσίαν ἀποπεράωσιν ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς Τουρκίας.

Ἄλλ' ἢ ἐλευθέρῳ Ἑλλάδι, τὸ ἐκ τῶν θυσιῶν καὶ ἀγώνων τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φυλῆς παραχθέν τοῦτο βασιλείον, δὲν ἔχει, ἄραγε, ὡς κεφαλὴ, καθήκοντα πρὸς αὐτήν;

Ἄν ἡ Ἑλλάς εἶχε σήμερον στρατὸν καλῶς ὀργανισμένον καὶ πρὸ πάντων στόλον ἀξιόμαχον, δὲν ἤθελον ἔχει ἄλλως καὶ τὰ τῆς Κρήτης καὶ τὰ τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς ξηρᾶς;

Δὲν ἐννοοῦμεν ἐντεῦθεν οἷοι ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, παραβιάζουσα τοὺς κανόνας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ν' ἀναστεινῶσιν τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας, ἢ καὶ, ἐπαναστατησῶν αὐτῶν αὐθορμητῶς, νὰ κηρύξῃ ἀμέσως πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας.

Ἄν ὅμως, ἡ Τουρκία ἔβλεπε σήμερον ἀπέναντι αὐτῆς τὴν Ἑλλάδα κατηρτισμένην ὡς προεορέθη, καὶ ἐτοιμὴν, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ καταπολεμήσῃ τὸν στόλον τῆς καὶ νὰ παρέμβῃ διὰ τοῦ στρατοῦ τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, βεβαίως δὲν ἤθελε διστάσει ν' ἀκολουθήσῃ τὰς, εἰς μάτην ἄχρι τοῦδε, διδομένας αὐτῇ συμβουλὰς ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Ἡ ἀληθὴς αὐτῆ ἐκτίμησις τῶν καθηκόντων τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου κατέστη σήμερον γενικὴ.

Διὰ ταῦτα ἡ Κυβέρνησις αὐτοῦ ἔλαβεν ὅλα τὰ ἐπ' αὐτῇ μέτρα ὅπως φθάσῃ τὸ Βασιλείον εἰς τὴν περιωπὴν ταύτην, ἀφ' ἑνὸς μὲν προκηρύξασα δάνειον Φρ. 25.000.000, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνέξασα τοὺς δημοσίους φόρους, ὅπως ἐπαρκῶσι καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν τόκων τοῦ δανείου.

Τὸ δάνειον τοῦτο, ὡς γνωρίζετε, λαμβάνοντες γινῶσιν τοῦ Νόμου τῆς 12/24 Ἀπριλίου 1867, σύγκειται ἐκ Φρ. 25.000.000 ὀνομαστικῶν

κεφαλαίου, ἐκδίδονται δὲ αἱ ὁμολογίαι ἐπὶ καταβολῇ τῶν τεσσάρων πέμπτων τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου ἐπὶ τόκῳ ὀκτὼ τοῖς ἑκατὸν ὥστε ὁ δανειζὼν λαμβάνει τόκον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πραγματικῶς καταβληθέντος κεφαλαίου, κερδίζει δὲ πρὸς τούτοις εἴκοσι τοῖς ἑκατὸν κατὰ τὴν ἐξόφλησιν τῆς ὁμολογίας, ὥστε παρέχει ἀρκετὰς ὠφελείας εἰς τοὺς δανειστὰς καὶ ἐξασφαλίζεται πληρέστατα ἢ πληρωμὴ τῶν τε τόκων καὶ τοῦ καθ' ἑξαμηνίαν πληρωθησομένου κεφαλαίου, διότι πρὸς τοῦτο προσδιορίζονται τὰ ἔσοδα τῶν Τελωνείων Πατρῶν, Πειραιῶς καὶ Ἀθηνῶν, τὰ ὅποια ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς πληρωμὴν τῶν τόκων καὶ χρεολύτρων ποσόν.

Τὰ ἔσοδα τῶν Τελωνείων αὐτῶν, παραδίδονται εἰς τὴν Τράπεζαν καὶ πᾶς ἀπαιτητὴς ὁμολογίας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταδιώξη ποινικῶς ἐπὶ ὑπεξαίρεσει καὶ ἀπάτη τὸν προϊστάμενον ἐκεῖνον τῶν Τελωνείων, ὅστις ἤθελε κάμει οἰανδήποτε ἄλλην χρῆσιν τῶν ἐσόδων τοῦ Τελωνείου¹⁰³.

Τὰ ἐκ τοῦ δανείου τούτου προκύνφοντα κεφάλαια ὄρισται ὅπως χρησιμεύσωσιν ἀποκλειστικῶς κατὰ μὲν τὰ δύο τρίτα εἰς ἀγορὰν πλοίων καὶ προμήθειαν Ὀλλικῆς διὰ τὸν στρατὸν καὶ τὸ Ναυτικόν, κατὰ δὲ τὸ ἓν τρίτον εἰς ἄλλας τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς ὑπηρεσίας ἀνάγκας. Τὰ ἐκ τοῦ δανείου χρήματα συγκεντροῦνται ἅπαντα εἰς τὴν Τράπεζαν, αὕτη δὲ μόνη ἐνεργεῖ τὰς πληρωμὰς.

Βλέπετε, ἐπομένως, ὅτι τὸ δάνειον τοῦτο καὶ ἐπικερδὲς εἶναι καὶ πληρέστατα ἐξασφαλισμένον. Βλέπετε δέ, πρὸ πάντων, ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ γενήσεται ἐξαιρετικῶς, ὅπως ἡ Ἑλλάς, ἐξοπλισθεῖσα κατὰ θάλασ-

¹⁰³) Τὸ πατριωτικὸν δάνειον τοῦ 1867, τὸ πρῶτον δημόσιον δάνειον τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὸ δάνειον τῶν 60.000.000 τὸ χορηγηθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1843 ὑπὸ τῶν Τριῶν Δυνάμεων, ἐκαλύφθη — κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον (ἐνθ' ἄν. τόμ. Γ', σελ. 327) — βραδέως ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἑλληνικῶν χρηματιστικῶν κύκλων. Οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, προσθέτει ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἔπεμπον μὲν προθύμως εἰς τὰς ὑπὲρ Κρήτης ἰδρυμένας Ἐπιτροπείας, ἀλλὰ δυσκόλως ἐνεπίστευον τὰ χρήματα αὐτῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ δάνειον τοῦτο, κατὰ τὸν Ἀσπρέαν, (ἐνθ' ἄνωτ, τόμ. Β', σελ. 19), ἐξητιμίσθη ἐντός βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, διατεθὲν πρὸς ἀγορὰν δεκασχιλίων ὀπλων, ἱκανῶν πυρομαχικῶν, δύο πυροβολαρχιῶν καὶ τριῶν «ταχυπλόων».

Ὁ Ἄ. Ἀνδρεάδης (Ἔργα, τόμ. II, σελ. 357 - 8) γράφει τὰ ἑξῆς σχετικῶς μὲ τὸ δάνειον τοῦτο. « Παρὰ τὸν πατριωτικὸν σκοπὸν τοῦ δανείου, ἀπητήθη διετία ὅπως ἀπορροφηθῶσι 100.000 μετοχαί. Ἀπὸ Ἀπριλίου 1867 μέχρι τέλους Δεκεμβρίου δὲν εἶχον τοποθετηθῆ εἰμὴ 45779 ὁμολογίαι. Τὸ 1868, καίτοι ἠυξήθη ὁ τόκος ἀπὸ 8 1/2% εἰς 9%, δὲν ἐποθετήθησαν εἰμὴ 14050 ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθῃ καὶ τὸ 1869 διὰ νὰ εὔρουν ἀγοραστὰς καὶ αἱ ὑπόλοιποι 40171 ὁμολογίαι».

σαν και ξηράν, ἀναλάβη ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὴν ἀνήκουσαν αὐτῇ θείῳ, τὴν θείῳ τοῦ φυσικοῦ προστάτου τῶν κατιπιεζομένων ὑπὸ τῆς Τουρκίας Χριστιανῶν.

Οὐδεὶς θέλει ἀρηθῆ ὅτι ἡ πραγματοποιήσις τοῦ δανείου τούτου, εἶναι ἡ σπουδαιότερα ἐγγύησις τῆς πραγματοποιήσεως τῶν πόθων τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἐπειθῶσι δὲ πάντες ὅτι σήμερον ἐπαναλαμβάνεται ὁ κατὰ τὸ 1821 ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν, καὶ ἀπ' οὗ ἐπανεληφθῆ, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ. Αἱ ἰδιωτικαὶ προσηφοραὶ πρέπει νὰ ἐξακολουθῶσιν, ἵνα δι' αὐτῶν προπαρασκευασθῶσι τὰ πρῶτα κινήματα τῶν Χριστιανῶν τῶν δούλων ἐπαρχιῶν. Ἄλλ' ἡ διεξαγωγή τῶν ὅλων, ἡ κυρία ὑποστήριξις καὶ ἡ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι διεύθυνσις τοῦ ἀγῶνος εἶναι ἔργον καὶ καθήκον τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πᾶσα δὲ ὀπισθοδρόμησις ἀποβαίνει ὀλεθρία.

Θὰ διστάσωσιν, ἄρα γε, οἱ φιλοπάτριδες, οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑπὸ τὴν δουλείαν ἀδελφῶν τῶν, νὰ καταθέσωσι μέρος τῶν κεφαλαίων τῶν εἰς δάνειον ἐπικερδὲς καὶ πληρέστατα ἡσραλισμένον, ὅταν ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δανείου αὐτοῦ ἐλπίζεται ἡ ἐπιτυχία τῶν ἀπ' αἰῶνων πόθων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς;

Ἄν ἐδιστάσαμεν ποσῶς, μέλημα κύριον ἔχοντες, ὡς γνωρίζετε, τὴν προπαρασκευὴν τῶν μέσων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, δὲν ἐδιστάσαμεν, λέγομεν, ἀλλὰ θεωροῦμεν ἀπ' ἐναντίας καθήκον ἡμῶν ἱερὸν ὅπως προτρέψωμεν πάντας τοὺς ὁμογενεῖς ἵνα λάβωσι μέρος εἰς τὸ δάνειον τοῦτο, καὶ παράσχωσιν οὕτω τὴν μεγαλειότεραν τῶν ἐκδουλεύσεων εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα.

(Ὑπογραφαί)

† Ἀθηνῶν, Θεόφιλος¹⁰⁴
Μητροπολίτης

Ἀρτέμιος Ν. Μιχαηλίδης

(Κυκλικὴ σφραγίς)

ΕΝ Τῇ ΕΝΟΤΗΤΙ Η ΙΣΧΥΣ

Γ. Ἀ. Τισαμενός

Α. Κ. Μάλας (·)

Σ. Καραϊσκάκης

Γ. Ἀ. Βασιλείου

Ἰ. Παπαζαφειρόπουλος

Ν. Λαμασκηνός

Ἀ. Παπαδόπουλος

Α. Καλ... (δυσανάγνωστος)

Ἐ. Γ. Τῆς Ἐταιρίας μας οὔσης μυστικῆς, παρακαλοῦμεν νὰ μὴ δοθῶσιν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰ δνόματα ἡμῶν.

¹⁰⁴ Ἀπὸ τὴν ὑπογραφήν τῆς μυστικῆς αὐτῆς ἐγκυκλίου, ἀποκαλύπτεται διὰ πρῶτην φοράν ὅτι ἡ μυστικὴ «Φιλικὴ Ἐταιρεία», ἡ σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἐξέγερσιν τῶν βορείων ἐπαρχιῶν, δηλ. τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, διετέλει ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ τότε Μητροπολίτου Ἀθηνῶν

18.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν. Ἐκτυπον ἐπὶ σιγαροχάρτου πρέσσας ἐκ τοῦ πρωτοτύπου γεγραμμένου διὰ μελάνης κόπιας. Τρία φύλλα σιγαροχάρτου διαστ. 22 × 27 χιλ. φέροντα αὐξοντας ἀριθμοὺς σελίδων τοῦ βιβλίου κόπιας 495, 496 καὶ 497. Γραφὴ ἀγνώστου.

Φυγάδευσις ἐπὶ τῶν ψευδοπληρεξουσίων ἐκ Κρήτης.— Δημοσιεύσις διαμαρτυρίας των εἰς τὰς ἔφημερίδας «Ὁμόνοια» καὶ «Levant Herald».— Ἀποστολὴ ἐπικουριῶν εἰς Κρήτην.— Ἐγγραφαὶ εἰς τὸ δάνειον τῶν Φρ. 25.000.000.— Ἀκατονόμαστος διαγωγὴ μερικῶν ἀθηναϊκῶν ἔφημερίδων.

Κων(σταντινούπο)λις τὴν 3 Μαΐου 1867

Σεβαστοὶ καὶ φίλιταιοὶ ἀδελφοί,

Τέλος πάντων, μετὰ πολλοὺς μόχθους καὶ ἀγῶνας, τὸ ποθοῦμενον κατορθώθη ἐν μέρει¹⁰⁵. Τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν ἐπεβίβασαμεν ἐπὶ ἐκ τῶν πληρεξουσίων Σερβὲρ ἐπὶ δύο ἑλληνικῶν ἰσσιοφόρων πλοίων, ἀποπλευσάντων ἀθημερὸν ἐντεῦθεν καὶ προσεχῶς θέλετε τοὺς δεχθῆναι εἰς Πειραιᾶ. Ἄφησαν καὶ διαμαρτύρησιν ἣν βλέπετε δημοσιευομένην ἐν τῷ συνημμένῳ φύλλῳ τῆς «Ὁμοιοίας»¹⁰⁶. Ἴσως δὲ δημο-

Θεοφίλου. Ὁ Ἀθηνῶν Θεοφίλος (βλ. Κ. Α. Β ο β ο λ ί ν η, Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας 1453 - 1953, Ἀθήναι 1952 σελ. 142) γεννηθεὶς εἰς Πάτρας τὸ 1790 μετέσχεν ἐνεργῶς τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 ὡς συμπαραστάτης τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ.

¹⁰⁵ Τὸ «ποθοῦμενον» εἶναι ἡ φυγάδευσις τῶν ὑπὸ τοῦ Σερβὲρ ἀποσταλέντων εἰς Κωνσταντινουπόλιν δὴθεν πληρεξουσίων τῶν Κρητῶν καὶ ἡ κατάθεσις διαμαρτυρίας των εἰς τὰς Πρεσβείας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. βλ. λεπτομερῶς περὶ τούτου Τ σ ι ρ ι ν τ ἄ ν η ἐνθ' ἀν., τόμ. Β' σελ. 104 ἔφ. Τὴν ἐνεργεῖαν ταύτην εἶχεν ὑποδείξει ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐν ὑστερογράφῳ τοῦ ἀνωτέρω ἔγγραφου ἀριθ. 13 πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως.

¹⁰⁶ Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 936 τῆς 3 Μαΐου 1867 φύλλον τῆς ἔφημερίδος «Ὁμόνοια» τὴν ὅποιαν ἐξέδιδεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ι. Δ. Τανταλίδης ἐδημοσιεύθη ὄντως, ἐνεργείας τῆς ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ «Διαμαρτύρησις» τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων (βλέπε τὸ κείμενον αὐτῆς ἐν Τ σ ι ρ ι ν τ ἄ ν η ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. Β', σελ. 109 - 110) ἡ ἐπιδοθεῖσα τὴν 25ην Ἀπριλίου 1877 πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Πρωσίας, Αὐστρίας, Ἰταλίας καὶ Ἀμερικῆς, ὡς καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ «Ὁμόνοια» προτάσσει τῆς δημοσιεύσεως τὸ ἐξῆς εἰσαγωγικὸν σημεῖωμα: «Ἐπὶ ἐκ τῶν ἐνταῦθα πρό τινος καιροῦ ἐλθόντων χριστιανῶν πληρεξουσίων τῆς Κρήτης ἐπέδωκαν κατ' αὐτὰς εἰς τὰς ἐνταῦθα Πρεσβείας τῶν ἐπὶ Μεγάλων Δυνάμεων...ὡς καὶ εἰς τὴν τῆς Ἑλλάδος τὸ κάτωθι ἔγγραφον ὁ περὶ χάριν

σιευθῆ καὶ ἐν τῷ σημερινῷ φύλλῳ τοῦ *L(evant) Herald* ὡς ὑπεσχέθη ἡμῖν, ἀλλ' ἀκόμη δὲν διενεμήθη¹⁰¹. Ἡ διαμαρτυρησις τῶν αὐτῆ ἐπεδόθη χθὲς εἰς ὄλας τὰς Πρεσβείας πρὸς ἃς ἀπευθύνεται. Θέλομεν μεταχειρισθῆ ἅπαντα τὰ ἐφικτὰ μέσα πρὸς φυγάδευσιν καὶ ἄλλων ἐκ τῶν συναδέλφων τῶν. Τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο μείζονος ἀξίας, ἂν συνέβαινεν εἰς τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ ἵν δὲν στερεῖται σημαντικότητος, ὡς καλῶς ἐννοεῖτε. Μᾶς ἄφισαν ἵνα τοῖς πέμψωμεν τὰ ἐνδύματά τῶν, καὶ ἀφικομένων, εἰδοποιήσατε αὐτούς, παρακαλοῦμεν, νὰ ἡσυχάζωσιν ὅτι ἐγκαίρως θέλομεν τοῖς τὰ ἀποστείλει, ὡς τοὺς ὑπεσχέθημεν. Τὰ πλοῖα εἶναι τὸ ἑλληνικὸν βρῆκιον «Θεοφύλακτος» πλ(οιάρχου) Κωνσταντίνου Ἡλιοπούλου καὶ τὸ ἑλληνικὸν βρῆκιον «Μπίλιω» πλοιάρχου Λαζάρου Βατσαξῆ, ὡς μᾶς εἶπον δὲ οἱ ἀξιότιμοι αὐτοὶ πλοίαρχοι, πιθανὸν νὰ μὴ ἐγγίωσι καὶ τὰ δύο πλοῖα εἰς Πειραιᾶ, ἀλλὰ ὅτι θὰ τοὺς παραλάβῃ ἐν τῷ πελάγει ὄλους τὸ ξιερον ἐξ αὐτῶν, ἀφεύκτως προσωρισμένον διὰ Πειραιᾶ, καὶ τοῦτο εἶναι ὁ «Θεοφύλακτος». Ἐκ τῶν ἐπιτά, ὀφείλομεν νὰ κάμωμεν ἰδιαιτέραν τινα μνεῖαν ὑπὲρ τοῦ Ἀποστόλου Χαιρέτη πολὺ συντελέσαντος παρὰ τοῖς συναδέλφοις του εἰς τὴν φυγάδευσιν.

Τὰ μελιτοῖα πλοῖα περὶ ὧν οἳς ἐγράψαμεν προλαβόντως, δὲν ἀπέ-

περιεργείας, φέρομεν εἰς γνῶσιν τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστικῶν. Οἱ ὑπογραφόμενοι ἐπραγματοποίησαν, ὡς πληροφορούμεθα, τὴν ἐν τῷ ἔγγραφῳ ἀναφερομένην ἀπέλευσιν τῶν, ἄδηλον δὲ ποῦ διευθύνθησαν. Οἱ ὑπογράφωντες τὸ ἔγγραφο «πληρεξούσιοι» ἦσαν οἱ Ἰωάννης Μουρελάκης, Χ. Ν. Τουτουτζάκης, Ἀπόστολος Χαιρέτης, Νικόλαος Μανουσάκης, Δημήτριος Μαλαγαρδῆς (τὸ ὄνομα τούτου ἢ «Ὀμόνοια» τὸ δημοσιεύει λελανθασμένως ὡς «Μολογαριάς» προσθέτοισα τὴν μνεῖαν «δυσανάγνωστον») Ἰωάννης Δασκαλάκης καὶ Γεώργιος Κυπριστός. Ἡ μνεῖα ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ σημειώματι τῆς «Ὀμονοίας» ὅτι εἶναι ἄγνωστον ποῦ διευθύνθησαν οἱ ἀποδράσαντες πληρεξούσιοι ἐγένετο προφανῶς πρὸς παραπλάνησιν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν.

¹⁰¹⁾ Εἰς τὸ φύλλον τῆς 15ης Μαΐου (ν. ἡ) ἢ 3 Μαΐου 1867 κατὰ τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδιδομένης ἀγγλοφώνου ἐφημερίδος «*Levant Herald*» ἐδημοσιεύθη ὁμοίως ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει ἡ διαμαρτυρία τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων, μετὰ τὸ ἔξης εἰσαγωγικὸν σημεῖωμα τοῦ ἐκδότου «Ἐπιτὰ ἐκ τῶν χριστιανῶν πληρεξουσίων τῆς Κρήτης ἐδραπέτευσαν (have decamped) τὴν παρούσων ἑβδομάδα, ἀφοῦ—κατὰ τὴν ἐντοπίαν ἑλληνικὴν ἐφημερίδα «Ὀμόνοια» εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ εὐθύνη τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἔγγραφου—ἀπὸ τῶν τῆν κάτωθι διαμαρτυρίαν εἰς τὰς Πρεσβείας τῆς Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Αὐστρίας, Πρωσσίας, Ἰταλίας καὶ Ἀμερικῆς». Τὸ ὅτι τὸ εἰς τὴν «*Levant Herald*» δημοσιευθὲν κείμενον τῆς διαμαρτυρίας δὲν ἀπετέλει ἀντιγραφὴν τοῦ δημοσιεύματος τῆς «Ὀμονοίας» συνάγεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ τὰ δύο φύλλα ἐξεδόθησαν τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸ ἀγγλικὸν κείμενον ἡ ὑπογραφή τοῦ Δ. Μαλαγαρδῆ δημοσιεύεται ὀρθῆ ἐνῶ εἰς τὴν «Ὀμόνοιαν» ἐδημοσιεύθη λελανθασμένη (Βλ. ἀνωτέρω σημ. 106).

πλευσαν πρὸς παραλαβὴν τῶν Κιρκασίων¹⁰⁸. Ζητήσαντα καὶ μὴ λαβόντα τὴν συμπεφωρημένην προκαταβολὴν ναύλου, διεμαρτυρήθησαν καὶ διέλυσαν τὰ ναυλοσύμφωνα. Ὡστε, ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐματαιώθη.

Κατ' αὐτάς, νέαι πάλιν ἐπικουραὶ μὲ ζωοτροφὰς καὶ πολεμοφόδια, ἀπέπλευσαν πάραυτα εἰς Κρήτην μὲ πολεμικὰ πλοῖα¹⁰⁹.

Ἀπὸ τοῦ Σαββάτου ἔχομεν τηλεγραφικῶς τὰ τροπαια τῶν ἰδικῶν μας κατὰ τοῦ Ὁμέρ καὶ Μεχμέτ Πασσᾶ, καὶ ἀγαλλόμεθα¹¹⁰.

Ἐλάβομεν τὰς ἀποσταλείσας διὰ τοῦ κ. Μαλλικοπούλου κεκρωμένους ἀποδείξεις καὶ παρακαλοῦμεν νὰ ἔχωμεν καὶ τὰς δλίγας ἐναπολειπομένας παρ' ὑμῖν. Αἱ ἐγγραφαὶ τοῦ δανείου ἤρξαντο εἰς τὸ Προξενεῖον¹¹¹. Εἶναι ἡ ἀρχή, καὶ ἡ ἀρχή, γνωρίζομεν πάντες, εἶναι τὸ δυσκολώτερον μέρος πάντοτε. Καταβάλλεται πᾶσα ἐνέργεια, ὅσον καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλὰ δυστυχῶς φαίνεται ὅτι πολλὰ πρόκεινται ἐμπόδια νὰ ὑπερνηκθῶσι, καὶ προσεχῶς γράψωμεν πάλιν, ὅτι καλλίτερον, ὡς ἐλπίζομεν, ἔξομεν. Ὅ,τι δὲ λυπεῖ, καὶ λυπεῖ βαθέως, τοὺς ἔξω φιλοπάτριδας, εἶναι ἡ ἀκατονόμαστος διαγωγὴ τινων τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων, αἵτινες διὰ δημοσιεύσεων ἀνοήτων καιρῶν βλάπτουσι καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς σοβαρωτάτης ταύτης ἐθνικῆς ὑποθέσεως. Πρὸς Θεοῦ! Ληφθήτω πᾶν μέτρον δι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες δωρεὰν προδίδουσι μεγάλα καὶ ἱερὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

Χαίρειτε

(Ἐπογραφῆ)

Ἡροκλῆς Βασιιάδης

Στέφ. Σκουλούδης

Ἄ. Βαφιάδης

Ἰω. Φ. Γκιῶν

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Κρητῶν

Σ(εβαστῆν) Κεντρικὴν ἐν Ἀθήναις

Ἐπιτροπὴν

¹⁰⁸) Ἡ Ἐψηλὴ Πύλη εἶχεν ἀποφασίσει πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπαναστατημένων Κρητῶν, νὰ μεταφέρῃ καὶ ἐγκαταστήσῃ εἰς Κρήτην 50.000 ἀγρίων Κιρκασίων μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. (Βλ. Τσιριντάνη ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σελ. 487 καὶ τόμ. Β', σελ. 56).

¹⁰⁹) Πρόκειται, προφανῶς, περὶ ἀποστολῶν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν Κρήτῃ, τουρκικοῦ στρατοῦ.

¹¹⁰) Βλ. Τσιριντάνη ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Β', σελ. 201.

¹¹¹) Πρόκειται περὶ ἐγγραφῶν εἰς τὸ Πατριωτικὸν Δάνειον τοῦ 1865 περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ἀνωτέρω σημ. 103.

19.

Ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Βοστώνῃ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν οἴλου V. Azarian & Co, πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναὶ καὶ μία σελὶς μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς) διαστάσεων 23 × 28 χιλ. ἐπὶ ὑποκυάνου χάρτου γραφῆς ἀνευ ὕδατογραφήματος ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

Συμπληρωματικαὶ ἐξηγήσεις διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν φυσιγγίων ἐν Λίβερπουλ. — Ἄρνησις ἐκτελέσεως παραγγελιῶν δι' ἀποστολὰς μέσῳ Λίβερπουλ.

Boston, May 7th 1867

Mr. Stefano Scouloudy
Constantinople

Dear Sir,

Confirming our letter of the 23rd *ulti(mo)*, we acknowledge receipt of your favor of the 16th *idem* through Mess(rs) Papayanni Bro(ther)s of Liverpool, contents of which we carefully noted.

We refer you to the copy of a letter we rec(ieve)d from said Mess(ieurs) Papayanni Bro(ther)s by which you will perceive that the cartridges were not destroyed because the Captain of the «Compta» discharged them in Liverpool without notifying the proper authorities, but because all combustible articles are absolutely forbidden to be landed with or without notifying the Government.

Mess(ieurs) Papayanni Bro(ther)s speak on the subject very plainly and peremptorily, and request us not to ship those we have ready here, until further notice from them, and although we are exceedingly sorry to disappoint you, we must obey their orders.

Still we may hear from you directly by the cable in regard to shipping them on our vessel loading for Constantinople. In that case, we will do as you may request us.

We remain, Sir,

Very truly yours

(Sd) V. Azarian & Co

(Μετάφρασις)

Βοστώνη τῆ 7ῃ Μαΐου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολιν

Κύριε,

Βεβαιοῦντες τὴν ἀπὸ 23ης παρελθόντος ¹¹² ἐπιστολὴν μας, γνωρίζομεν τὴν λήψιν, μέσῳ τῶν ἐν Λίβερπουλ κυρίων Ἀδελφῶν Παπαγιάννη, τῆς ἀπὸ 16ης ἰδίου τιμίας σας, τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας προσεκτικῶς ἐσημειώσαμεν.

Παραπέμπομεν ὑμᾶς εἰς τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστιλῆς τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν παρὰ τῶν εἰρημένων κυρίων Ἀδελφῶν Παπαγιάννη, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας θ' ἀντιληφθῆτε ὅτι τὰ φυσίγγια δὲν κατεστράφησαν διότι ὁ πλοίαρχος τοῦ (πλοίου) «Compta» τὰ ἐξεφόρτωσεν εἰς Λίβερπουλ χωρὶς νὰ εἰδοποιήσῃ τὰς ἀρμοδίας ἀρχάς, ἀλλὰ διότι ἀπαγορεύεται ἀπολύτως ἡ ἀποβίβασις εἰς τὴν ξηρὴν παντὸς εὐφλέκτου εἴδους, εἴτε εἰδοποιηθῆ ἢ οὐ ἢ Κυβέρνησις.

Οἱ κύριοι Ἀδελφοὶ Παπαγιάννη ὁμιλοῦν λίαν εὐκρινῶς καὶ κατηγορηματικῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος, καὶ μᾶς ζητοῦν νὰ μὴ φορτώσωμεν ὅσα ἔχομεν ἔτοιμα ἐνταῦθα, μέχρις ὅτου λάβομεν νεωτέρας εἰδήσεις ἐκ μέρους των, καίτοι δὲ λυπούμεθα λίαν διότι σᾶς ἀπογοητεύομεν, εἴμεθα ἐν τούτοις ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούσωμεν εἰς τὰς διαταγὰς των.

Παρὰ ταῦτα, ἐὰν ἔχομεν νέα σας ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ τηλεγράφου σχετικῶς μὲ τὴν φόρτωσιν τούτων ἐπὶ τοῦ πλοίου μας τὸ ὁποῖον φορτώνει διὰ Κωνσταντινούπολιν, θὰ πράξωμεν ὅπως θέλετε μᾶς ζητήσει ¹¹³.

Μένομεν, Κύριε,

*Υμέτεροι

(ὑπογρ.) Β. Ἀζαριὰν & Σια

20.

*Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (τρεῖς

¹¹²) Βλ. τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἀνωτέρω ἔγγραφον 16 γεγραμμένην γαλλιστί. Ὁ Σκουλούδης, παρεπονέθη προφανῶς, διὰ τῶν Ἀδελφῶν Παπαγιάννη διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν κιβωτιῶν μὲ τὰς μεταλλικὰς βολὰς, τῶν σταλεντων ἐξ Ἀμερικῆς.

¹¹³) Ἐδῶ οἱ Ἀδελφοὶ Ἀζαριὰν, ἀφίνου νὰ ἐνηνοθῆ ὅτι ἡμποροῦν νὰ στείλουν ἀπ' εὐθείας εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ πολεμοφόδια τὰ προοριζόμενα διὰ τὸν κρητικὸν ἀγῶνα.

σελίδες κεναι) διαστάσεων 21,5 × 27 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χαρτοῦ γραφῆς μὲ ὕδατογραφημένας ὀριζοντίας γραμμάς. Γραφή ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Ἐναγγελία ἀφίξεως εἰς Ἀθήνας τῶν ἀποδρασάντων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Κρητῶν δῆθεν πληρεξουσίων τοῦ Σερβέρ Ἐφέντη. — Ὑποδείξεις διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ φυλακισθέντος Κρητὸς Σιονουδάκη.

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἐχομεν ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀπὸ 26 Ἀπριλίου καὶ 13 Μαΐου ἐπιστολάς σας¹¹⁴.

Οἱ ἐπὶ διαμαρτυρηθέντες πληρεξούσιοι τοῦ Σερβέρ Ἐφέντη, ὡς βεβαίως θὰ ἐμάθετε μέχρι τοῦδε, ἔφθασαν πάντες εἰς Ἀθήνας τὴν παρελθούσαν ἑβδομάδα καὶ παρουσιάσθησαν ἀμέσως εἰς ἡμᾶς. Χθὲς ἀνεχώρησαν πάντες διὰ Σύρον καὶ ἐκεῖθεν διὰ Κρήτην¹¹⁵. Ἀναχωροῦντες, μᾶς παρεκάλεσαν νὰ σᾶς γράψωμεν νὰ λάβητε τὴν καλωσύνην ν' ἀποστείλητε εἰς Σύρον μὲ πρώτην εὐκαιρίαν τὰ πράγματα αὐτῶν, τὰ ὅποια, ἀναχωροῦντες κατεσπευομένως, ἀφήκαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν κυρίων Ἀν. Σακελλαρίδη καὶ Μηνᾶ Μαράσογλου.

Εἰς μίαν τῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολῶν μας, εἴχομεν ἐγκλείσει ἐπιστολὴν ἐνὸς τῶν ἐνταῦθα προσφύγων Κρητῶν, πρὸς ἕνα τῶν μεινάντων αὐτόσε πληρεξουσίων, Κουρμούλην καλούμενον, ἐπληροφορήθημεν δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς, ἐφυλακίσθη εἰς Κρής, Σιονουδάκης τ' ὄνομα. Πολὺ σᾶς παρακαλοῦμεν, κατὰ παράκλησιν καὶ πολλῶν ἄλλων ἐνταῦθα Κρητῶν, νὰ ἐνεργήσητε, εἰ δυνατόν, εἰς τὴν ἀποφυλάκισίν του.

Δεχθῆτε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Μαΐου 1867

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν

Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ

(Ὑπογραφαί)

Λέων Μελάς

Γεώργιος Π. Σκουζὲς

Ἰ. Σκαλτσούνης

Δ. Μανροκορδάτος

Μ. Ρενιέρης

(Σφραγίς κυκλική)

*Ἡ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ*

¹¹⁴⁾ Αἱ δύο αὐταὶ ἐπιστολαὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀνευρέθησαν εἰς τὸ περιελθὸν εἰς χεῖρας μας ἀρχεῖον Σκουλούδη. Προφανῶς ἀνα-

21.

*Επιστολή τοῦ ἐν Κωνσταντίνῃ τῆς Ρουμανίας Μενελάου Νεγρεπόντη πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 27 × 21,5 χιλ. ἐπὶ κυανοῦ χάρτου γραφῆς, ἄνευ ὑδατογραφίσεως ἢ γραμμογραφίσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

*Αναγγελία ἐγγραφῶν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Δάνειον. — Παράπονα κατὰ τῶν «βαθυπλοῦτων» Χίων δι' ἔλλειψιν προθυμίας.

Κωνσταντῖνα 10/22 Ἰουλίου 1867

Κύριε Στέφανε Σουγδουρή¹¹⁶

Εἰς Κωνσταντινοῦ πόλιν

*Επιστρέφας ἐνταῦθα, εὔρον τὴν φιλικὴν ἐπιστολήν σας, εἰς ἣν ἐθαυροῦμαι ἀπαντῶ.

*Επιληροφουρήθην ὅτι ὁ κύριος Κανάκης ἔλαβε τὴν φροντίδα, κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου ἐντεῦθεν, νὰ συλλέξῃ ὑπογραφάς τινας περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Δανείου, παρὰ τῶν ἐδῶ ὁμογενῶν. Ἡμεῖς ὡς βεβαίως γνωρίζετε, ἐλάβομεν τὸ μέρος μας ἐν Γαλαζίῳ. Παρ' ἐλπίδα, θεωρῶ ὅτι πολλοὶ τῶν ὁμογενῶν, καὶ ἰδίως ἐκ τῶν βαθυπλοῦτων Χίων μας, δὲν ἔδειξαν τὴν δέουσαν προθυμίαν εἰς τὴν κρισιμωτάτην ταύτην περίστασιν¹¹⁷ ἐνῶ ἡ πτωχὴ, ἀλλ' ἐνδοξος πατρίς μας, παρ' αὐτῶν πολλὰ ἤλπιζεν. Ἡ μ α ρ ἐ λ ε ὕ σ ε τ α ι.

Μὴν λείπετε, φίλιτε Στέφανε, πάσαις δυνάμεσι νὰ ὑπηρετήτε τὴν πατρίδα, καὶ ὡς παρακαλῶ γράφετέ με συνεχῶς περὶ ὧν, θέλετε δ' ἔχει καὶ ἐμέ, ἀείποτε, βοηθόν σας προθυμότατον.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἀδελφικώτατα, ὅπως ὑμέτερος¹¹⁸

(Ἵπογρ.) Μεν. Ἰ. Νεγρεπόντης

*Επὶ τοῦ ἐξωφύλλου τῆς ἐπιστολῆς, ὑπάρχει ἡ διεύθυνσις:

φέρονται εἰς τὸ ζήτημα τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων διὰ τοὺς ὁποίους βλ. ἀνωτέρω ἐγγράφα ἀριθ. 13 καὶ 18.

¹¹⁶) Οἱ Κρητῆες πληρεξούσιοι, ὡς ἀναφέρει ὁ Τσιριντάνης (τόμ. Β', σελ. 110) πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των ἐξ Ἀθηνῶν, ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' ὁ ὁποῖος τοὺς συνεχάρη διὰ τὴν θαρραλίαν στάσιν των.

¹¹⁷) Ἄγνωστον διατὶ ὁ Νεγρεπόντης προσφωνεῖ τὸν Σκουλούδην μὲ τὸ ψευδώνυμον Σοσυροῦης, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστολή του φέρει καθαρὰ ὀπισθεν τὴν διεύθυνσιν τοῦ Σκουλούδη.

¹¹⁷) Προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπροθυμίαν τῶν Χίων νὰ ἐγγραφοῦν εἰς τὸ Πατριωτικὸν Δάνειον. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. ἀριθ. 103.

¹¹⁸) Αἱ διὰ ἀραιῶν στοιχείων φράσεις, ἔχουν γραφῆ ἰδιοχειρῶς ὑπὸ τοῦ Νεγρεπόντη.

Sr. Stef. Scouloudi, Constantinople καὶ ἡ σφραγὶς Lloyd Agenzia - Kustendje δεικνύουσα ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντῆν Πρακτορείου τοῦ Ἀυστριακοῦ Λόυδ.

22.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (τρεῖς σελίδες κεναί) διαστάσεων 21,5 × 27 χιλ. ἐπὶ κυανοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὕδατογραφημένας ὀριζοντίας γραμμὰς. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Ἀποδείξεις παραλαβῆς εἰσφορῶν.— Διαβίβασις μέσῳ τῆς ἐν Ἀμερικῇ ἑλληνικῆς Πρεσβείας τῆς πρὸς Azarian ἐπιστολῆς.— Ἡ παραλαβὴ τῶν γυναικοπαίδων ἐνεψύχωσε τὴν ἐπανάστασιν.

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Σὰς ἀποστέλλομεν ἔγκλειστον τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς τῶν διακοσίων ἐξήκοντα λιρῶν καὶ εἴκοσι Ναπολεονίων, τὰ ὅποια διὰ τοῦ Κυρίου Νάζου μᾶς ἐμβάσατε.

Σὰς ἀποστέλλομεν πρὸς τοῦτοις καὶ 11 φυλλάδια ἐπικεκυρωμένα. Τὴν πρὸς τὸν κ. Azarian ἐπιστολὴν, ἣν ἔγκλειστον εἰς τὴν ἀπὸ 7 λήγοντος ἐπιστολὴν σας μᾶς ἐστείλατε, ἐστείλαμεν εἰς Boston διὰ τῆς ἐν Ἀμερικῇ ἑλληνικῆς Πρεσβείας, ὅπως ἀσφαλέστερον περιέλθῃ εἰς χεῖράς του ¹¹⁹.

Τὰ τῆς Κρήτης γνωρίζετε βεβαίως ἐκ τῶν ἑφημερίδων καὶ τῶν Δελτίων μας. Ἡ παραλαβὴ τῶν γυναικοπαίδων παρὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων ἐπέφερε μεγάλην ἐμψύχωσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις, μὲ ὅλα τὰ τηλεγραφούμενα τοῦ Ὁμήρου περὶ ἐντελοῦς ἀδτιῆς καταπαύσεως, ὑφίσταται καθ' ὅλην ἀδτιῆς τὴν ἔκτασιν. Μὴ παύετε οἷς παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς κοινοποιήτε ἐκάστοτε πᾶν ὅ,τι αὐτόσε συμβαίνει σχετικὸν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης.

Σὰς ἀσπαζόμεθα ἔγκαρδίως
Ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Ἰουλίου 1867

¹¹⁹) Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἀδτιῆς ὁ Σκουλούδης προφανῶς ἀπαντᾷ εἰς τὸ πρὸς αὐτὸν σταλὲν ὑπὸ τοῦ οἴκου Ἀζαριαν γράμμα τῆς 7 Μαΐου 1867 τοῦ ὁποῖον βλ. ἀνωτέρω ἔγγρα. 19. Διὰ τὴν νεωτέραν ἀπάντησιν τοῦ οἴκου Ἀζαριαν βλ. κατωτέρω ἔγγραφο 24.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν
Κεντρικῆ Ἐπιτροπῆ
(Ὑπογραφαί)

Λέων Μελάς

Μ. Ρενιέρης

Γεώργιος Π. Σκουζῆς

Α. Φ. Παπαδάκης

(Σφραγίς)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

23.

Μυστικὸν ὑπόμνημα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς — ἀνυπόγραφον — πιθανῶς συνταχθὲν ὑπὸ Ἡροκλέους Βασιάδου. Ἐκτυπον ἐπὶ σιγαροχάρτου πρέσσας ἐκ τοῦ πρωτοτύπου γεγραμμένου διὰ μελάνης κόπιας. 10 φύλλα σιγαροχάρτου διαστάσεων 22 × 27 ἑκατ. φέροντα αὔξοντας ἀριθμούς σελίδων τοῦ βιβλίου κόπιας 556, 555 - 554, 558 - 559, 557 - 560, 559 - 562 καὶ 561, καὶ χειρογράφους ἀριθμούς 1 - 10. Αἱ σελίδες 555 - 554, 558 - 553, 557 - 560 καὶ 559 - 562 εἶναι ἠνωμένοι μὲ ὄστιαν. Γραφὴ ἀγνώστου.

Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Σουλτάνου εἰς Παρισίους. — Προτάσεις τοῦ Ναπολέοντος Γ' πρὸς τὸν Φουάτ περὶ γαλλοτουρκικῆς συμμαχίας. — Ἀρνητικὴ ἀπάντησις τοῦ Σουλτάνου. — Ἀγανάκτησις τοῦ Ναπολέοντος. — Διαταγὴ πρὸς τὸν Ναύαρχον Σιμὸν νὰ μεταβῇ μὲ τὸν στόλον του εἰς Κρήτην πρὸς παραλαβὴν γυναικοπαίδων. — Στροφή τῆς Τουρκίας πρὸς τὴν Ρωσίαν. — Αἱ ρωσοτουρκικαὶ διαπραγματεύσεις ἐν Λιβαδιᾷ τῆς Κριμαίας

Κωνσταντινούπολις τὴν 30 Αὐγούστου 1867

Ἐξ ἀθθεντικῆς πηγῆς ἀνύομαι τὸ ἐξῆς ἱστορικόν, περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ὁποίου οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ ἔχῃε διαταγόν. Περιφερόμενος τοῦ Σουλτάνου εἰς Ἐδρῶπην¹²⁰ οὐδεὶς, οὐδαμοῦ, τῷ ἐγένετο περὶ παραχωρήσεως τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα λόγος. Ἡ ἀβρότης ἢ ὀφειλομένη εἰς τὴν ξενίαν, δὲν ἐπέτρεπε τοιαύτας βαρείας ἐνοχλήσεις κατὰ τοῦ ὑψηλοῦ ξενιζομένου προσώπου. Κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς διὰ Λονδίνον ἐκ Παρισίων ἀναχωρήσεώς του, ὁ Ναπολέων προσκαλεσάμενος παρ' ἑαυτῷ τὸν Φουάτ¹²¹ τῷ ἀπηύθυνε τοὺς ἐξῆς λόγους: «Εἰς

¹²⁰) Περὶ τοῦ ταξιδίου τοῦ σουλτάνου Ἀβδουλ Ἀζίζ Χάν εἰς Παρισίους καὶ Λονδίνον, βλ. Παπαρηγοπούλου, τόμ. Γ', σελ. 324 καὶ ἐφ. καὶ Τσιριντάνην, τόμ. Β', σελ. 295 καὶ ἐφ.

¹²¹) Ὁ Φουάτ πασᾶς ὑπουργὸς τότε τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας, συνώδευσε τὸν σουλτάνον εἰς τὸ ταξιδίον του εἰς Παρισίους.

πολλὰς περιστάσεις ἡ Τουρκία ἐδοκίμασε τὴν εὐλικρινῆ καὶ ἀφιλοκερδῆ φιλίαν τῆς Γαλλίας, καὶ ἡ ἰσχυρὰ ὑπὲρ ἑμῶν μερίμνα αὐτῆς, οὐδέποτε, ὡς γνωρίζετε, εἰς χαλεποὺς καιροὺς ἔλειψε, εἰς μόνην δὲ τὴν Γαλλίαν ὀφείλετε τὴν σωτηρίαν σας κατὰ τὸ 1854 διότι οὐδεμία ἄλλη δύναμις, ἐκτὸς τῆς ἡμετέρας, ἠδύνατο νὰ σᾶς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς Ρωσσίας¹²³. Ἀπέναντι ἄλλων, σχέδια ἐπιδεικνυμένων διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, ἡ Γαλλία, δι' ἔργων καὶ ὄχι διὰ λόγων, ἔδειξε καὶ θὰ δείξῃ εἰς πᾶσαν περίστασιν, πόσον περὶ πολλοῦ ποιεῖται τὴν διατήρησιν τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ οὐδενὸς θὰ φεισθῇ ὑπὲρ δόγματος ἐγγυωμένου τὴν ἰσορροπίαν τῆς Εὐρώπης. Ἡ νῦν καθυστέρησις τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων μοὶ ἐμπνέει ἀνησυχίας, καὶ εὐκταῖον ἤθελεν εἶσθαι νὰ ληφθῇ πρόνοιά τις περὶ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξασφαλίσεως τῆς ἡσυχίας ἐν τοιαύτῃ ἐνδεχομένη περιπτώσει. Τοῦτο ἐγγυᾶται μία γαλλοτουρκικὴ συμμαχία. Φρονῶ οὖν, ἐν ἀνάγκῃ, 100.000 στρατὸς γαλλικὸς καὶ ἀξιόλογος στόλος μου εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Βοσπόρου, εἶναι ἀποχρῶσα ἐκ μέρους μου χορηγία, ὡς πρώτη δόσις τῆς συμμαχίας. Τί φρονεῖτε ;»

Ὁ Φουὰτ οὐδεμίαν ἐξέφερε γνώμην ἐπὶ τῆς ἀπροσδοκίτου ταύτης προτάσεως, ἀλλ' ὑπεσχέθη, ἀνακοινῶν πάντα ταῦτα εἰς τὸν Σουλτᾶνον, νὰ ἐπανέλθῃ, κομίζων εἰς τὴν Μεγαλειότητά του τὸ θέλημα τοῦ κυρίου του. Συνεσεκέρθησαν οἱ δύο Ὀθωμανοί, καὶ ἐπανελθὼν ὁ Φουὰτ εἰς τὸν Ναπολέοντα τῷ εἶπεν ἐκ μέρους τοῦ Σουλτᾶνου, οὗτι πληρέστατα συµμερίζεται τὰς σκέψεις τοῦ ἀγαπητοῦ του Ἀδελφοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων ἐπὶ τοῦ ἐν λόγω ζητήματος καὶ οὗτι ἀσμένως παραδέχεται τὴν πρότασίν του, ἀλλὰ παρακαλεῖ νὰ τῷ ἐπιτραπῇ νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἐπὶ τούτου ἀπάντησιν, ἐπανερχόμενος ἐπὶ τούτῳ καὶ μόνῳ, εἰς Παρισίους ἐξ Ἀγγλίας, διότι ἡ Ἀγγλία εἶναι παλαιὰ σύμμαχος του, καὶ ὄφειλε, ποιῶν καὶ ταύτην κοινωνὸν τῆς ἤδη προτεινομένης τῇ Τουρκίᾳ συμμαχίας, ν' ἀκούσῃ καὶ τὴν γνώμην αὐτῆς.

Ἐν Λονδίνῳ ἤκουσεν ἀπὸ τὸν Λέσβυ¹²⁴ ὁ Φουὰτ τοὺς ἐξῆς λόγους ἐπὶ τοῦ ζητήματος : « Παντάσῃ δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀσύμφορος τῇ Τουρκίᾳ ἡ προτεινομένη αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων συμμαχία, ἂν ἔλειπαν αἱ φιλοπόλεμοι τάσεις τοῦ νέου συμμαχου τῆς, καὶ ἂν ἡ πολιτικὴ τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἦτο μᾶλλον εἰρηρική. Ὁ Ναπολέων

¹²³) Ὁ Ναπολέων ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Ὡς γνωστὸν συνεπεῖρα τῆς ὑπὸ τῶν Ρώσων καταλήψεως τῶν παραδουναβίων χωρῶν, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ κατέλαβον τὸν Πειραιᾶ διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐν Ἡπείρῳ ἐκραγεῖσαν ἐπανάστασιν κατὰ τῆς Τουρκίας.

¹²⁴) Λόρδος Ed. Derby τότε ἄγγλος πρωθυπουργός.

εἶναι, τῷ ἐξήγησε, φιλοπόλεμος ἡγεμών, καὶ ἐν τοιοῦτο σχέδιον ὑπονοεῖ κεκοιμημένους ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ οὐδὲν ἄλλο, καὶ δὲν δύναμαι νὰ σᾶς δώσω γνώμην καταφατικὴν, διότι, ἀναντιρρήτως, θᾶτιον ἢ βράδιον, ἢ συμμαχία αὕτη θὰ σᾶς σύρῃ εἰς ἀγῶνας ὑπηρετοῦντας ξένα σχέδια καὶ ἀκάρπους διὰ τὴν Τουρκίαν».

Ἐναχωροῦντος τοῦ Σουλτάνου ἀπὸ Λονδίνου, ὁ Ναπολέων ἀντὶ τῆς ἦν προοδεόκα, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς Παρισίους, λαμβάνει τηλεγράφων τοῦ Φουάτ, ἐξ ὀνόματος τοῦ Σουλτάνου, ἐξαιτουμένου μυρίας συγγνώμας ὅτι καὶ ἐν Ἑγγλίᾳ, ὡς καὶ ἐν Γαλλίᾳ, παρετάθη ὑπὲρ τὸ δέον ἢ διαμονή των, ὅτι ὁ κύριός του ὀφείλει νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας, ὅτι αἱ περιστάσεις δὲν τῷ ἐπιτρέπουσι νὰ παραιτήσῃ ἐπὶ πλειότερον τὴν ἀπὸ τοῦ Κράτους του ἀπονοσίαν, καὶ ὀφείλων νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐπάνοδόν του, ἀναγκάζεται νὰ μὴ διέλθῃ διὰ Παρισίων, ἀλλὰ νὰ λάβῃ τὴν συντομωτάτην διὰ Βελγίου πορείαν. Πλὴν οὖν, τὴν ὑποσχεθεῖσαν ἀπάντησιν ταχέως ἔξει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἅμα τῇ ἐκεῖσε ἀφίξει των. Ὁ Ναπολέων ἀντιτηλεγραφεῖ καὶ ζητεῖ κἄν τὸν Φουάτ, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ἐκεῖθεν ἐπάνοδος τοῦ Σουλτάνου. Ἀνταπαντᾷ ὁ ἴδιος Σουλτάνος οὖν, μὴ γινώσκων παρὰ τὴν γλῶσσαν του, καὶ ἀδυνατῶν νὰ στερηθῆ καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν Ἐπουρχόν του, εἰς ξένας χώρας, λυπεῖται ὅτι δὲν τῷ ἐπιτρέπεται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ αὐτοκράτορι.

Οὕτω μετέβησαν εἰς Βιέννην. Ἐκεῖ εὔρον τὸν Βάουσι¹²⁴ θερμότητα συνήγορον τῆς γαλλοτουρκικῆς συμμαχίας, σφοδρῶς παροτρύνοντα τὸν Φουάτ νὰ μὴ τὴν ἀπορρίψωσι. Ὁ Φουάτ τῷ ἐξήγησε καὶ πρὸς γινῶσιν αὐτοῦ, καὶ πρὸς μετάδοσιν τῷ Ναπολέοντι, ὅτι ὑπερεκτιμῶν τὰς ἀγαθὰς καὶ φιλικὰς προθέσεις τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων, καταγίνεται, καὶ ὀλίγον ἀμφιβάλλει ὅτι δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπωφεληθῆ ἢ Τουρκία τῆς μοναδικῆς ταύτης εὐκαιρίας ὅπως προσκίσηται μίαν τοιαύτην ἰσχυρὰν καὶ ἐπωφελεστάτην συμμαχίαν, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τοιοῦτου ζητήματος φέροντος τόσην σοβαρότητα καὶ θίγοντος πολλαπλᾶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς συμφέροντα, εἶναι ἀδύνατον τῷ Σουλτάνῳ Κυρίῳ του νὰ λάβῃ ὀριστικὴν ἀπόφασιν, χωρὶς ν' ἀκούσῃ καὶ τῶν ἄλλων συμβούλων του τὴν γνώμην. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, μετακαλεῖται ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἐκ Βιέννης ὁ ἀκολουθῶν τὸν Σουλτάνον Αἰμίλιος (;) Μουσταφᾶ Πασσαῶς καὶ ὅστις ἐπανερχετο σπεύδων εἰς τὴν Βιέννην κομιστῆς τῶν νέων μηνυμάτων τοῦ Ναπολέοντος. Ἐπιμένοντος τοῦ Φαζίλ Πασσαῶ καὶ τοῦ Βάουσι οὖν τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀναβολῆς, ὁ Φουάτ ἐπρότεινε νὰ τοῖς ἐπιτραπῆ τοῦλάχιστον νὰ συννενοηθῶσι μὲ τὸν

¹²⁴) Beust Καγκελάριος τῆς Αὐστρίας.

Μεγάλον Βεζύρην Ἄλῃ Πασσᾶν, εἰς ὃν ἐγκρίνεται καὶ τηλεγραφεῖ ν' ἀνέλθῃ καὶ τοὺς περιμεῖνῃ εἰς Ρουχισούκιον, καὶ πέμπεται ὁ Μουσταφᾶ Φαζίλ πασσᾶς ν' ἀνακοινώσῃ πάντα ταῦτα εἰς τὸν Ναπολέοντα.

Ὁ Σουλτᾶνος φθάνει εἰς Ρουχισούκιον ὅπου εἶχε σπεύσει καὶ ὁ Ἄλῃς καὶ ἐκεῖ σπεύδει ἐπανακάμπτων καὶ ὁ Μουσταφᾶς ἐκ Παρισίων. Συμβουλίου δὲ γενομένου, ἀποπέμπεται κακῆν κακῶς ὁ Μουσταφᾶ Φαζίλ Πασσᾶς ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνον, χαρακτηρισθεὶς ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν πολιτικῶν ἀντιπάλων του ὡς ὁ αὐτός, ὅσος καὶ πάντοτε ὑπῆρξε ραδιοῦργος, ἄπιστος Ὀσμανλῆς καὶ ξενολάτρης, αὐτὸς ὁ μέλλον, δῆθεν, μεταρρυθμιστὴς καὶ σωτὴρ τῆς Τουρκίας, καὶ μνηστέται τηλεγραφικῶς εἰς τε τοὺς Παρισίους καὶ Βιέννην ὅτι μεθ' ὅλην τὴν προθυμίαν τοῦ τε Σουλτᾶνου καὶ τῶν δύο ὑπουργῶν του, πᾶσα γνώμη αὐτῶν δείκνυται ἀνεπαρκῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ ὅτι ὁ Σουλτᾶνος εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀναβάλῃ τὴν ὀριστικὴν ἀπάντησίν του, μέχρις οὗ φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ συσκεφθῇ μετὰ τοῦ Διβανίου του. Δύο ἡμέρας διέτριψεν εἰς Ρουχισούκιον ὁ Σουλτᾶνος, ἐν τόπῳ ἀθλιεστάτῳ, αὐτὸς ὅστις ἐβιάζετο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του, καὶ ἐκίνησε λίαν τὴν κοινὴν περιέργειαν ἢ εἰς τὸ Ρουχισούκιον ἀπονεμηθεῖσα ἰδιαιτέρα αὐτῆ τιμῇ. Αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος: Πλήρης ὀργῆς καὶ ἀγανακτίσεως εἰσέρχεται εἰς τὸ κράτος του ὁ Σουλτᾶνος, καταρῶμενος τὴν ὥραν καθ' ἣν ἀπεφάσισε, στερούμενος τῆς ἀναπαύσεως καὶ τὴν ἡσυχίαν του, νὰ ριφθῇ εἰς ἓν τοιοῦτον ἐπίμοχθον καὶ μακρονὸν ταξίδιον καὶ νὰ εὐρεθῇ, κατὰ συνέπειαν, περιπεπλεγμένος εἰς τόσας ζάλας, ὑβρίζει τοὺς ἀπίστους Φράγκους καὶ ἐξορκίζει τὴν σκιὰν τοῦ Ναπολέοντος ἥμισ ὡς μαύρη ἐριννὸς τὸν κατεδίωκε πανταχοῦ, μὴ ἀφίνουσα αὐτὸν εἰς ἡσυχίαν. Παρῆλθον αἱ ἡμέραι τῶν πανηγύρεων τῆς ὑποδοχῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, χωρὶς νὰ φανῇ ὁ Σουλτᾶνος ἔξω παρ' ἅπαξ μόνον, καὶ συμβουλίου, εἶτα, μεγάλου γενομένου, ἀπεφασίσθη καὶ ἐμήνυσαν εἰς τε τοὺς Παρισίους καὶ τὴν Βιέννην τὸν ὀριστικὸν «Non possumus»¹²⁵.

Φαντασθῶμεν τὸν Ναπολέοντα ἐμπαιχθέντα καὶ γελασθέντα οἰκτρῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων! Θυμωθεὶς μέγαν θυμὸν, ἐκπέμπει ἐκείνην τὴν προσταγὴν εἰς τὸν ἐν Πειραιεῖ Ναύαρχόν του Σιμὸν¹²⁶ νὰ σπεύσῃ εὐθύς εἰς Κρήτην πρὸς παραλαβὴν καὶ μεταφορὰν εἰς Ἑλλάδα γυναικοπαίδων, μὲ τὴν ρητὴν καὶ αὐστηρὰν ἐντολήν, ἂν ἐμποδισθῇ ἀπὸ τὸν Ὁ-

¹²⁵) Ἄγνωστα ἀλλαχόθεν — τοῦλάχιστον εἰς ἡμᾶς — τὰ ἐνεαῦθα ἐξιστορούμενα περὶ προτάσεων τοῦ Ναπολέοντος πρὸς τὸν Σουλτᾶνον.

¹²⁶) Ὁ σουλτᾶνος ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 25ην Ἰουνίου (8 Ἰουλίου ν. ἡ.) 1867 καὶ ἡ διαταγὴ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν Ναύαρχον Σιμὸν ἐδόθη τὴν 13/26 Ἰουλίου 1867. Βλ. Τσιριρτιάνην, τόμ. Β', σελ. 332 - 3.

θωμανικὸν στόλον, νὰ μὴ λείψῃ νὰ κάμῃ χρῆσιν καὶ τῆς βίας, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς. Περίφημος εὐκαιρία εἰς ἕνα ἄλλον μέγαν ἄνδρα, ἀπωλέσαντα ὄντως τὴν γοητείαν του ἐν τῇ θανατουργῶ ἐκείνῃ χώρᾳ τῆς Κρήτης! Ὁ Ὅμηρ, δοξάσας ἐπὶ τούτῳ τὸν θεὸν του «Ἰδού», ἔγραφεν εἰς τὴν Πόρτιαν διαμαρτυρόμενος, «εἶχον ὑποτάξει τὴν νῆσον, καὶ ἡ ἐπέμβασις τῆς Εὐδρώπης μαιταιώνει ὅλους τοὺς μόχθους καὶ τοὺς ἀγῶνας μου. Μοὶ ἀφαιρεῖται τὸ ἀσφαλέστερον ἐνέχυρον τὸ ὅποῖον ἠγγυῶτο τὴν περαιοσίαν τοῦ θριάμβου μου. Ἐνθαροῦνται οἱ εἰς ἀπελπισίαν περιεσθηκότες ἤδη ἐπαναστᾶται, ἀναλαμβάνει ἐλπίδας ὁ λαὸς τῆς Κρήτης, ρίπτεται ἡ ἀποθάρρυνσις εἰς τὸν στρατὸν μας, βλέποντα ν' ἀντλή εἰς πύθον Δαναΐδων, καὶ τὸ ζήτημα καταντᾶ οὕτω ἄλυτον. Ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ εἰς τὸ γῆρας μου νὰ χάνω δωρεὰν ὅ,τι δι' ἀιτύτων μόχθων καὶ ἀγῶνων ἐκέροδισα ἐν τῷ βίῳ μου καὶ παραιτοῦμαι»¹²⁷.

Ὁ Σουλτάνος καλεῖ παρ' ἐαυτῷ συμβούλιον καὶ διατάσσει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Εἰς οὐδένα ἐπιτρέπει νὰ συζητήσῃ ἢ ν' ἀντείπῃ, δίδων μόνον διήμερον προθεσίαν εἰς τὸν Φουάτ καὶ τὸν Ἀλῆ νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα ἐπὶ τούτῳ καὶ νὰ μάθῃ ὅτι ὁ εἰς τὰ σύνορα στρατὸς διετάχθη καί, εἰσελάσας εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, βαίνει εἰς Ἀθήνας. «Ἀπὸ εἶναι, τοῖς εἶπε, τὸ θέλημά μου. Προσέξαιτε νὰ τὸ ἐκτελέσητε, εἰδεμὴ φέρω τὸν Ριζᾶν καὶ τὸν Κυπριαλῆ καὶ τὸ κάμουν. Ἄλλοίμονον δὲ εἰς τὸν παρακούσοντα τὰς προσταγὰς μου». Ἐντρομοὶ ἐξῆλθον τοῦ συμβουλίου οἱ ἠπουργοὶ του καὶ σκέψεως εἶτα γενομένης, ὄχι πῶς νὰ ἐκτελέσωσι τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ πῶς νὰ τὸν ἀποτρέψωσι, ἐξελέχθη ὁ Φουάτ, ὡς τολμηρότερος, ὅστις μεταβὰς μόνος παρ' αὐτῷ, κατόρθωσε νὰ τὸν ἀποτρέψῃ, ἐξηγήσας τὰς ὀλεθρίας συνεπείας μιᾶς τοιαύτης πράξεως. Λυσοῦν τότε ἀπὸ ὀργῆν καὶ ἐκδίκησιν, διεροῶν εἰς ἀπελπιστικὰς κραυγὰς, σχεδὸν κλαίων. Ἐπεκαλεῖτο τὸν Ἀλλὰχ ὅπως ἐπιβλέψῃ ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν περιούσιον λαὸν Του, ἀπολλυμένους ἀπὸ τὰς ἁμαρτίας των. Ἐνθυμηθεὶς δὲ τὸν πατέρα του καὶ εὐρῶν ἀντίληψιν εἰς αὐτόν: «Ναί, καλὰ τὰ ἔλεγεν ὁ μακαρίτης ἐ-

¹²⁷⁾ Τὸ ἀκριβὲς τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Ὅμηρ πρὸς τὸν Σουλτάνον ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν Σακκοπούλου τῆς 9 Ὀκτωβρίου 1897 πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος. Βλ. Τ σ ι ρ ι ν τ ἄ ν η ν τόμ Β', σελ. 581 «...Ὁ Ὅμηρ ἰσχυρίζετο ὅτι...ἦτο εἰς τὴν στιγμὴν νὰ καθυποτάξῃ τὴν νῆσον καὶ ὅτι ἡ παραλαβὴ τῶν οἰκογενειῶν ἑματαίωσε τὰς ἐνεργείας του». Ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν μικρὴν αὐτὴν λεπτομέρειαν πόσον ἀκριβεὶς καὶ ἀσφαλεῖς πληροφορίας συνεχέντρωνεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπή, τὰς ὁποίας διεβίβαζε εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐνωριότερον καὶ ἀπὸ τὸν διπλωματικὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος ἐν Κρήτῃ.

κεῖνος μέγας ἀνὴρ, ὅτι οἱ γείτονές του ἦσαν οἱ καλλίτεροι φίλοι του. Νὰ ριφθῶμεν εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἡ Γ'αλλία εἶναι δολία, ἡ Αὐστρία πανούργος, ἡ Ἀγγλία ἄνανδρος. Εἰς τὴν Ρωσίαν λοιπόν». «Ναὶ ἀθθέντα», τὸν διέκοψε ὁ Φουάι, «μὲ διεκόπατε. Ταῦτ' αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γνώμη ἡμῶν τῶν δούλων σου, καὶ ἐξελεξάμεθα καὶ τὸν ἀπεσταλμένον». — «Τίνα;» — «Τὸν Κυπριαλῆ» — «Τί Κυπριαλῆ; Σὺ νὰ υπάγῃς! Ὑπαγε, φύγε τὸ ταχύτερον, καὶ προσπάθησε, μηδενὸς φειδόμενος, νὰ τοὺς κερδίσης. Καὶ τὴν Κρήτην ἀκόμη ἂν σοῦ ζητήσουν, δός την, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ τὴν παραχωρήσῃ ἔπειτα εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Ἐντεῦθεν παράγονται καὶ ἄρχονται αἱ ἐξακολουθοῦσαι ὁλονὲν ρωσοτουρκικαὶ διαπραγματεύσεις, εἰς τ' ἄδυστα τῶν ὁποίων, μ' ὅτι καὶ ἂν λέγονται παρὰ τοῦ μὲν καὶ παρὰ τοῦ δέ, οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ εἰσχωρήσῃ μέχρι τοῦδε, ἵνα ἴδωμεν ὁποίους ἴστούς εἶχον τὴν εὐκαιρίαν πάλιν νὰ ὑπάνωσιν οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Πέτρον, διὰ τὸ καλόν, βεβαίως, πάντοτε τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀναντίρρητον, ἐν τούτοις, ὅτι ἡ θέσις τῆς Ρωσίας ἐπὶ τοῦ κρητικῆς ζητήματος, φαίνεται πως ἠλλοιωμένη. Θὰ ἐμάθατε ἤδη καὶ τὸ δεύτερον ταξίδιον τοῦ Ἰγνατιέφ, ἀναχωρήσαντος διὰ Λειβάδια τῆς Κριμαίας τὴν νύκτα τῆς παρελθούσης Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατον¹²⁸. Τὸ ταξίδιον τοῦτο βεβαίως δὲν γίνεται οὔτε διὰ τὴν ἐκεῖ τελεσθησομένην αὐτοκρατορικὴν ἐορτήν, οὔτε διὰ τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης. Τὴν προτεραίαν, ἤτοι τὴν Παρασκευὴν, ἔδωσε ὁ Ἰγνατιέφ γεῦμα εἰς τὸν Ἀλῆν καὶ Φουάι καὶ κατὰ τὰ φαγοπότια οἱ δύο Ὀθωμανοὶ ὑπουργοὶ ἀνεκοίνωσαν τῷ Ρώσῳ πρεσβευτῇ τὸ πρῶτον προφορικῶς τὴν ἀπάντησιν τῆς Πόρτας ἐπὶ τῆς τελευταίας προφορικῆς διὰ τῶν ἑαυτῶν διερμητέων πρᾶσις τῶν Πρεσβειῶν ἐπὶ τοῦ κρητικῆς ζητήματος. Λέγεται ὅτι ὁ στρατηγὸς Ἰγνατιέφ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπ' ἐσχάτων τακτικὴ ἐπὶ τοῦ κρητικῆς ζητήματος εἶναι αἰνιγματώδης καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐνταῦθα ρώσους οὔτινες λέγουσι δὲν τὸν ἀναγνωρίζουσι, κομίζει τὴν περίφημον ταύτην λύσιν τοῦ κρητικῆς δράματος εἰς τὸν κύριόν του, εὐχαριστημένος μὲ τὰς παραχωρήσεις τῆς Πόρτας, ἡ θεωρῶν αὐτὰς μικρόν τι ἀνεπαρκεῖς¹²⁹. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Πόρτα ἀπαλλάσσεται ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης τῆς κατὰ ξηρὰν ἀνακωχῆς, τῆς κατεπειγούσης ἀνάγκης ἣν εἶχεν ὅπως ἐξαποστεί-

¹²⁸) Περὶ τῆς μυστηριώδους ταύτης συναντήσεως εἰς Λιβάδια τῆς Κριμαίας βλ. Driault & Lheritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce* τόμ. III, σελ. 215.

¹²⁹) Αἱ προτάσεις συνίσταντο εἰς 45ήμερον ἀνακωχὴν καὶ πυροχὴν ἀμνηστίας εἰς ὅσους ἤθελον ν' ἀπέλθουν ἐκ Κρήτης, ἀλλὰ μὲ διατήρησιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνακωχῆς. Βλ. Τσιρινιάνη, τόμ. Β', σελ. 383 - 4).

λη εἰς Κρήτην νέας σημαντικὰς ἐπικουρίας, ἄνευ τῶν ὁποίων, παρέστησεν ἐσχάτως ὁ Ὅμηρ δι' ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου του, ἦτο ἀδύνατος ἢ ἐξακολούθησις τῶν ἐχθροπραξιῶν, εἰς δὲ τὴν Πόρταν ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατος ἢ ἀποστολῆ αὐτῆ. " Ἄλλο τόσον ὠφελεῖται ἄντικρον καὶ ἡ Κρήτη, διὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμοῦ, διότι οὕτω, διὰ τῶν τριῶν ἐξ Ἀγγλίας καταφθασάντων ταχυπλόων καὶ τῶν δύο παλαιῶν « Ἴτζεδίν » καὶ « Τάλια » γίνεται στενωτέρως ἢ πρότερον, καὶ ἀκόμη προσεχῶς σφίγγεται πλειότερον μὲ τὴν κἀθοδον ἐξ Ἀγγλίας ἐτέρων δύο ἐξαιρετῶν ταχυπλόων τῶν ὁποίων ἡ ἀγορὰ πρὸ ἡμερῶν ἐκλείσει. " Ἄν, ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, συμβῆ, ὃ μὴ γένοιτο, αὐτύχημα εἰς τὰ δύο ἐναπομείναντα τῆ Κρήτη ταχύπλοα « Ἐνωσις » καὶ « Κρήτη » ¹⁸⁰ ἐνῶ ἐξακολουθοῦσιν αἱ μεγάλοι διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις, αἵτινες θ' ἀποτελειώσωσι τὴν προσάρτησιν τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα, πιστεύετε σεῖς, οἱ ἀξιοθαύμαστοι ἐν Ἀθήναις Προμηθεῖς ὅτι ἡ δὲμοδόξος Ρωσσία καὶ ἡ ἀλλάξασα ἤδη πολιτικὴν Γαλλία, καὶ ἡ ὅσον οὐπω παραπειθόμενη Ἀγγλία, δὲν θὰ ἐγκαταλείψωσιν οὔτε τὴν Κρήτην νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ δεσμά της, οὔτε τὴν Ἑλλάδα νὰ μὴ πέσῃ εἰς τὸ πρὸ τῶν ποδῶν της χαῖνον τρομερὸν βόραθρον ;...

Κοῦμα ! Κοῦμα ! Νὰ μὴ ὑπάρχη κατὰ τὰς σημερινὰς περιστάσεις ἓνας νοῦς εἰς τὴν Ἑλλάδα ! Διότι, δυστυχῶς, τὰ πάντα ὑπάρχουσι, τίποτε δὲν λείπει, καὶ ἅς λέγουσιν ὅτι θέλουσιν οἱ μεγάλοι ἄνδρες μας. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον λείπει εἶναι ὁ νοῦς τὸν ὁποῖον ἀπαιτοῦσιν αἱ περιστάσεις. Οὐδὲν ἀλγεινότερον ἢ ἡ μακρόθεν ἀποψις καὶ μάλιστα ἐντεῦθεν, τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων κατὰ τὰς σοβαρὰς ταύτας περιστάσεις, καθ' ἃς τελοῦνται τὰ φοβερὰ μυστήρια τῆς συμπληρώσεως τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, ἢ τῆς ἐπ' ἀόριστον καταδίκης τῆς τύχης μας. Πόσον εἶναι σήμερον χειροτέρα ἢ θέσις μας ἀπὸ ἐκείνην τὴν πρὸ δέκα μηνῶν ! Οἱ Τοῦρκοι τότε ἐσκέπτοντο νὰ ὑψώσωσι τὸ « Σατζὰκ σερίφ » (σημαίαν τοῦ Μωάμεθ) καὶ νὰ καλέσωσιν εἰς τὰ ὄπλα ἅπαντας τοὺς πιστοὺς ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἰσλαμικοῦ. Τώρα, παίζουν καὶ γελοῦν μὲ ἡμᾶς, δείξαντας ἀσυγχώρητον ἐπὶ ἐν ἔτος ἀκηδίαν, καὶ ἀφελέντας εἰς τὸ ἔλεος τῆς καλῆς διπλωματίας ¹⁸¹.

¹⁸⁰) Τὸ ἠρωϊκὸν « Ἀρκάδι » εἶχεν, ἐν τῷ μεταξὺ ὑποκύψει εἰς ἄνισον ναυμαχίαν μὲ τὸ τουρκικὸν πολεμικὸν « Ἴτζεδίν » τὴν 6 Αὐγούστου 1867.

¹⁸¹) Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τελειώνει τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ὑπόμνημα. Δὲν φέρεται ὑπογραφήν, ἀλλὰ, εἰς πολλὰ σημεῖα, φέρει διορθώσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζεται ὁ γραφικὸς χαρακτήρ τοῦ Βασιάδου ὁ ὁποῖος, δυνάμεθα ἀσφαλῆστα νὰ συναγάγωμεν καὶ ἀπὸ τὰ καθ' ὅλου ὕφος τοῦ ὑπομνήματος, εἶναι ὁ συντάκτης αὐτοῦ.

24.

*Επιστολή τοῦ ἐν Βοστώνη τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν οἴκου V. Azarian & Co., πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδη ἐς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (μία σελὶς κενὴ καὶ μία σελὶς μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς) διαστάσεων 23 × 28 χιλ. ἐπὶ ὑποκυάνου χαρτοῦ γραφῆς ἄνευ ὑδατογραφήματος ἢ γραμμογραφήσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

*Αναγγελία ἐκτελέσεως παραγγελιῶν ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων.-- Προσφορὰ ἐκτελέσεως καὶ ἄλλων παραγγελιῶν.

Boston, Oct(ober) 15th 1867

Mr. Stef. Scouloudi
Cons(tantino)ple

Dear Sir,

Confirming our respects of the 7th of May, we acknowledge due receipt of your favor of the 25th do., to which we deferred to reply, until your Cartridges and Carbines were disposed of.

Through our house at Constantinople under date of July 30th, we were requested by you to ship the case of Carbines and the necessary cartridges by one of our vessels for Cons(tantino)ple, which we did, as per shipping receipt we forward to Mess. Azarian Père & Fils little while ago. About three weeks ago we received from our friend Mr. Botassi, the Consul Gen(era)l of Greece at N. Y., your order under date of July 18th to deliver to bearer your remaining cartridges, which we did also. Our Mr. Azarian being at that time in N. Y., he aided Mr. Botassi in the shipment thereof, and the 20 cases cont(ainin)g 100/m Cartridges were shipped on board an English vessel for Sicily.

The case of Carbines and the 2 cases cont(ainin)g 10/m Cartridges are not on the Manifest of the Bk. «Washington Butchyer». This for your guidance.

Enclosed we hand you the Invoice and A/c Current of these goods. As you will observe, we have valued upon your goods self for the balance due us, say L. 47. O. O. at sight of Messrs. Azarian Père & Fils' which we beg you to honor, as settlement of your A/c with us.

We are very sorry that there has been so long a delay in the shipment of these goods, but it could not be helped, unless, disregarding all prudence, had we shipped them to Liverpool, contra-

ry to the order of Mess. Parayanni, which we did not desire to do, and you approved it also.

Considering ourselves in the best terms with all the fire - arm manufacturers in the U.S., we hope to receive from you some more and larger orders for the Greek Gov(ernment) of these or any other fire - arms.

Respectfully yours
(Sd) V. Azarian & Co.

(Μετάφρασις)

Βοστώνη τῆ 15ῃ Ὀκτωβρίου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολις

Κύριε,

Βεβαιοῦντες τὴν ἐπιστολὴν μας τῆς 7ης Μαΐου¹⁸² γνωρίζομεν τὴν ἔγκαιρον λήψιν τῆς τιμίας σας τῆς 25ης ἰδίου, εἰς τὴν ὁποίαν καθυστερήσαμεν ν' ἀπαντήσωμεν μέχρις ὅτου τακτοποιήσωμεν τὰς φορτώσεις τῶν φυσιγγίων καὶ τῶν καραβινῶν σας.

Μέσω τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἴκου μας¹⁸³ μᾶς ἐζητήσατε νὰ φορτώσωμεν τὸ κιβώτιον τῶν καραβινῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων φυσιγγίων μὲ ἐν ἐκ τῶν πλοίων μας διὰ Κωνσταντινούπολιν¹⁸⁴ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπράξαμεν καὶ ἀπεστείλαμεν τὴν σχετικὴν φορταπόδειξιν εἰς τοὺς κ. κ. Ἀζαριὰν Πατέρα καὶ Υἱὸν πρό τινος.

Πρὸ τριῶν ἐβδομάδων ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν φίλον μας κ. Μπότταση, Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος εἰς Νέαν Ὑόρκην τὴν ἀπὸ 18 Ἰουλίου ἐντολὴν σας ὅπως παραδώσωμεν εἰς τὸν κομιστὴν ταύτης τὰ ὑπόλοιπα φυσίγγια σας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἐπράξαμεν. Ὁ ἡμέτερος κ. Ἀ(ζαριὰν) εὗρίσκειτο τότε εἰς Νέαν Ὑόρκην, καὶ ἐβοήθησε τὸν κ. Μ(πότταση) εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς φορτώσεως τούτων, καὶ τὰ 20 κιβώ-

¹⁸²) Βλ. τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀνωτέρω ἔγγρα. 19.

¹⁸³) Φαίνεται ὅτι ὁ ἀρμενικῆς, προφανῶς, καταγωγῆς οἶκος Ἀζαριὰν εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀζαριὰν Πατὴρ & Υἱός, καὶ ὅτι ὁ υἱὸς εἶχεν ἰδρύσει γραφεῖον καὶ εἰς Βοστώνην μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Α. Ἀζαριὰν & Σία.

¹⁸⁴) Μοναδικὴ πραγματικῶς ἡ τόλμη τοῦ Σκουλούδη, νὰ δεχθῆ τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀζαριὰν (βλ. ἀνωτέρω σημ. 114) ἀποστολὴν τῶν καραβινῶν καὶ τῶν φυσιγγίων ἀπ' εὐθείας εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ διαβιβάσῃ ταύτας κατόπιν εἰς τὴν μαχομένην Κρήτην.

τια, περιέχοντα 100.000 φυσίγγια, ἐφορτώθησαν ἐπὶ ἑνὸς ἀγγλικοῦ πλοίου διὰ Σικελίαν.

Τὸ κιβώτιον τῶν καρραβινῶν καὶ τὰ 2 κιβώτια τὰ περιέχοντα 10.000 φυσίγγια δὲν κατεχωρήθησαν εἰς τὸ Δηλωτικὸν τοῦ φορτίου τοῦ πλοίου ¹⁸⁵ «Washington Butcher». Τοῦτο πρὸς γνῶσιν σας.

Ἐσωκλείστως σᾶς ἀποστέλλομεν τὸ τιμολόγιον καὶ τὸν τρεχούμενον λογαριασμὸν τῶν ἐμπορευμάτων τούτων. Ὡς θὰ παρατηρήσητε, διὰ τὸ ἔκ Λιρῶν Ἰαγγλίας 47 ὀφειλόμενον εἰς ἡμᾶς ὑπόλοιπον, ἐσύραμεν ἐφ' ὑμῶν τραβηκτικὴν ὄψεως εἰς διαταγὴν τῶν κ. κ. Ἰαζαριᾶν Πατρὸς & Υἱοῦ, καὶ παρακαλοῦμεν ὅπως τιμήσητε τὴν τραβηκτικὴν μας ταύτην εἰς ἐξόφλησιν τοῦ παρ' ἡμῖν λογαριασμοῦ σας.

Πολὺ λυπούμεθα διὰ τὴν τόσον μακρὰν καθυστέρησιν τῆς φορτώσεως τῶν ἐμπορευμάτων τούτων. Ἡ καθυστέρησις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφευχθῆ, ἐκτὸς ἐάν, ἀγνοοῦντες τὰς ὑποδείξεις τῆς φρονήσεως, ἐφορτώναμεν ταῦτα διὰ Λίβερπουλ, κατὰ παράβασιν τῶν ὀδηγῶν τῶν κ. κ. Παπαγιάννη ¹⁸⁶ πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν ἐπιθυμοῦσαμεν νὰ πράξωμεν, τὸ ἐνεκρίνατε δὲ καὶ ὑμεῖς.

Δεδομένου ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς ἀρίστας σχέσεις μὲ ὄλους τοὺς βιομηχάνους ὄπλων τῶν Ἰνωμένων Πολιτειῶν, ἐλπίζομεν νὰ λάβωμεν ἀπὸ ὑμᾶς καὶ ἄλλας, μεγαλυτέρας ἔτι, παραγγελίας τῶν ἰδίων ἢ ἄλλων ὄπλων διὰ τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

Διατελοῦμεν εὐσεβᾶστως
(ὑπογρ.) Β. Ἰαζαριᾶν & Σία

25.

Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰ. Σκαλτσούνη πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (μία σελὶς κενή) διαστάσεων 20 1/2 × 29 χμ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς ἄνευ ὕδατογραφῆματος ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ πιθανῶς τοῦ ἰδίου.

Παραίτησις τοῦ Ἰ. Σκαλτσούνη ἀπὸ μέλους τῆς Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς. — Ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης δαιωνίζεται ἀσκόπως κατόπιν τῆς μὴ ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων. — Οἱ Κρητῆς νὰ συνθηκολογήσουν ἐντίμως ἢ ἢ Ἐλλάς ν' ἀναλάβῃ τὸν ὑπὲρ ὄλων ἀγῶνα κηρύσσουσα τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας!

¹⁸⁵) Εἰς τὸ ἀγγλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐφορτώθησαν αἱ καρραβίνας διὰ Κωνσταντινούπολιν χαρακτηρίζεται ὡς ΒΚ. πιθανῶς «μπάρκον».

¹⁸⁶) Βλ. ἀνωτέρω ἔγγραφο ἀριθ. 15 καὶ ὑπόσημ. 104.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1867

Πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Φίλιπτοι Συνάδελφοι,

Οἱ Κρηῖτες ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς δεσποτείας ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων. Ὁμήγουρις πολιτῶν συνελθοῦσα ἐν Ἀθήναις, ἐξελέξατο ἐπιτροπὴν πρὸς ἣν ἔδωκε τὴν ἐντολὴν νὰ συλλέξῃ τὰς συνδρομὰς τῶν ἀπανταχοῦ ὁμογενῶν, καὶ δι' αὐτῶν ἐφοδιάσῃ <διὰ> τῶν ἐπιτηδείων τοὺς ἀγωνιζομένους ἀδελφούς.

Ἐκλεχθεὶς ὡς μέλος τῆς συσταθείσης ἐπιτροπῆς, ἄσμενος ἀνεδέχθην τὸ ἔργον, καὶ διότι δὲν ἐπρόκειτο νὰ συζητηθῇ περὶ τῆς ἐξεγέρσεως ἢ μὴ τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἦδη ἐκραγείσης καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, καὶ διότι ἐθεώρησα τιμὴν νὰ συνεργασθῶ μὲ ἄνδρας ὡς ὑμεῖς.

Ἐκτοτε μέχρι σήμερον ἡ Ἐπιτροπὴ ἐξεπλήρωσε τὰ ἀνατεθέντα αὐτῇ καθήκοντα, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς ἐπικρατησάσης ὁμονοίας, ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης ἣν ἐνέπνευσαν ἀπανταχοῦ τὰ δνόματα Ὑμῶν, ὡς καὶ διὰ τῶν ἰδίων σας μέσων καὶ προσπαθειῶν ἡ ἐπαναστάσις τῆς Κρήτης τοιαύτην ἔλαβεν ἐτοιμίην καὶ ἀποτελεσματικὴν ἐνίσχυσιν, ὥστε μετὰ παρέλευσιν δεκαπέντε ὁλοκληρῶν μηνῶν ἀκμάζει καὶ κραταιοῦται ἐπὶ τῆς μαρτυρικῆς νήσου.

Ἐν τούτοις, τὰ πράγματα σήμερον εὐρίσκονται εἰς πάντη διάφορον θέσιν ἐκείνης εἰς ἣν διέκειντο, ὅτε ἡ Ἐπιτροπὴ ἀνέλαβε τὸ ἀνατεθὲν αὐτῇ ἔργον.

Καὶ πρῶτον μὲν ἡ ἐλπίς περὶ ἐπεμβάσεως τῶν Ἐθνοπαϊκῶν Δυνάμεων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Κρήτης ἐξέλιπε. Μόνῃ ἡ Ρωσία εἰλικρινῆ παρέσχεν ἠθικὴν καὶ διπλωματικὴν βοήθειαν. Αἱ δὲ λοιπαὶ Δυνάμεις, μᾶλλον συρόμεναι ἢ ἐπιποθοῦσαι τὴν αἰσίαν τοῦ ζητήματος λύσιν, προέβησαν εἰς φαινομενικά τινα καὶ ὅλως ἀσήμαντα διαβήματα. Ἀλλά, καὶ αὐτὴ ἡ Ρωσία, οὔτε ὄλικὰ παρέσχε βοηθήματα οὔτε διατεθειμένη φαίνεται καὶ διὰ τῆς ὀλικῆς καὶ καταπληκτικῆς ἰσχύος της νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς.

Ὅτι δὲ τὸ ζήτημα τῆς Ἐπαναστάσεως κατέστη σήμερον ζήτημα ἐξωτερικὸν καὶ ἑσωτερικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

Τὰ πράγματα, εἰς οἷαν σήμερον διάκεινται θέσιν, πρέπει κατὰ τὴν ἐμὴν πεποίθησιν, νὰ λάβωσι μίαν τῶν ἐξῆς διευθύνσεων :

Ἡ οἱ Κρηῖτες σήμερον, ὅτε κρατοῦσι τὰ ὄπλα, πρέπει ν' ἀποδεχθῶσιν ὄρους ἐξασφαλίζοντας τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, χωρὶς νὰ ἐπιμένωσι εἰς τὴν περὶ ἐνώσεως αἴτησιν,

Ἡ ἢ Ἑλλάς καὶ ἡ Κυβέρνησις αὐτῆς πρέπει ν' ἀποφασίσῃ ὀριστι-

κῶς ν' ἀναλάβῃ τὸν περὶ ὄλων ἀγῶνα, καὶ δι' ἐκτάκτων θυσιῶν, ἀναζωπυροῦσα τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐπεκτείνουσα αὐτὴν εἰς τὰς λοιπὰς δούλας ἐπαρχίας, ν' ἀναλάβῃ τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον.

Δὲν τοιμῶ ν' ἀποφανθῶ ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων, οὐδὲ ἄλλως φρονῶ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ ἔχει τί δικαίωμα καὶ τὰς ἀπαιτουμένας τῶν πραγμάτων γνώσεις, ὅπως συμβουλευσῇ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην διεύθυνσιν.

Ἄλλ' ἐν τούτοις, ἐπείγει νὰ ληφθῇ ταχεῖα ἀπόφασις καὶ νὰ μορφωθῇ ὀριστικὸν σχέδιον. Ἡ ἐπανάστασις ἠδύνατο μέχρι σήμερον νὰ προβαίῃ καὶ ἄνευ ὀρισμένου σχεδίου, διότι καὶ ἐξερογάη ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως ἢ συμμετοχῆς τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων καὶ διειρηρεῖτο πάντοτε ἐλπίς ἀποτελεσματικῆς τινος ἐπεμβάσεως. Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς τὴν Ἐπανάστασιν νιοθέτησεν, ἡ δὲ ἐλπίς ἀποτελεσματικῆς ἐπεμβάσεως ἐξέλιπεν, ἡ Ἐπανάστασις δὲν πρέπει ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος πλέον νὰ ἐνισχύηται καὶ νὰ υποθάληται, εἰμὴ ἐὰν γίνῃ δεκτὸν σχέδιον, οὔτινος ἢ πραγματοποιήσεως νὰ καθιστᾶ πιθανὴν τοῦλάχιστον τὴν αἰσίαν λύσιν.

Ἡ πρόοδος τῆς Ἐπαναστάσεως ἄνευ ἀποφάσεως καὶ πραγματοποιήσεως ἐκτάκτων θυσιῶν ἐκ μέρους τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, θὰ ἐπιφέρῃ βεβαίαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα βλάβην, ἄνευ τινὸς ἀποτελέσματος. Ἡ Ἐπανάστασις, μικρὸν κατὰ μικρὸν, θ' ἀπομαρανθῇ καὶ αὐτοὶ οἱ Κοῦρτες θὰ εὐρεθῶσιν εἰς χεῖρονα τῆς σημερινῆς θέσει ἀπέναντι τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας.

Ἄλλ' αἱ ὀριστικαὶ αὐταὶ καὶ ἀποτελεσματικαὶ ἀποφάσεις πρέπει νὰ ληφθῶσι παρὰ τῶν νομίμως ἀντιπροσωπευόντων τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καὶ τὸν ἐπαναστατήσαντα λαόν.

Ἡ Ἐπιτροπὴ οὔτε δικαίωμα ἔχει νὰ δώσῃ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων, οὔτε δύναται εὐθουνειδῆτως νὰ παρᾶσχη κατὰ τὸ μέλλον τὰς συμβουλὰς αὐτῆς πρὸς τοὺς Κοῦρτας. Ἄλλως τε, τὸ καθῆκον τῆς Ἐπιτροπῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ πλέον ὡς ἐξητηγμένον, καθότι αἱ ἰδιωτικαὶ συνδρομαὶ μεγάλως ἠλαττώθησαν, ἐντὸς δὲ μικροῦ θέλου καὶ ὅλως ἐκλείπει.

Λαμβανομένης ὀριστικῆς ἀποφάσεως καὶ μορφουμένου ἀποτελεσματικοῦ τινος σχεδίου, ποριζομένων δὲ δι' ἐκτάκτων μέτρων καὶ τῶν ἀπαιτουμένων μέσων πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, ἡ Ἐπιτροπὴ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, ἠδύνατο ν' ἀκολουθῆσθαι ἐργαζομένη καὶ παρέχουσα τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς πρὸς τε τοὺς Κοῦρτας καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, φρονῶ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ, μὴ δυναμένη πλέον νὰ παρᾶσχη ἀποτελεσματικὴν συνδρομὴν, ὀφείλει ν' ἀποχωρήσῃ.

Τὰς σκέψεις ταύτας ὑπέβαλον καὶ ἀνέπτυξα ἐνώπιον Ἑμῶν κατὰ τὴν χθεσινὴν τῆς Ἐπιτροπῆς συνεδρίασιν. Σεῖς, εἰλικρινεῖς πατριῶται,

Σεῖς ἐνθερμοὶ τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος ὑπερασπισταί, Σεῖς, οἵτινες ἐπὶ δεκαπέντε ὄλους μῆνας, κεκρυμμένοι καὶ ἀφανές, ἀλλ' ἐπίπονον καὶ ἐνδοξον ἐργάζεσθε ἔργον, ἐξετιμήσατε καὶ ἐσταθμίσατε ὅλην τὴν ἰσχὺν τῶν λόγων μου, ἐδιστάσατε δὲ μόνον, ἐὰν ἐπῆλθεν ἡ στιγμή νὰ ληφθῶσιν ἄκραι ἀποφάσεις ὑψίστης ἀνάγκης.

Ὅσον τὸ ἐπ' ἐμοί, μὴ ἔχων δισταγμούς, καὶ ἐνδόμυχον ἔχων καὶ πλήρη τὴν πεποιθήσιν ὅτι πᾶσα ἀναβολὴ δύναται νὰ καταστῇ ἐπιβλαβῆς τῇ Πατριδί, ὀφείλω νὰ πάσῃ ἐργαζόμενος ὡς μέλος τῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, εἰσιμος ν' ἀναλάβω τὸ ἔργον, ἐὰν οἱ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀντιπροσωπεύοντες καὶ διοικοῦντες ἀποφασίσωσιν, ἐν τῇ συνέσει καὶ τῷ πατριωτισμῷ αὐτῶν, νὰ παραδεχθῶσι γενναίας ἀποφάσεις καί, ῥίπτοντες, πρὸς καιρὸν τοῦλάχιστον, τὴν ἄδοξον τοῦ συνταγματισμοῦ σημαίαν, ἀνεγείρωσι καὶ αὖθις τὴν σημαίαν τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημόσεως, ἀλλὰ συνάμα τὴν σημαίαν τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης τοῦ 1821...

Ὁ ὑμέτερος συνάδελφός σας
(ὑπογρ.) *Ι. Σκαλτσούνης*¹⁸⁷

26.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆν. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 22 × 27 χιλ. ἐπὶ

¹⁸⁷) Ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης ἀπετέλεσε μέρος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς «Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς», μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων καθηκόντων του, ἀνέλαβε τὴν ἐκδοσὴν ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ ἡμερησίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλλάς» ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν Πέτρον Βραΐλαν Ἀρμένην καὶ τὸν γραμματέα τῆς Ἐπιτροπῆς Α. Μηλιαράκη, μὲ σκοπὸν τὴν προπαγάνδισιν τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου φιλελλήνων καὶ τῶν εἰς τὸ ἔξωτερικὸν ὁμογενῶν. (Βλ. Τσιριντάνη, τόμ. Β', σελ. 315). Εἰς τ' ἀπομνημονεύματά του ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης περιγράφει ὡς ἑξῆς τοὺς λόγους τῆς παραιτήσεώς του: (Ἰ. Σκαλτσούνης, Ἀπομνημονεύματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Κρήτης, Χανία 1901, σελ. 14 - 15). «...Μετὰ πολλὰς πιέσεις ἐπὶ τῆς Πύλης.. ὁ Σουλτᾶνος ὑπέκυψεν εἰς τὰ κελύσματα τῆς Εὐρώπης καὶ πέμψας τὸν Μέγαν Βεζύρην Ἀαλῆ Πασσῶν εἰς Κρήτην προέτεινεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τὴν ἴδρυσιν αὐτονομίας ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Οἱ ἐπαναστάται ζητήσαντες προθεσμίαν ὅπως ἀπαντήσωσιν, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας ἐπιτροπὴν ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Κεντρικῆς περὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπελήφθη τῆς συζητήσεως τοῦ σπουδαίου ζητήματος, ἀλλ' ἀτυχῶς ἠγέρθη διχογνωμία μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς, τῶν κ. κ. Ρενιέρη, Μελά, Παπαδάκη καὶ Σκουζέ προτεινόντων τὴν ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως, τοῦ δὲ Δημητρίου Μουροκορδάτου καὶ ἐμοῦ ὑποστηριζόντων τὴν ἄμεσον ἀποδοχὴν. Προετάθη τότε ὑπὸ τοῦ κ. Ρενιέρη ν' ἀναβληθῇ ἡ ἀπόφασις εἰς τὴν ἐπιούσαν, ὅπως ἀκουσθῇ

λευκοῦ χάρτου γραφῆς με̄ καθέτους ὑδατογραφημένας ραβδώσεις.
Γραφή ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποιήσις λήψεως ἐμβασμάτων καὶ ἀποστολῆ διπλοτύτων ἀποδείξεων.
— Παράπονα διὰ διακοπὴν παροχῆς πληροφοριῶν.

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Ἄξιότιμοι Κύριοι,

Μετ' ἀπορίας ἐπληροφορήθημεν παρὰ τοῦ Κυρίου Θ. Μαλλικο-

καὶ ἡ γνώμη τῆς κυβερνήσεως. Καὶ πάντες μὲν ἀπεδέχθησαν τὴν περὶ ἀναβολῆς πρότασιν, ἀλλ' ἐγώ, διαμορφώσας ὀριστικὴν γνώμην κατὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβασίν μου περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐνώσεως, πεπειθῶς δὲ ὅτι οὐχὶ διὰ τῶν ὄπλων, ἀκούσης τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ διὰ τῆς αὐτονομίας, συναινουσῆς τῆς Εὐρώπης, θὰ ἱκανοποιήσωμεν τοὺς περὶ ἐνώσεως πόθους τῶν Κρητῶν καὶ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἀντέστην μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ δυνάμεως εἰς τὰς σχέψεις τῶν συναδέλφων μου... Οὕτω ἡ μὲν ἐκ Κρήτης Ἐπιτροπὴ ἀναχωρήσασα, ἐγνώρισεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τὴν γνώμην τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Κεντρικῆς, ἐγὼ δὲ διὰ μακρᾶς καὶ ἡττιολογημένης παραιτησεως, ἀπεχώρησα ἀπὸ τῶν ἐργασιῶν τῆς».

Μία ἐκ τῶν τραγικωτέρων μορφῶν τοῦ κρητικοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1866 ὑπῆρξεν ὁ Ἀντώνιος Φ. Παπαδάκης, μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς αἰχμαλωτισθεὶς εἰς νηπιακὴν ἡλικίαν ἐν Ψυχρῷ τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1810 καὶ ἐκτουρμισθεὶς, ἠκολούθησε τὸ στρατιωτικὸν στάδιον φθάσας μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ στρατηγοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰσμαὴλ Φερὶκ Πασᾶς, ἐτέθη δὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ὁ ὁποῖος ἀπεστάλη εἰς Κρήτην διὰ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς ἀπέθανε μετὰ τὴν μάχην τοῦ Λασιθίου εἰς Καστέλλι Πεδιάδος, κατ' ἄλλους μὲν πληγωθεὶς ἐν Λασιθίῳ, κατ' ἄλλους δὲ δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τῶν ἄλλων Πασάδων» (Βλ. Στέφ. Ξανθοῦ δίδου, Ἐπίτιμος Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1909. σ. 155 καὶ Ι. Δ. Μουρέλλου, Ἱστορία τῆς Κρήτης τόμος Γ', σελ. 1331 ἐπ.) Ἡ εἰδησις τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του, κατέθλιψε τὸν Παπαδάκην. Ἴδου πῶς περιγράφει τὴν σκητὴν ὁ Ι. Σκαλτσούνης εἰς τ' Ἀπομνημονεῦματά του (σελ. 13). «...Ἡμέραν τινα, ἀνοίξας ὁ γραμματεὺς ἐπιστολὴν ἐκ Κρήτης ἀνεφώνησε νίκη, νίκη! — κατετροπώθη ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς καὶ ἐφρονεῦθη ὁ ἐν τῇ νήσῳ μεταβὰς πρό τινων ἡμερῶν ἀρχηγὸς αὐτοῦ. Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ, ὁ μέγας πατριώτης Παπαδάκης, μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, ὡχρίᾳ καὶ πίπτων ἐπὶ τοῦ ἀνακλίντρου κλαίων καὶ ὀδυρόμενος ἐκραύγαζε: «Δυστυχῆς ἐγώ, ἴσως ἐφρονεῦθη ἐξ ἐνὸς τῶν ἀποσταλέντων ὑπ' ἐμοῦ ὄπλων». Ἦτον ὁ ἀδελφὸς του! Αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων νηπιὸς μετὰ τῆς τροφῆς του, ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα στρατάρχου εἰς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ στρατόν, πρὸ δύο δὲ ἐβδομάδων, ὁ Παπαδάκης εἶχε πέμψει εἰς Κρήτην, ἰδίᾳ δαπάνῃ, 2000 σασεπὶ τῆς Μαγχεστρίας. Ὁ Παπαδάκης εἶχεν ἀποκτήσει τεραστίαν περιουσίαν εἰς Ρωσίαν ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ 1848, ἀπέθανε δὲ τὸ 1878 εἰς τὰς Ἀθήνας κληροδοτήσας τὴν περιουσίαν του, ἀνερχομένην εἰς 1.000.000 δραχμῶν τῆς ἐποχῆς, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ἀνεκρηύχθη μέγας εὐεργέτης.

πούλου, ὅστις ἐνεχείρισεν ἡμῖν δευτέραν φορτωτικὴν τοῦ τελευταίου ἐμβάσματός σας εἰς Αἴρας Ὀθωμανικὰς 67.90/100, ὅτι δὲν ἐλάβετε τὴν ἀπὸ 10 Ὀκτωβρίου ἀπάντησίν μας εἰς τὴν ἀπὸ 4 ἰδίου τοῦ συναδέλφου ἡμῶν κ. Ι. Γκιών, καὶ εἰς ἐκείνην τοῦ Κου Ε. Α. Εὐγενίδου. Μετὰ τῆς πρώτης ἐλάβομεν καὶ δύο φυλλάδια τοῦ φροντιστηρίου σας πρὸς κύρωσιν, καθὼς καὶ τὴν ἐπιστρεφομένην διπλότυπον ἀπόδειξιν τῶν δέκα βελονωτῶν¹⁸⁸ ὄπλων, μετὰ τῶν 4 χιλιάδων φουσελίων. Εἰς τὴν εἰρημένην ἀπάντησίν μας, εἶχομεν ἐγκλείσει τὰς ὑπ' ἀριθ. 1555 καὶ 1556 διπλοτύπους ἀποδείξεις, τὴν μίαν ἐκ Δραχμῶν 2800 ἀντίτιμον Διρ. Ἀγγλ. 100, ἃς διὰ συναλλάγματος ἔστειλε συγχρόνως ὁ κ. Εὐγενίδης, τὴν δὲ ἐκ Δραχ. 1751.82, ἀντίτιμον τοῦ μνησθέντος ἐμβάσματός σας, καθὼς καὶ τὴν διὰ τὰ βελονωτὰ τοῦ Κου Εὐγενίδου μετὰ τὴν προσθήκην «διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν».

Τούτων σὰς ἐγκλείομεν ὡς ἀντίγραφα ἐπικεκυρωμένα. Συναποστέλλομεν πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ μένοντα παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦδε πέντε φυλλάδια φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου σας¹⁸⁹ ἐπικεκυρωμένα, ἦτοι :

1)	Ἀπὸ τοῦ ἀρ.	364 - 375	ἡμῶν τῶν ὁποίων τὰ ποσὰ θέλομεν χρεωθῆναι, ἀφοῦ λάβωμεν τὰ περιμενόμενα ἐξ Ἀμερικῆς φουσέκια, διὰ τὰ ὅποια προκατεβλήθησαν, ὡς γνωστόν, παρ' ἡμῶν Δ. Τουρκ. 420,49.
2)	»	702 - 710	
3)	»	831 - 839	
4)	»	792 - 800	

Πρὸ πολλοῦ ἐπαύσατε νὰ μᾶς γράφητε συνεχῶς τὰ ἀπτόθι συμβάντα, ἐνῶ, ὡς καὶ ἡμεῖς γνωρίζετε, αἱ ἐπιστολαὶ ἡμῶν εἰσὶ δι' ἡμᾶς πολῦτιμοι, ἕνεκα τῶν σπουδαίων πληροφοριῶν τὰς ὁποίας δύνασθε νὰ μᾶς διαβιβάζητε. Ἡμεῖς ἐντεῦθεν δὲν ἔχομεν τί σπουδαῖον νὰ σὰς ἀναγγείλωμεν, καθ' ὅσον ὅλα τὰ ἐκ Κρήτης ἔγγραφα καὶ αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἀγῶνος περιέχονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐφημερίδας, τὰς ὁποίας βεβαίως ἀναγινώσκετε.

Σὰς ἀσπαζόμεθα ἐγκαρδίως

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Νοεμβρίου 1867

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν
Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
(Ἐπογραφαί)
Λέων Μελάς

¹⁸⁸) Βελονωτὰ ὄπλα ἔκαλοῦντο τότε τὰ τυφέκια τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις μόλις εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὸν γαλλικὸν στρατόν. (Βλ. Α. Ἡπίτη, Ἑλληνογαλλικὸν Λεξικόν, τόμ. Γ', σελ. 497).

¹⁸⁹) Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν μνείαν αὐτῆν, αἱ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν εἰσφοραὶ συνελέγοντο ὑπὸ μορφῆν εἰσφορῶν ὑπὲρ φιλανθρωπικῶν σκοπῶν.

(Σφραγίς κυκλική) Μ. Ρενιέρης
 Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ Α. Φ. Παπαδάκης
 ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 'Α. 'Αναγνωστάκης

27.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς
 πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Ἐκτυπον πρέσσας εἰς μίαν σελίδα. Γραφὴ ἀγνώστου.

Ἀναγγελία ἀποτελεσμάτων διενεργηθέντος ἐράνου ὑπὲρ τῶν Κρητῶν εἰς
 χορὸν ὀργανωθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Κωνσταντινούπολις τὴν 8 Μαρτίου 1868

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Τὸ Σάββατον τῆς παρελθούσης Τυρινῆς, ὡς γνωρίζετε ἤδη, ἐδόθη
 χορὸς ἐνταῦθα ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν Κρητῶν. Ὁ-
 φείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ὑπερέβη πᾶσαν προσδο-
 κίαν, διότι ὁ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ χοροῦ οὗτος ἔρανος ἐζητεῖτο εἰς
 ἐποχὴν καθ' ἣν, ἐκτὸς ἄλλων βαρῶν τῆς κοινότητός μας, τοσαῦται ἐν-
 ταῦθα ἀδελφότητες δίδουσι τοιούτους χορούς, ἐφαίνοντο δὲ καὶ οἱ ἄν-
 θρωποι κεκμηκότες πως, ἔνεκα τῶν προηγουμένων ἐπανειλημμένων ἐ-
 ράνων. Καὶ ὅμως, ἠπατώμεθα. Ὁ Ἑλληνισμὸς οὔτε ἐκουράσθη, οὔτε
 θὰ κουρασθῇ μέχρις οὗ ἀπολαύσωμεν τὴν Κρῆτην καὶ μέχρις οὗ πρα-
 γματωθῶσιν ὄλαι αἱ ἱεραὶ τῆς ἀθανάτου ἡμῶν φυλῆς ἐλπίδες.

Αἱ εἰσπραξίεις μας λοιπὸν ἀνέβησαν μέχρι τοῦδε κατὰ τὴν γενομέ-
 νην ἐκκαθάρισιν εἰς 20φραγκα ναπολεόνια 1054.10, ἐξ ὧν, ἀφαιρουμέ-
 νων τῶν γενομένων ἐξόδων, ὑπελείφθησαν καθαρὸν ὄφελος 20φραγκα
 967.— τὰ ὅποια εἰς δύο δόσεις ἐμβάσθησαν ἤδη ὑμῖν. Ὑπολείπεται
 ἀκόμη ἐκτὸς τῶν ἄνω, ἐκκρεμῆς παρὰ τισι κυρίοις λογαριασμὸς 35 - 40
 ναπολεονίων τὰ ὅποια, ἂν εἰσπραχθῶσι, θέλομεν ἐμβάσει ὑμῖν.

Ὁ Ὑψιστος σκέποι τὴν φιλιότητα ἡμῶν πατρίδα.

Σᾶς ἀσπαζόμεθα ¹⁴⁰

(Ὑπογραφαὶ)

'Α. Ἰγγλέσης

'Αλ. Σεβαστόπουλος

Δ. Καλβοκορέσης

¹⁴⁰) Ἀπὸ τὰς ὑπογραφὰς τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ, πληροφοροῦμεθα τὸν ἀκριβῆ
 ἀριθμὸν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρη-
 τῶν Ἐπιτροπῆς.

Ἡ. Βασιιάδης
 Ἰω. Φ. Γκιών
 Ἐδστ. Ἐγγενίδης
 Μ. Ζάρπας
 Ἀ. Βαφιάδης
 Στέφ. Σκουλούδης
 Π. Ἀνδρεάδης
 Γ. Ἀθηνογένης
 Σ. Σπανδωνῆς

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Κρητῶν
 ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν

28.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὰ μέλη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 22 × 27 χμ. ἐπὶ λευκοῦ χαρτοῦ γραφῆς μὲ ὕδατογραφημένας ὀριζοντίους γραμμάς. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποιήσις λήψεως ἐμβασμάτων. — Συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίαι πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν διὰ τὴν πατριωτικὴν τῆς δράσιν.

Ἀθῆναι τὴν 20 Μαρτίου 1868

Πρὸς τοὺς κ. κυρίους Ἀ. Ἰγγλέσην, Ἀλ. Σεβαστόπουλον, Δ. Καλβοκορέσην, Ἡ. Βασιιάδην, Ἰω. Γκιών, Ε. Ἐγγενίδην, Μ. Ζάρπαν, Ἀ. Μαθιουδάκη¹⁴¹, Α. Βαφειάδην, Στέφ. Σκουλούδην, Π. Ἀνδρεάδην, Γ. Ἀθηνογένην καὶ Γ. Σπανδωνῆν.

Εἰς Κωνσταντινούπολιν

Ἐντιμοὶ Κύριοι,

Καίτοιπιν τῆς ἀπὸ 12 τρέχ. ἀπαντήσεώς μας εἰς τὰς ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου καὶ 6 Μαρτίου ἐπιστολάς τῆς αὐτόθι ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, δι' ἧς ἀνηγγέλομεν αὐτῇ περὶ τῆς παραλαβῆς τῶν συνοδομενῶν μετὰ τῶν ἐπιστολῶν τούτων χρηματοδεμάτων, τοῦ μὲν δηλονότι ἐκ Λιρῶν Ὀθωμανικῶν 77.45 εἰς διάφορα νομίσματα, ἀνήκοντος εἰς τὰς εἰσπράξεις φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου σας, τοῦ δὲ ἐξ εἰκοσαφράγκων 360 ὑπολοίπου εἰσπράξεων τοῦ παρ' ἡμῶν δοθέντος χοροῦ καὶ Λιρ. Ὀθ. 67 προερχομένων ἐκ τοῦ ἐν Βαλτζικίῳ Ἑλλην. Προξε-

¹⁴¹) Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀ. Μαθιουδάκη, ὡς 13ου μέλους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ὑπογραφῶν τοῦ προηγουμένου ἐγγράφου (ἀριθ. 27).

νικοῦ Πράκτορος Κου Τιμολέοντος Ψάθη, κατόπιν λέγομεν ταύτης, ἐλάβομεν καὶ τὴν ἀπὸ 8 τρέχ. ἐπιστολὴν σας, μετὰ τῆς δευτέρας φροτωτικῆς τοῦ μνησθέντος δευτέρου χρηματοδέματος, ἣν μετὰ συγκινη- νήσεως ἅμα καὶ εὐχαριστήσεως ἀνέγνωμεν. Βεβαιοῦμεν δὲ τὴν εἰς δύο δόσεις πασαλαβὴν τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων εἰκοσαφράγκων 967, κα- θαρὸν ὄφελος τοῦ δοθέντος χοροῦ¹⁴².

Τοιαῦται εὐγενεῖς, φιλόφρονες καὶ πατριωτικαὶ πράξεις, γινόμε- ναι ὑπὲρ λαοῦ τὰ πάνδεινα ὑφισταμένου ὑπὲρ τοῦ καθόλου Ἑλληνι- σμοῦ, καὶ τοὺς ἐνεργοῦντας ταύτας τιμῶσι, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν εὐγνω- μοσύνην τοῦ ἀναξιοπαθοῦντος τούτου λαοῦ διὰ παντὸς ἐφεκλύουσι, καὶ ἡ Πατρις εὐγνωμονοῦσα θ' ἀνταμείψῃ αὐτοὺς ἐν καιρῷ τῷ δέοντι.

Εὐχαριστοῦντες, ἐν τούτοις, ἐγκαρδίως ὑμᾶς, ἀξιότιμοι Κύριοι, ἐν ὀνόματι τοῦ πεινῶντος καὶ πολυτλήμονος τῆς Κρήτης λαοῦ, οἷς παρα- καλοῦμεν νὰ μὴ ἀπαυδήσητε καὶ τοῦ λοιποῦ ἐρχόμενοι τὸ ἐφ' ὑμῶν εἰς βοήθειαν τῶν ὑφισταμένων τὰ πάνδεινα ἀδελφῶν μας Κρητῶν καὶ τῶν ἐν Κρήτῃ οἰκογενειῶν αὐτῶν, μέχρι τῆς αἰτίας ἀποπεραιώσεως τοῦ ἀ- γῶνός των, πρὸς δόξαν καὶ θρίαμβον τοῦ Πανελληνίου. Ἐκφράσατε δέ, πρὸς τούτοις, τὰς εὐχαριστήσεις μας καὶ πρὸς τοὺς λαβόντας ὁποσ- δήποτε μέρος ἐνεργῶν εἰς τὸ πατριωτικὸν καὶ φιλόφρονον ἔργον σας.

Δέξασθε, ἀξιότιμοι Κύριοι, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἡμῶν ἀγάπης.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν
Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
(Ἐπογραφαί)

Λέων Μελάς

Μ. Ρενιέρης

Ἄ. Παπαδάκης

Γεώργιος Π. Σκουζές

Σπ. Ἀντωνιάδης

(Σφραγίς)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

29.

*Ἐκθεσις τῶν Ἄ. Βαφιάδη, Γ. Ἀθηνογένη καὶ Σ. Σκουλούδη πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν. Δύο τετρασέλιδα (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 22 × 27 χμ. ἐπὶ κυ- ανοῦ χάρτου γραφῆς φέροντος ὀριζοντίως γραμμὰς καὶ ἐπικεα- λίδα Stefano Ralli - Constantinople ἐν ὑδατογραφίᾳ. Ἰδιό- γραφον σχέδιον Στεφάνου Σκουλούδη.

¹⁴²) 967 χρυσὰ εἰκοσάφραγκα δὲν ἀποτελοῦν εὐκαταφρόνητον εἰσφορὰν ἀπὸ ἕνα καὶ μόνον χορόν, καὶ σήμερον ἔτι.

Ἐπίσκεψις εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυν τῆς Ρωσίας στρατηγὸν Ἰγνάτιεφ.— Αἰτήσις χρηματικῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῆς Ρωσίας.— Διπλωματικὴ ἀρνησις τοῦ στρατηγοῦ.— Ἡ μῆνις τοῦ στρατηγοῦ κατὰ τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρη.— Ὑποδείξεις περὶ ἀνατροπῆς τῆς.— Αἱ γνώμαι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεως τῆς Ἀμερικῆς Morris διὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως Βούλγαρη ὅπως παύσῃ ὑποστηρίζουσα τὸν κρητικὸν ἀγῶνα.

Κωνσταντινούπολις 29 Μαΐου/10 Ἰουνίου 1868.

Ἀξιότιμοι Φίλοι,

Τὸ ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου, μετέβημεν παρὰ τῶ στρατηγῶ¹⁴³ εἰς Βουγιούκδερε καὶ ἀνέγνωμεν αὐτῶ μετάφρασιν εἰς τὸ γαλλικὸν τῆς ἐπιτολῆς τοῦ ὑμετέρου κ. Ρενιέρη, ἣν μετάφρασιν καὶ ἐκράτησε.

Κατὰ τὴν μετ' αὐτοῦ συνδιάλεξίν μας, εἰς δύο κυρίως σημεῖα ἐπεμείναμεν, τὸ μὲν ὅτι ἡ πορεία τῆς ἐνεσιώσεως Κυβερνήσεως¹⁴⁴ ἦτο ἀπόρροια ἴσως ἐνεργειῶν τῆς Δύσεως ὅπως, διὰ τῆς καταστολῆς τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος ἀπολέση ἢ δυναστεία τοῦ Γεωργίου καὶ τῆς Ὀλγας τὴν δημοτικότητά της, τὸ δὲ ὅτι ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη καὶ ἐπείγουσα 350.000 δραχμῶν κατὰ μῆνα, ἵνα μὴ σβεσθῇ ἀμέσως ἡ Ἐπανάστασις.

Καὶ ἐπὶ μὲν τούτων, ὁ στρατηγὸς ἐκάστοτε διωλιόσθαινε, κατεφέρθη δὲ σφοδρῶς κατὰ τῆς Κυβερνήσεως λέγων ὅτι τοιαύτη διαγωγή ἦτο ἀντικρως προδοσία, ὅτι θὰ προξενήσῃ ἀπανταχοῦ ἀπαισιωτάτην ἐντύπωσιν ἢ ἐγκατάλειψιν τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος εἰς στιγμήν καθ' ἣν αἱ δυσσχέριαι τῆς Τουρκίας φαίνονται συμπτυννόμεναι, καθόσον καὶ ὁ Λίβανος διάκειται εἰς ταραχώδη κατάστασιν λίαν ἀνησυχούσαν τὴν Πύλην καὶ ἐκ Ραγούζης τηλεγράφημα τῆς προτεραίας (ἦτοι τῆς Παρασκευῆς) τῶ ἀναγγέλλει ὅτι ἠθέλησαν οἱ Τούρκοι ν' ἀνεγείρουν εἰς Πίβαν τρεῖς πύργους, οἱ δὲ Μαυροβούνιοι ἔτρεξαν εἰς τὰ ὄπλα ὅπως τοὺς ἐμποδίσωσι, καὶ μετὰ πολλῆς δυσκολίας τοὺς ἀνεχάιτισεν ὁ Πρίγκηψ, ζητήσας συντόμως ἐξηγήσεις παρὰ τοῦ Ὀθωμανοῦ διοικητοῦ τῆς

¹⁴³) Πρόκειται περὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἰγνάτιεφ, πρέσβεως τότε τῆς Ρωσίας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸν Ἰγνάτιεφ εἶχεν ἐπισκεφθῆ προηγουμένως, κατὰ τὸ 1866, καὶ ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης ἐκτελῶν εἰδικὴν ἀποστολὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς (βλ. Ἰ. Σκαλτσούνη ἐνθ' ἄν. σελ. 14).

¹⁴⁴) Τὴν 25 Ἰανουαρίου 1868 ὠρκίσθη ἡ κυβερνήσις Βούλγαρη μὲ σκοπὸν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κατάπαυσιν τῆς ἐν Κρήτῃ ἐξεγέρσεως. Ὁ Βούλγαρης ἐθεωρεῖτο ὅπαδός τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι, ἀντικατέστησε δὲ τὸ ρωσόφρον Ὑπουργεῖον Κουμουνδοῦρου καὶ τὸ ἐπὶ ἓνα μόνον μῆνα διατηρηθὲν ἄχρουν ὑπουργεῖον Μωραϊτίνῃ. Ἐντεῦθεν ἡ κατὰ τοῦ Βούλγαρη μῆνις τοῦ Ἰγνάτιεφ. (βλ. καὶ Τσιριντάνην, τόμ. Γ', σελ. 28).

δόμωρον επαρχίας¹⁴⁵. Φοβείται δέ, προσέθηκεν, ἕνεκα τοῦ ἐν Μαυροβουνίῳ ἐπικρατοῦντος ἐρεθισμού διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν προσφάτων αἰτήσεών των, ὅτι θὰ ἔλθωσι ταχέως εἰς σύγκρουσιν¹⁴⁶. Φρονεῖ, εἶπε πρὸς τούτους, διὸ ὁ μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πρωσσίας πόλεμος ἐπίκειται κατὰ τὸν προσεχῆ Ἀύγουστον¹⁴⁷, μὴ ἐπιθυμοῦσα δὲ ἡ Γαλλία νὰ ὑφίστανται ταραχαὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὃν καιρὸν αὕτη πολεμᾷ πρὸς τὴν Πρωσσίαν, πέμπει νῦν τὸν πρίγκηπα Ναπολέοντα — μέλλοντα νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Σερβίας, τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος — *pour detourner les populations* καὶ μὴ λάβωσι τὸν καιρὸν νὰ παρασκευασθῶσι¹⁴⁸. Μέγιστον, ὅθεν, δυστύχημα ἤθελεν εἶσθαι ἡ πτώσις τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος σήμερον, μετὰ τισαύτας θυσίας καὶ ὁπότε τοιαῦται εὐνοῖαι καὶ περιστάσεις ἐπιφαίνονται εἰς τὸν ὀρίζοντα. Δὲν δύναμαι, εἶπε, βεβαίως, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς μου, νὰ σᾶς συμβουλεύσω τοῦτο, ἀλλ' ἐὰν ἠδυνάμην, ἤθελον σᾶς εἰπεῖ ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκβιάσῃτε μίαν κρίσιν ἐν Ἀθήναις κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἐὰν ἄλλως δὲν γίνεται, νὰ τὴν κρίνετε, ἀλλ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐγκαταλείψῃτε τὴν ἐπανάστασιν.

Τὰ ἐν Ἀθήναις διαδοθέντα περὶ συνεννοήσεως, δῆθεν, τῶν Δυνάμεων ὡς πρὸς τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος εἶναι ἀβάσιμα.

Ἐνταῦθα ὁ κ. Elliott¹⁴⁹ πιέζει τὴν Πύλην νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν νῆσον ἡγεμονίαν, ὡς τὴν τῆς Σάμου, καὶ μηδὲν πλεόν. Πρὸς τοῦτο ἤρχισε νὰ συμφωνῇ καὶ ἡ Γαλλία κατ' αὐτίας, ἀμφότεροι δὲ προσεκάλε-

¹⁴⁵ Τὰς πληροφορίας ταύτας τοῦ Σκουλούδη, μετεβίβασεν ἡ Κεντρικὴ ὑπερ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ πρὸς τὴν Συνέλευσιν καὶ τὴν προσωρινὴν κυβερνήσιν τῆς Κρήτης δι' ἐγγράφου τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1 Ἰουνίου 1868. (Βλ. τοῦτο ἐν Τσιριντάνη, τόμ. Ι', σελ. 163). Ὁ Τσιριντάνης, ἀγνοῶν τὴν προέλευσιν τῶν πληροφοριῶν τούτων, τὰς χαρακτηρίζει (ἐνθ' ἂν., σελ. 166) ὡς «φαντασιοπληξία τῶν ἐν Ἑλλάδι διευθυνόντων τὸν κρητικὸν ἀγῶνα».

¹⁴⁶ Ἡγεμῶν τοῦ Μαυροβουνίου ἐτύγχανε τότε ὁ ἠρωϊκὸς Νικήτας ὁ ὁποῖος εἶχε προσφάτως ἐκλεγῆ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἡγεμόνος Δανήλου. Ἡ σύγκρουσις τὴν ὁποίαν προέβλεπε ὁ Ἰγνάτιεφ κατὰ τῶν Τούρκων, δὲν ἐπραγματοποιήθη εἰμὴ μετὰ μίαν ὀλόκληρον...δεκαετίαν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Βοσνίας (1878).

¹⁴⁷ Καὶ ἡ πρόβλεψις αὕτη τοῦ Ἰγνάτιεφ ἀπεδείχθη ἐξ ἴσου ἐσφαλμένη. Ὁ γαλλοπρωσικὸς πόλεμος ἐξεργάγη μετὰ διετίαν ἦτοι τὴν 15 Ἰουλίου 1870, καταλήξας, ὡς γνωστόν, εἰς καταστροφῶσιν τῶν Γάλλων καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος Γ'.

¹⁴⁸ Γαμβρός ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Β' ἡγεμόνος τῆς Σαρδηνίας καὶ μετέπειτα Βασιλέως τῆς Ἰταλίας. Ὁ Πρίγκηπα Ναπολέοντα, ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Βοναπαρτιδῶν, ἐτύγχανε προσωπικὸς φίλος τοῦ Καλλέργη, κατὰ δὲ τὸ δημοψήφισμα τοῦ 1863 διὰ τὴν ἐκλογὴν Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβε 245 ψήφους. (L. heritier, ἐνθ' ἂν., τόμ. ΙΙ, σελ. 403 καὶ τόμ. ΙΙΙ, σελ. 32).

¹⁴⁹ Πρέσβυς τότε τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἐν Κωνσταντινουπόλει.

σαν καὶ ἐμὲ νὰ συνεργασθῶ ἐπὶ τούτῳ. Ἐγὼ ὁμως ἀπεποιήθην εἰπών: «Πράξατε ὡς ἐπιθυμεῖτε. Θέλετε ἰδῆ οὐδὲν θέλετε κατορθώσει καὶ ἐπὶ τέλους θέλετε συμφωνήσει οὐδεμία ἄλλη λύσις ἢτο ἐφικτή, εἰμὴ ἐκείνη ἣν ἀπ' ἀρχῆς ἡμεῖς ὑπεδείξαμεν». Ἐἶπον δ' ἐν τούτοις εἰς τοὺς Κοῤῥήτας τότε μόνον νὰ δεχθῶσι τοιαύτην ἡγεμονίαν, ὅταν ἡ Πύλη δεχθῆ ν' ἀποσύρῃ πρότερον πάντα τὸν στρατὸν αὐτῆς. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι, εἰάν δεχθῆ ποτὲ τοῦτο, εὐκόλως μετὰ ταῦτα, εἰς πρώτην εὐκαιρίαν, οἱ Κοῤῥήτες ἀνατρέπουσι τὴν ἡγεμονίαν καὶ γίνονται κύριοι τῆς νήσου, ἣ δὲ Εὐθρόπη δὲν θέλει ἐπιτρέψει πλέον εἰς τὴν Πύλην ν' ἀρχίσῃ ἕνα ἀγῶνα, ὃν ἐπὶ δύο ἤδη ἔτη οἰκτιρῶς διεξήγαγε καὶ ἀδυνατεῖ ἔτι νὰ καταβάλλῃ.

Ὅτε δὲ εἶπομεν αὐτῷ ὅτι ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωρίζωμεν ὥρισμένως ὁποῖαν ἀπάντησιν ὀφείλομεν νὰ δώσωμεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Ρενιέρη μᾶς ἀπήντησε: — Γράψατε πρὸς αὐτὸν ἐκ μέρους μου ὅτι οἰκτιρῶ ἣν περιγράφει κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ πρὸς τὸν θέλοντα νὰ πνιγῆ τί δύναται νὰ πράξῃ καὶ ὁ ἔχων τὴν καλλίστην διάθεσιν ἵνα τὸν σώσῃ;

Τοιαῦτα κατ' ἐπανάληψιν εἶπεν ἡμῖν δι' ὅλης τῆς ἐσπέρας, κρατήσας ἡμᾶς παρ' ἐαυτῷ ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας. Τὴν δ' ἐπαύριον, εἰδὲν ἡμᾶς μακρόθεν εἰς τὸν περίπατον, μᾶς ἐπλησίασε καὶ ἐπανέλαβεν ὅτι ἐξάπαντος θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἐκβίασιν μιᾶς κρίσεως ἐν Ἀθήναις «*de quelque manière que ce soit*».

Τὰ γραφόμενα ἡμῶν ἐξεθέσαμεν καὶ πρὸς τὸν κ. Morris¹⁵⁰, ὃν ἐκτιμῶμεν ὡς ἕνα τῶν εἰλικρινεστέρων φίλων τῆς Ἑλλάδος. Ἀπίστευτος τῷ ἐφάνη, κατ' ἀρχὰς ἣ διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως¹⁵¹, εἶτα δὲ κατεφέρθη καὶ οὗτος σφοδρότατα κατ' αὐτῆς, λέγων ὅτι τοιαύτη κηλὶς ἔσεται ἀνεξίτηλος εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὀφείλει διὰ παντὸς τρόπον, καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων προβαῖνον, νὰ δείξῃ εἰς ὄλον τὸν κόσμον ὅτι οὐ μόνον ἀποδοκιμάζει τοιαύτην προδοσίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐπιτρέπει νὰ τελεσθῆ. Καὶ ἂν οἱ ξένοι τυχόν πιέζουν τὸν Βασιλέα, ὑπάρχουσι περιστάσεις καθ' ἃς οἱ Βασιλεῖς ἔχουν καθῆκον, χάριν τῶν ὑψίστων συμφερόντων τοῦ ἔθνους, νὰ προβαίνουν καὶ μέχρι θν-

¹⁵⁰) Πρόεδρος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει θερμὸς φιλέλληνας καὶ φίλος τοῦ Σκουλούδη καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς. Βλ. καὶ ἀνωτέρω ὑπόσημ. 23 καὶ 24.

¹⁵¹) Ἴσως νὰ ὑπονοῆται ἐνταῦθα τὸ σχέδιον ψηφίσματος τὸ ἀποσταλὲν εἰς Κρήτην ἐξ Ἀθηνῶν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξητεῖτο ἣ ὑπαγωγή τῆς Κρήτης ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν.

σίας τοῦ θρόνου των. Δεχθῆτε εἰς τὴν Βουλὴν τοὺς Κρητας¹⁵²— τί θέλουν πράξει οἱ ξένοι; Θέλουν, πιθανῶς, διαμαρτυρηθῆ, καὶ πάλιν διαμαρτυρηθῆ. Ἀφίσατέ τους νὰ διαμαρτύρωνται καὶ δείξατέ τους, διὰ καιρὸς ἦτο πλέον νὰ μὴ ἀναμιγνύονται εἰς τὰ πράγματα ἡμῶν. Θ' ἀφίσουν τὴν Τουρκίαν νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας; Ποιὲ εἰς τοῦτο δὲν θέλουν συμφωνήσῃ. Νὰ ζητήσουν νὰ καταστρέψουν μόνοι των τὴν ἀνεξαρτησίαν σας; Πάλιν δὲν θέλουν συμφωνήσῃ. Καὶ ἂν πρὸς ὄραν ἐκτελέσουν τηλικούτον πολιτικὸν ἀνοσιούργημα, θέλετε τοσοῦτον ἐξεγείρῃ τὰς συμπαθείας τῶν ἔθνῶν, ὥστε ἡ κοινὴ γνώμη σύμπαντος τοῦ ἐξευγενισμένου κόσμου θέλει τοὺς ἐκβιάσῃ ἀμέσως νὰ ἐπανορθώσουν τὸ σφάλμα των. Ἄλλως τε, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως, θέλετε τοιοῦτοτρόπως προκαλέσῃ μιάν κρίσιν, δι' ἧς ἡ Ἑθρώπη θέλει ἀναγκασθῆ νὰ λύσῃ τὴν παροῦσαν κατάστασιν συμφῶνως πρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους σας.

Τῷ ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Ραγκαβῆ¹⁵³. Μᾶς ἀπήντησεν διὰ καὶ ἔγραψε καὶ πάλιν γράφει περὶ τούτων εἰς Ἀμερικὴν, μᾶς ἔδειξε δὲ καὶ διαφόρους ἐκεῖθεν ἐπιστολάς φίλων του εἰς τὰς Βουλὰς, ἐν αἷς τῷ ἀναφέρουν περὶ ποικίλων ἐνεργειῶν καὶ παρὰ τῇ Κυβερνήσει καὶ παρὰ τοῖς βουλευτικοῖς σώμασι τῶν διαφόρων Κρατῶν¹⁵⁴ ὑπὲρ τοῦ κρητικῆ ἀγῶνος.

Δὲν ἐμμείνομεν μακρότερον εἰς τὰ τῆς Ἀμερικῆς, ὡς ἔχοντα σήμερον ὑποδεεστέραν σημασίαν ἀπέναντι τῶν ἀπτόθι κρισιμωτάτων περιστάσεων.

Δέξασθε, ἀξιοτίμοι κύριοι, τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ σεβασμοῦ ἡμῶν.

(Ἵπογραφαὶ)

Ἀ. Βαφιάδης

Γ. Ἀθηνογένης

Στ. Σκουλούδης

Πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν
ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

¹⁵²) Κατόπιν μουσικῆς ὑποδείξεως τοῦ Μ. Ρενιέρη καὶ παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ πρωθυπουργοῦ Βούλγαρη οἱ Κρητες ἐξέλεξαν 16 βουλευτὰς τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν εἰς Ἀθήνας διὰ ν' ἀντιπροσωπεύσουν τὴν Κρήτην εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βουλὴν. Κατόπιν ὁμως ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων οὗτοι δὲν ἐγένοντο δεκτοί. Βλ. βιογραφίαν τοῦ Μ. Ρενιέρη: Σ. καὶ Κ. Βοβολίνη, Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν, σελ. 61 - 72).

¹⁵³) Πρέσβυς τότε τῆς Ἑλλάδος εἰς Οὐάσιγκτων.

¹⁵⁴) Ἐννοεῖ, προφανῶς, τὰς «πολιτείας» τῆς Ἀμερικῆς. Διὰ τὸν ἐπικρατοῦντα τότε ἐν Ἀμερικῇ φιλοκρητικὸν ἐνθουσιασμὸν βλ. Τσιριντάνη, τόμ. Γ', σελ. 266.

30.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν. Τετράφυλλον (τρεῖς σελίδες κεναί) ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὀριζοντίας ὑδατογραφημένας ραβδώσεις διαστάσεων 22 × 27 χμ. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποιήσις ἐμβασμάτων. — Ἡ ρῆξις τῶν σχέσεων μεταξύ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 27 Νοεμβρίου 1868

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει
ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν

Ἐντιμοὶ Κύριοι,

Βεβαιοῦμεν τὴν ἀπὸ 20 λήγοντος πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολὴν μας ἐγκλείουσαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 1942 καὶ 1943 διπλότυπά μας, καὶ δεκαεξὶ τοῦ ὑμετέρου φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου, ἐπικεκρωμένα κατὰ τὸ σῆμα. Διὰ ταύτης μας σπεύδομεν ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἀπὸ 22 ἴδιου νεωτέραν τοῦ ὑμετέρου κ. Ἰω. Γκιών. Διὰ τῆς συνημμένης ἐν αὐτῷ φορτωτικῆς ἔλάβομεν ἐκ τοῦ αὐστριακοῦ Πρακτορείου χρηματόδεμα ἐμπεριέχον Δίρας Ὄθωμανικὰς 159,80 καὶ εἰκοσόφραγκα 35,70, προϊόν νεωτέρων μηνιαίων εἰσπράξεων τοῦ φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου σας, οὕτως τὰς ἐξ ἀποδείξεις διὰ τὸ εἰρημένον ποσὸν ἐπιστρέφομεν κεκρωμένας, ἐπισυνάπτοντες ὧδε ἅμα καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1951 διπλότυπον (βλ. πίν. Δ') τῆς ἐπὶ τοῦ ταμείου ἐπιτροπῆς μας.

Καὶ ἡμεῖς συναγαλλόμεθα μετὰ τῶν αὐτόθι ὁμογενῶν διὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων¹⁵⁶, συμμεριζόμενοι πληρέστατα τὰς ἐπὶ τοῦ γεγο-

¹⁵⁶) Διὰ τελεσιγράφου ἐπιδοθέντος εἰς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὴν 29 Νοεμβρίου 1868 ἡ Τουρκία ἤξισεν ὅπως ἐντὸς 5 ἡμερῶν διακοπῇ πᾶσα ἑλληνικὴ βοήθεια πρὸς τοὺς μαχομένους Κρητας, ἀπειλοῦσα ἄλλως τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεών της μὲ τὴν Ἑλλάδα. (Βλ. Τσιριντάνη, τόμ. Γ', σελ. 482). Ἀπὸ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς (27 Νοεμβρίου 1868) φαίνεται ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐγνώριζον τὰ τῆς ἐπικειμένης διακοπῆς τῶν σχέσεων καὶ πρὸ ἐπιτοῦ ἐπιδόσεως τοῦ τουρκικοῦ τελεσιγράφου. Τὸ τελεσίγραφον τοῦτο, δὲν ἀπεδέχθη ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις (Βλ. ἑλληνικὴν ἀπάντησιν ἐν Τσιριντάνη, τόμ. Γ', σελ. 498 ἐφ.), καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Πρέσβυς τῆς Τουρκίας Φωτιάδης Πασᾶς, ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀθηνῶν. Τὸ δημιουργηθὲν ἐκ τούτου ἀδιέξοδον, ἐλύθη διὰ τῆς δηλώσεως τῆς ἐν Παρισίοις συνελθούσης τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1869 διασκέψεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεδείχθη εἰς τὴν Ἑλλά-

νότος τούτου πατριωτικότητας αδιῶν κρίσεις, καὶ χαίρομεν δι' ἃς καταβάλλετε προσπαθείας πρὸς ἐγγραφήν πλειόνων μηνιαίων. Εἶθε αἱ πατριωτικαὶ ἡμῶν αἰτίαι προσπάθειαι νὰ ἐπισιέφονται πάντοτε ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας καὶ προφυλάττονται συνάμα ἀπὸ τοὺς περιοριστικοῦντας αὐτὰς κινδύνους.

Ὁ πρὸς ὃν ἔγραψεν ὁ συνάδελφος ἡμῶν κ. Μ. Ρενιέρης κύριος ἔπεμψε πράγματι Φρ. 50.000 καὶ σήμερον ἀπαντιῶμεν διὰ τὴν παραβῆν αδιῶν.

Δέξασθε, ἀξιότιμοι Κύριοι, μετὰ τῆς εὐγνωμοσύνης ἡμῶν καὶ τοὺς ἀδελφικούς ἀσπασμούς μας.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
(Ἐπογορφαὶ)

Δέων Μελάς

Μ. Ρενιέρης

Γεώργ. Π. Σκουζὲς

Ἐπ. Ἀντωνιάδης

Ἀ. Ἀναγνωστάκης

Σ. Κόμνος

Συνιστιῶμεν τὴν ἀσφαλῆ ἐπίδοσιν τῶν ἐσωκλείστων.

(Σφραγίς)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΣΤΕΦ. Ι. ΜΑΚΡΥΜΙΧΑΛΟΣ

δα, ὅπως ἀπέχη ἀπὸ τοῦ νὰ ὑποθάλη ἢ ἀνέχεται τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ὀμάδων ἀναρτιῶν στρατολογουμένων πρὸς τὸν σκοπὸν ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Τουρκίας, καὶ τὸν ἐφοδιασμὸν εἰς τοὺς λιμένας τῆς πλοίων ἐξωπλισμένων, προωρισμένων νὰ βοηθήσουν ὑφ' οἰαδήποτε μορφήν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς Τουρκίας». Ἡ ἀναγγελία τῆς «δηλώσεως» ταύτης εἰς τὰς Ἀθήνας προεκάλεσε τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρη καὶ τὸν σχηματισμὸν νέας κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Ζαίμην, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἀπεδέχθη ἐξ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω ἐτερματίσθη ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης τοῦ 1866, ἡ ὁποία ἐστοίχισεν εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ 16.000.000 δραμῶν (βλ. Τσιριντάνην, τόμ. 1', σ. 682).